

ՅԵ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻ

ՆԱՐՈՒՆԻԿՈՒԹՅԱՆ

ԶԱԽԶԱԽՈՒՄԸ

ՄԱՐՔՍԻԶՄԻ ԿՈՂՄԻՑ

Գ Ն Տ Հ Ր Ա Ց

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ ● 1939

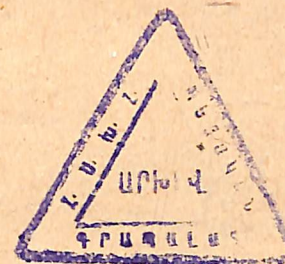
10 APR 2018

ՊՐԱԿՏԱՐՆԵՐ ԲՈՂՈՐ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՅԵՔ

ՅԵՄ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻ

ՆԱՐՈՂՆԻԿՈՒԹՅԱՆ
ԶԱԽԶԱԽՈՒՄԸ
ՄԱՐԲՍԻԶՄԻ ԿՈՂՄԻՑ

Թարգմանված է 2-րդ, ուղղված
հրատարակւթյունից

ՊԵՏԶՐԱՑ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ • 1999

Մեկ քառորդ դարի ընթացքում, նախքան բոլշևիկյան կուսակցության առաջացումը, կուսակցություն, վորը ջախջախեց նարոդնիկությանը, մարքսիզմն իրեն համար ճանաչարհ եր հարթում մեր յերկրում՝ հաղթահարելով նարոդնիկական իդեոլոգիան, մերկացնելով նարոդնիկներին վոչ միայն սխալ, վոչ-գիտական, մանր-բուրժուական թեորիաները, այլև պայքարի՝ պրոլետարիատի համար անպետք, վնասակար այն մեթոդներն ու միջոցները, վոր կիրառում էին նարոդնիկները:

«Մարքսիզմը մեղ մոտ աճել և ամրացել և նարոդնիկության (նարոդովոլականության և այլնի), վորպես մարքսիզմի ամենավտխերիմ թշնամու, դեմ մղած պայքարում և նրա իդեական դրույթների, քաղաքական պայքարի միջոցների և մեթոդների (անհատական տեոոր, վորը բացառում և մասսայական կուսակցության կազմակերպումը) ջախջախման հիման վրա»¹:

Իդեական պայքարը, պրոլետարիատին, մարքսիզմին թշնամի նարոդնիկական թեորիաների ու պրակտիկայի մերկացումն ու ջախջախումն անհրաժեշտ նախապայման հանդիսացան Ռուսաստանում սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության ստեղծելուն:

Բանվոր դասակարգի թշնամիների դեմ, մարքսիզմ-լենինիզմից կատարվող շեղումների դեմ մղված պայքարի բոլոր այս ետապներում բոլշևիկյան կուսակցությունն անդադրում պայքարում եր նարոդնիկության դեմ, ինչ ձևեր ևլ այն ընդուներ:

Բոլշևիզմի հաղթանակը, պրոլետարիատի դիկտատուրայի նվաճումն ապահովող պայմաններից մեկը նարոդնի-

¹ Համկ(բ)ի Կի-ի վորոշումը «Մոտակա ժամանակում կառուրելիք պրոպագանդիստական աշխատանքի մասին», «Правда» 14 հունիսի, 1935 թ.

11-364859

ЕМ. ЯРОСЛАВСКИЙ
РАЗГРОМ НАРОДНИЧЕСТВА
МАРКСИЗМОМ

Армгиз—Издательство полит. литературы
Ереван, 1939

կուլթյան իդեալան լիակատար ջախջախումն եր, իսկ հետո նրա կազմակերպությունների ջախջախումը, կազմակերպություններ, վորոնք բանվոր դասակարգի դիկտատուրայի ժամանակաշրջանում կանգնեցին հակահեղափոխության ուղու վրա:

Բոլշևիկյան կուսակցության կենտրոնական կոմիտեն 1935 թ. պրոպագանդիստական աշխատանքի վերաբերյալ, կուսակցության պատմության ուսումնասիրության վերաբերյալ իր ընդունած վորոշման մեջ առանձնապես ընդգծում է, թե անհրաժեշտ է ճիշտ լուսարանել մարքսիզմի մղած պայքարը նարոդնիկության դեմ, մերկացնել նրա ուսակցիոն թեորիան, պայքարի այն մեթոդներն ու միջոցները, վորոնք խանդարում էին մասսայական բանվորական կուսակցության կազմակերպմանը:

Հենց այդ խնդրին էլ ծառայում է ներկա բրոշյուրը:

I. ՆԱՐՈԴՆԻԿՈՒԹՅԱՆ ԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նարոդնիկական շարժումը յերևան յեկալ անցյալ դարի 60-ական թվականներին վորպես շարժում ռազմախն ինտելիգենցիայի մեջ: Նարոդնիկների մեծամասնությունը մանր չինովնիկների, ծառայողների զավակներ էին. նրանց մեջ քիչ էին քահանաների և մանրակարված քային ազնվականների զավակները: Շարժմանը հարում էին նույնիսկ միջանի կարվածատերեր (որինակ, Լիզոգուբը): Նարոդնիկների մեջ մենք հանդիպում ենք նաև ղինվորականների, սպաների խմբին՝ Սուխանովին, Շարոմբերգին, Ալենբերեններին և ուր: Բանվորների շրջանում մղված նարոդնիկական պրոպագանդան շարժման մեջ ներգրավեց մի խումբ բանվորների (Պյոտր Ալեքսեյով, Ստեպան Սալուսերին, Սեմյոն Ագապով, Վիկտոր Որնոբսկի և ուր.): Նարոդնիկական շարժման դորժիչների մեջ ամենից քիչը դյուղացիներն էին, թեև նարոդնիկներն իրենց համարում էին ամենից առաջ ամբողջ դյուղացիության շահերի արտահայտիչներ:

Իսկ ի՞նչ էին քարոզում նարոդնիկները, վորն եր նրանց թեորիաների ելությունը, վորոնց դեմ պայքարում էին մարքսիզմի հիմնադիրները—Մարքսն ու Ենգելսը և հետո անդադրում պայքար էին մղում պրոլետարիատի առաջնորդներ Լենինն ու Ստալինը և բոլշևիկյան կուսակցությունը:

«Ինչպիսի՞ ժառանգությունից ենք մենք հրաժարվում» հողվածի մեջ Լենինը նարոդնիկությանը հետևյալ բնորոշումն է տալիս.

«Նարոդնիկություն ասելով մենք հասկանում ենք հայացքների մի սխտեմ, վորն իր մեջ պարունակում է հետևյալ յերեք դեերը. 1) Ռուսաստանում կապիտալիզմն անկում, ռեգրեսս ճանաչելը: Այստեղից՝ ձգտումներ ու ցանկություններ՝ «կասեցնելու», «կանգնեցնելու», «դադարեցնելու» դարավոր հիմքերի «հեղաբեկումը» կապիտալիզմի

կողմից և ռեակցիոն այլ վայնասուներ: 2) Ընդհանրապես առևտրական տնտեսական իրակարգի և մասնավորապես գյուղացու՝ իր համայնքով, արտելով և այլևով միասին՝ ինքնուրույնությամբ անհաշիվ: Ռուսական տնտեսական հարաբերությունների նկատմամբ հարկավոր չեն համարում կիրառել ժամանակակից գիտություն մշակած հասկացողությունները հասարակական տարբեր դասակարգերի և նրանց կոնֆլիկտների մասին: Համայնական գյուղացիությունը դիտվում է վորպես ինչ-վոր ավելի բարձր, ավելի լավ բան կապիտալիզմի հետ համեմատած, հանդիսանում է «հիմքերի» իդեալականացում: Գյուղացիություն մեջ բացասվում է սքոլվում են նույն այն հակասությունները, վորոնք հատուկ են ապրանքային և կապիտալիստական ամեն մի տնտեսություն, բացասվում է այդ հակասությունների կապը նրանց ավելի զարգացած ձևի հետ, վորդ-գոյություն ունի կապիտալիստական արդյունաբերության մեջ և կապիտալիստական հողատիրության մեջ: 3) Յերկրի «ինտելիգենցիայի» և իրավական-ֆադաֆական հիմնարկների՝ հասարակական վորոշ դասակարգերի նյութական շահերի հետ ունեցած կապն անտեսելը¹: Այսպես է Լենինը բնորոշում նարոդնիկության եյությունը:

Նարոդնիկները կարծում էյին, վոր Ռուսաստանը պետք է առանձնահատուկ ուղիով զարգանա, վորը վոր մի ընդհանուր բան չունի ուրիշ յերկրների զարգացման հետ: Ռուս գյուղացիներին նրանք համարում էյին վաղեմի, բնածին սոցիալիստներ այն պատճառով, վոր նրանց մոտ ճորտատիրության ժամանակներից մնացել էր համայնական հողատիրությունը: Ռուսական հենց այն համայնքը, վորը «ամենահարմար ձևն էր՝ զողարկելու համար կուլակային ճնշումը և եփան միջոց էր ցարիզմի ձեռքին՝ գյուղացիներից հարկերն ըստ համապարտ յերաշխավորության սկզբունքի հավաքելու համար»², նարոդնիկներն ապագա սոցիալիստական հասարակության բջիջն էյին համարում:

¹ Լենին, հ. II, ռուս. հրատ., էջ 321.

² Համի(ր)ի պատմություն: Համառոտ դառնթաց, հայ. հրատ., էջ 20.

Ռուսաստանը, նրանց կարծիքով, պահպանելով համայնքը, չպետք է անցնի կապիտալիզմի ստադիայով, այն կարող է մի կողմը թողնել այդ ստադիան, կկարողանա անմիջականորեն անցնել սոցիալիստական գյուղացիական հեղափոխությանը: Գյուղացիական համայնքը կապիտալիզմի դեմ ամենաիրկարար միջոցը համարելով, նրանք ձգտում էյին ինչ էլ վոր լինի պահպանել այն:

Ռուսաստանում զարգացող կապիտալիզմը նարոդնիկները դիտում էյին վորպես արհեստական յերևույթ: Նրանք կարծում էյին, թե կապիտալիզմը մեզ մոտ արհեստականորեն տարածել է ցարական կառավարությունը՝ հովանավորող մաքսերի ոգնություն: Նրանք բացասում էյին կապիտալիզմի ներթափանցումը գյուղատնտեսություն մեջ, չէյին նկատում գյուղի շերտավորումը, վոր առաջացել էր կապիտալիզմի ներթափանցումից նրա մեջ: Ռուսաստանում կապիտալիզմի զարգացումը ռեդրես, անկում համարելով, նրանք չէյին հասկանում, վոր կապիտալիզմը կապված է վոր միայն չահագործող դասակարգի՝ բուրժուազիայի յերևան գալու հետ, այլ վոր նա մյուս բևեռում կենտրոնացնում, հավաքում է պրոլետարների դասակարգին, վորը կապիտալիզմի գերեզմանավորն է հանդիսանում և նոր, սոցիալիստական իրակարգի ստեղծողը: Բանվոր դասակարգի զարգացումն էլ նարոդնիկները չարիք էյին համարում, այն «պրոլետարիատականության խոց» անվանելով: Ապագայի մարդ նրանք սխալ կերպով մոտեցիկն էյին համարում և վոր թե բանվորին:

«XIX դարի 80-ական թվականներին,—գրում էր ընկեր Ստալինը նարոդնիկների թեորիաների մասին,—ռուսական հեղափոխական ինտելիգենցիայի չրջանում նշանավոր վեճ առաջացավ: Նարոդնիկներն ասում էյին, վոր գլխավոր ուժը, վորը կարող է իր վրա վերցնել «Ռուսաստանի ազատագրությունը»—դա չքավոր գյուղացիությունն է: Ինչո՞ւ—հարցնում էյին նրանց մարքսիստները: Վորովհետև,—ասում էյին նրանք,—գյուղացիությունն ամենքից ավելի բազմամարդ է և միաժամանակ ամենքից ավելի չքավոր և ռուսական հասարակության մեջ: Մարքսիստները պատասխանում էյին,—ճիշտ է, վոր գյուղացիությունն

այսոր մեծամասնութիւնն և կազմում և շատ չքաւոր և բայց մի՞թե բանն այդ է: Գյուղացիութիւնն արդեն վաղուց մեծամասնութիւնն և կազմում, բայց մինչև այսոր նա առանց պրոլետարիատի ողնութեան վրէժի նախաձեռնութիւնն հանդես չի բերել «ազատութեան» համար մղվող պայքարում: Իսկ ինչո՞ւ: Վորովհետև գյուղացիութիւնը վորպես դաս որ-որի փայփայլում և, բաժանվում և պրոլետարիատի և բուրժուազիայի, մինչդեռ պրոլետարիատը, վորպես դասակարգ, որ-որի աճում և և ամրապնդում: Յեւ չքաւորութիւնն այստեղ վճռող նշանակութիւնն չունի. «բոսյակները» գյուղացիներից ավելի չքաւոր են, սակայն վրէժի վրէժ չի կարող ասել, վոր նրանք իրենց վրա կվերցնեն «Ռուսաստանի ազատագրութիւնը»:

Բանը միայն այն է, թե ով է աճում և ով է ծերանում կյանքում: Յեւ վորովհետև պրոլետարիատը միակ դասակարգն է, վորն անընդհատ աճում և և կյանքի յե ձգտում, դրա համար ել մեր պարտքն է՝ կանգնել նրա կողքին և այն ճանաչել վորպես ուսական հեղափոխութեան գլխավոր ուժը, — ազատասիրանում եյին մարքսիստները: Ինչպես տեսնում եք, մարքսիստները գիտելիտիկական տեսակետով եյին նայում հարցին, այն ժամանակ, յերբ նարոդնիկները դատում եյին մետաֆիզիկորեն, վորովհետև կյանքի վրա նայում եյին վորպես «մի կետում սառած բանի վրա»¹:

Նարոդնիկները աղավաղում եյին պետութեան հիւսիսը և դերը:

Պետութիւնը, նրանց կարծիքով, մի դասակարգի կողմից մյուսին ճնշելու ապարատ է, այլ բյուրոկրատական-չինովնիկական ապարատ է, վորը կանգնած է դասակարգներից վեր և հալածարարպես ճնշում «ե բնակչութեան բոլոր դասակարգներին: Պետութիւնը վրէժ մի բնդհանուր բան չունի գոյութիւնն ունեցող կարգի հետ: Այն, նարոդնիկ Տկա-

չելի կարծիքով, «կախված է ողում», և դրա համար ել բոլորովին հեշտ է նրան վրէժացնել¹:

Ինտելիգենցիայի դերը նարոդնիկները նույնպես սխալ եյին գնահատում: Ռուս ինտելիգենցիային նարոդնիկները համարում եյին չկապված հասարակական վորոշ դասակարգերի շահերի հետ, համարում եյին նրանցից անկախ:

Նարոդնիկների այդ պնդումները ցույց են տալիս, վոր նրանք բոլորովին չեյին ըմբռնում հասարակական դարգացման որենքները, այդ տեսակետից հետամնաց մարդիկ եյին և հանդեպին պատմութիւնը կերտող «Բնադատարար մտածող անհատներին» վերաբերյալ հակադիտական և հեղափոխութեան համար վնասակար թեորիայի մշակմանը: Պատմական պրոցեսի շարժիչ ուժը, նարոդնիկների կարծիքով, վրէժի դասակարգային պայքարն է, այլ «քննադատարար մտածող անհատները», վորոնք խաղաղ պրոպագանդայով ժողովրդին նախապատրաստում են սոցիալիզմի համար:

Այդ թեորիայի հեղինակը, Լաւրովը, ուներ «քննադատարար մտածող անհատներին» բանակ նախապատրաստելու ծրագիր-պլան: Նա «Вперед» ժուռնալում այսպիսի հաշիվ տվեց: Յերիտասարդների ջիջից յեւած համոզված անհատների «սոսլիշն հարյուրյակը» «սկսում է իր խաղաղ պրոպագանդիստական աշխատանքը: Պրոպագանդիստներից յուրաքանչյուրն իր աշխատանքով ստեղծում է քննադատարար մտածող նոր անհատներ, այնպես վոր ամեն տարի ներգրավված հետեորդներից միայն կեսն է մնում աշխատանքում, պիտանի և կայուն: Այն ժամանակ, թվաբանական ճիշտ հաշիվով, յերկու տարուց հետո ժողովրդից ներգրդված կլինեն քննադատարար մտածող պիտանի անհատներ 200 մարդ, 4 տարուց հետո—248, իսկ 6 տարուց հետո—260 մարդ, իսկ ժողովրդի միջից յեւած այդ պրոգնիստներն, իրենց հերթին, չորս տարուց հետո ժողովրդի միջից կներգրավեյին 2400 մարդ, իսկ 6 տարուց հետո 33576 մարդ: Այսպիսով, 6 տարուց հետո միայն կլինեն արդեն

¹ Ստալին, «Ախալի ցիտրերա» թերթի 1900 թ. հունիսի 21-ի № 2-ում տպված հոդվածը: Յիտաւր բերված է ըստ Բերիայի «Անդրկովկասի բոլշևիկյան կազմակերպութիւնների պատմութեան հարցի շուրջը» գրքի, հայ. հրատ., էջ 99—100, 1936 թ.

¹ Տկաչելը նարոդնիկական աշխարհում պատկանում էր բլանկիստների հոսանքին, վորոնք հնարաւոր և անհրաժեշտ եյին համարում իշխանութեան զավթումը նեղ դավադրական կազմակերպութեան միջոցով:

հեղափոխական ամբողջ մի բանակ, վորի զնդերը 10 տարուց հետո կկազմեյին արդեն հարյուր հազարներ»:

Մակայն այդ ծրագիրը չափազանց դանդաղ թվաց. Բակունինի և Տկաչեվի ավելի անհամբեր տրամադրված կողմնակիցների համար, վորոնք հավատացած էին թե ժողովուրդն արդեն պատրաստ է հեղափոխության համար:

Բակունիստները, գյուղացիներին բնածին սոցիալիստներ համարելով, բացասում էին պրոպագանդայի անհրաժեշտությունը: Նրանք կարծում էին, թե բավական է միայն, վոր հեղափոխականները կոչ անեն գյուղացիներին, և ահա նրանք բոլորը կապտամբեն և կլինի «քնդհանուր բուռն», վորը կկործանի պետութունը, կվռչնչացնի ամեն մի իշխանութուն, և հենց մեկին վրա կհասնի ավտոնոմ ձևով կառավարվող համայնքների անարխո-կոմունիստական իրակարգը: Տկաչեվն ասում էր, վոր «հեղափոխութուն նախապատրաստելը—այդ ամենևին հեղափոխականի գործը չէ, այն նախապատրաստում են շահագործողները, կապիտալիստները, լիբերալները, պրոդերեսիստները և այլն: Իսկ հեղափոխականը չի նախապատրաստում, այլ անում է հեղափոխութունը»: Յեւ այդ նարոդնիկական հոսանքն իր ծրագրի յեկակետ ունեւ «քննադատաբար մտածող անհատները» թեորիան:

Ավելի ուշ առանձնապես ջերմորեն Լավրովին պաշտպանում էր Ն. Կ. Միխայլովսկին—«հերոսների և ամբոխի» թեորիայի սակեծողը:

Միխայլովսկին չէր ընդունում հասարակության դասակարգային բաժանումը և դասակարգային պայքարը: Նա փորձում էր ապացուցել, վոր ժողովուրդը բաժանվում է հերոսների ու ամբոխի և պատմությունը կերտվում է հերոսական անհատների կողմից: Հերոսները—դրանք «քննադատաբար մտածող» այն «անհատներն են», վորոնք ամբողին կարող են տանել ցանկացած ամեն մի ուղղությամբ: Ամբոխը չի հանդիսանում քաղաքականապես ձևավորված վորեւէ մի բան. ըստ Միխայլովսկու կարծիքի, նրան կարելի չէ շրջել ուղածդ կողմը:

Այդ թեորիաները կարող էին կազմավորվել միայն այնպիսի մարդկանց գլուխներում, վորոնք չեն հասկանում

կապիտալիստական հասարակության կառուցվածքը, չեն տեսնում ինտելիգենցիայի դասակարգային բնույթը, չեն տեսնում, վոր կա բուրժուական ինտելիգենցիա և կա պրոլետարական ինտելիգենցիա, վոր կան կապիտալիստներ և բանվորներ, կալվածատերեր և գյուղացիներ—միմյանց հակադիր շահեր ունեցող դասակարգեր և վոր պետական ապարատի միջոցով կապիտալիստները ճնշում են բանվորներին և այլն:

«Հերոսների ու ամբոխի» նարոդնիկական քեորիայից բխում էր անհատական տեղորի նարոդնիկական տակտիկան, վորը բացառում էր մասսայական բանվորական կուսակցություն ստեղծելու հնարավորությունը, տակտիկա, վորը քշնամի յե հեղափոխական մասսայական շարժման:

Նարոդնիկության այդ ամենամիասնակար թեորիաների և տակտիկայի մերկացմանն և նվիրել Լենինն իր առաջին «Խոչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ի՞նչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատներին դեմ» և «Խոչպիսի՞ ժառանգությունից ենք մենք հրաժարվում» աշխատությունները:

«Նարոդնիկությունը,—գրում էր Լենինը «Մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմ» հոդվածի մեջ,—վորոշ չափով ամբողջական ու հետևողական ուղմունք է յեղել: Ժխտվել է կապիտալիզմի տիրապետությունը Ռուսաստանում. ժխտվել է ֆարքիկա-գործարանային բանվորների՝ վորպես ամբողջ պրոլետարիատի առաջավոր մարտիկների դերը. ժխտվել է քաղաքական հեղափոխության և բուրժուական քաղաքական ազատության նշանակությունը. քարոզվել է միանգամից սոցիալիստական հեղաշրջում, մանր գյուղական տնտեսություն ունեցող գյուղացիական համայնքից բղխող հեղաշրջում»¹:

Այսպիսով, նարոդնիկները, չընդունելով, վոր ֆարքիկա-գործարանային պրոլետարիատն ընդունակ է գյուղացիությանն ինքնակալության դեմ պայքարի տանելու և ցարիզմը վոչնչացնելու, լավադույն դեպքում հեղափոխու-

¹ Լենին, 4. VIII, հայ. հրատ., էջ 513.

Թյան մեջ պրոդետարիատին ոժանդակ դեր էյին հատկացնում:

70-ական թվականների նարոդնիկները բացասում էյին «քաղաքական հեղափոխության և բուրժուական քաղաքական ազատության նշանակութիւնը»¹: Նրանք կարծում էյին, Վոր դյուղացիութիւնն արդեն պատրաստ է սոցիալիստական հեղափոխության համար և քաղաքական պայքարի նախապատրաստման կարելի է զգուշանալ: Բավական է միայն հրում տալ, և դյուղացիութիւնը վտարի կենի սոցիալիստական հեղափոխության համար, — այսպես էյին մտածում ու քարոզում նարոդնիկները: Ուստի նրանք բացասում էյին քաղաքական ազատության համար, քաղաքական ռեֆորմների համար պայքարելու անհրաժեշտութիւնը և քարոզում էյին միանգամից սոցիալիստական հեղաշրջում, Վորը յենում էր դյուղացիական համայնքի՝ նրա մանր դյուղատնտեսութեամբ: Միանգամայն պարզ է, Վոր այդպիսի «դյուղացիական սոցիալիզմը» Վոչ մի ընդհանուր բան չունի հեղափոխական գիտական սոցիալիզմի հետ:

Ռուսաստանի համար զարգացման այլ, Արեւմտեղի կապիտալիստական յերկրներից տարբեր ուղու քարոզը, «Հայրենիքի համար այլ ուղիներ» հնարավորութեան մասին փիլիսոփայելը, այդ — նարոդնիկութեան միմիայն արտաքին զգեստավորումն է, — դրում էր Լենինը: — Իսկ նրա բովանդակութիւնը ուսական մանր արտադրողի, մանր բուրժուայի շահերի և տեսակետի ներկայացուցչութիւնն է»²:

Հենց նրա համար, Վոր նարոդնիկները մանր արտադրողի, մանր սեփականատիրոջ շահերն էյին ներկայացնում, բայց Վոչ յերբեք սոցիալիստական շարժման շահերը, նրանք հետամնաց, մանր-բուրժուական էյին, և Վոչ թե սոցիալիստական կուսակցութիւն, և շատ բաներում մի քայլ հետ էյին անում լուսավորիչների համեմատութեամբ, Վորոնք հանդես են յեկել մինչև նարոդնիկները:

¹ Լենին, Կ. VIII, հայ. հրատ., էջ 513.

² Լենին, Նարոդնիկութեան անտեսական բովանդակութիւնը և նրա քննադատութիւնը պ. Ստրուվեյի գրքում, Յերկ. Կ. I, հայ. հրատ., էջ 502.

II. ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ՆԱՐՈԴՆԻԿՆԵՐԸ

Ռուսաստանի հասարակական հեղափոխական շարժման պատմութեան մեջ մինչև նարոդնիկութիւնը աչքի ընկնող տեղ են դրավում լուսավորիչները: Լենինը լուսավորիչներ էր անվանում 40—60-ական թվականների հասարակական այն գործիչներին՝ Բելինսկուն, Գերցենին, Դորոլյուբովին, Չերնիշևսկուն և ուր., Վորոնք այն պահին, յերբ Ռուսաստանի բանվոր-պատկարզը դեռ հանդես չէր յեկել պատմական պայքարի առարկեզ Վորպես գլխավոր հեղափոխական ուժ, մարտիկներ էյին ցարական ինքնակալութեան և ճորտատիրութեան դեմ մղվող պայքարում և իրենց գրական գործունէութեամբ նպաստում էյին Ռուսաստանի հասարակական առաջավոր խավերի քաղաքական լուսավորութեանը:

Մարքսիստները՝ դեպի լուսավորականութիւնն ունեցած և նարոդնիկութեան՝ դեպի լուսավորիչներն ունեցած վերաբերմունքին է նվիրել Լենինը 1897 թ. մի առանձին հոդված — «Ինչպիսի ժառանգութիւնից ենք մենք հրաժարվում»¹: Այդ հոդվածը, Վոր առաջին անգամ տպագրվել է ցարական ցենզուրայի տակ լեզալ կերպով լույս տեսած «Վլադիմիր Իլյին, Տնտեսական ետյուդներ և հոդվածներ» ժողովածվում, ստիպված էր խոսել այսպես կոչված յեղոպոյան լեզվով²: «Մարքսիստներ» բառը ամեն տեղ փոխարինված է «աշակերտներ» բառով: «Հեղափոխութիւն», «հեղափոխութեան խնդիրները», «հեղափոխական տրագիկները», «հեղափոխական պայքարը» բառերն ամեն տեղ փոխարինված են «ժառանգութիւն» բառով:

Լենինն այդ հոդվածում պատասխանում էր լիբերալ նարոդնիկներին — Միխայլովսկուն, Յուժակովին, Կրիվենկո-

¹ Լենին, Կ. II, ռուս. հրատ., էջ 303—338.

² Յեզագոս — հին առակադեր. յեղոպոյան լեզու — ալտաիական:

յին՝ նրանց այն մտացածին բաների և կշտամբանքների առ-
թիվ, իբր թե մարքսիստները («աշակերտները») հրաժար-
վում են հեղափոխական խնդիրներից, նախորդ սերունդների
հեղափոխական-դեմոկրատական տրադիցիաներից («ժառան-
գությունից») և այլն: Լենինն այդ հոդվածում ցույց տվեց,
վոր մարքսիստները վոչ միայն չեն հրաժարվում անցյալի
հեղափոխական լավագույն տրադիցիաներից, այլև հանդի-
սանում են ցարիզմի և ճորտատիրության մնացորդների դեմ
ռզդված պայքարի իսկական շարունակողները, պայքարե-
լով, սակայն, հեղափոխական այնպիսի զենքով, վորը մի-
միայն իրականում կարող է հասցնել ինքնակալության տա-
պալմանը, այն է՝ ստեղծելով բանվոր դասակարգի մասնա-
յական մարտունակ կուսակցություն մարքսիզմի հիման
վրա, նախապատրաստելով բանվորների և գյուղացիների
գինված ապստամբությունը ցարիզմի դեմ այդ կուսակցու-
թյան ղեկավարությամբ: Սակայն մարքսիստները հրաժար-
վում են նարոդնիկական ժառանգությունից, վորչափով
նարոդնիկությունը (հատկապես իրերալ նարոդնիկույու-
նը) մի քայլ հետ արեց բուրժուա-դեմոկրատական հեղա-
փոխության խնդիրների այն դրումից, վոր կար լուսավո-
րիչների մոտ: Մարքսիստները հրաժարվում են նարոդնի-
կության՝ պրոլետարիատին բշմամի՝ բեռրիաներից և տակ-
տիկայից և նրանց դեմ պայքար են մղում:

1 ԼԵՐԻՆ. Օտ кагого наслѣдства мы отказываемся? ՅԵՐԿ., Կ. II, 1000. Հրատ., Էջ 314: Ընդդռման իմն է:—ՅԵ. Յա.:

Համատեղելի յին ճորտատիրական հարաբերություններին
հետ :

«Յերկրորդ բնորոշ գիծը, վոր ընդհանուր և ուսումնական բոլոր լուսավորիչների համար,—լուսավորության, ինքնավարության, ազատության, կյանքի յեվրոպական ձևերի և ընդհանրապես Ռուսաստանի բազմակողմանի յեվրոպականացման ջերմ պաշտպանությունն է: Վերջապես, «լուսավորչի» յերկրորդ բնորոշ գիծը ժողովրդական մասսաների, գլխավորապես գյուղացիների (վորոնք զեռևս լիովին ազատագրված չէին կամ նոր էլին ազատագրվում լուսավորիչների դարաշրջանում) շահերի պաշտպանությունն է, անկեղծ հավատն այն բանի, թե ճորտատիրական իրավունքի և նրա մնացորդների վերացումն իր հետ կրեեր ընդհանուր բարորդություն և անկեղծ ցանկություն՝ նպաստելու դրան: Այս յերեքգծերն էլ կազմում են այն բանի եյությունը, ինչը մեզ մոտ անվանում են «60-ական թվականների ժառանգություն», և կարևոր և ընդգծել, վոր այդ ժառանգության մեջ վոչ մի նարողնիկական բան չկա»¹:

Այն ժամանակ տակավին չկար վոչ միայն բանվորական կուտակցութեան սաղմը, այլ չկար նաև կադրակերպված բանվորական շարժում: Լուսավորիչները գլխավորապես այն գյուղացիական դեմոկրատիայի ներկայացուցիչներն էին, վոր շահագրգռված է ամենից առաջ ճորտատիրութեան և նրա բոլոր մնացորդներէ վոչնչացումով:

«Զի կարելի մոռանալ,—գրում էր Լենինը,—վոր այն պահին, յերբ գրում էյին XVIII դարի լուսավորիչները (վորոնց ընդհանուրի կողմից ընդունված կարծիքը դասում է բուրժուազիայի առաջնորդներին կարգը), յերբ գրում էյին մեր 40-ից մինչև 60-ական թվականների լուսավորիչները, հասարակական բոլոր հարցերը հանգում էյին ճորտատիրական իրավունքի և նրա մնացորդների դեմ պայքարելուն: Հասարակական—անտեսական նոր հարաբերությունները և նրանց հակառություններն այն ժամանակ դեռ սաղմնային դրության մեջ էյին: Ուստի և այն ժամանակ բուրժուազի-

¹ Լեֆին, Օտ какого наследства мы отказываемся? Յերէ., 4. Բ.,
սկզբ. հրատ., էջ 314: Հնդդժողովն իմն է:—Յէ. Յա.:

այլ իդեոլոգիաների մեջ վրէժ մի յուրաչափութիւն յերևան չեր գտալիս. ընդհակառակն, թե՛ Արեւմուտքում և թե՛ Ռուսաստանում նրանք միանգամայն անկեղծորեն հաւատում էին ընդհանուր բարոյութեանը և անկեղծորեն ցանկանում էին այն, անկեղծորեն չէին տեսնում (մասամբ եւ դեռ էին այն, անկեղծորեն չէին կարող տեսնել) հակասութիւններ այն իրակարգի չէին կարող տեսնել) հակասութիւններ այն իրակարգի մեջ, վրէժն աճում էր ճորտատիրականից... այդ ցանկութիւններն արտահայտում են հասարակական պրոգրեսիվ դասակարգերի շահերը, տվյալ, այսինքն՝ կապիտալիստական ուղիով ընթացող հասարակական ամբողջ զարգացման կենսական շահերը»¹:

Լուսավորչները ոգտակար խոշոր աշխատանք կատարեցին, գլխավորելով հասարակութեան պրոգրեսիվ խաւերի հասարակական շարժումը: Նրանք տվին ցարական ինքնակալութեան և ճորտատիրութեան բաղձալիցի մանի քննադատութիւնը, նրանք ռուսական հասարակութեանը ծանոթացրին Յեվրոպայի առաջավոր իդեաների հետ (Բելինսկի, թացրին Յեվրոպայի առաջավոր իդեաների հետ (Բելինսկի, Չերնիշևսկի, Դորբոյսկոյ), նրանք աշակցեցին բնական գիտութիւնների վերջին յեղբայրացութիւնների ժողովրդականացմանը (որինակ, Դ. Ի. Պրսարեւի հիանալի հոգւածները դարվինիզմի մասին):

40-ական թվականները հասարակական շարժման մեջ հսկայական դեր խաղաց Վրսարիոն Գրիգորյեւիչ Բելինսկին (1811—1848) — «կատաղի Վրսարիոնը», ինչպէս նրան կոչեցին ռուսական դրականութեան մասին նրա գրած սխալուն, կրքոտ մերկացնող քննադատական հոգւածների համար:

Բելինսկին Նիկոլայեւիյան ռեակցիայի պայմաններում, յերբ յերկրի լավագոյն մարդիկ յենթարկւում էին անտառահայտում հաւածանքների, իր դրականագիտական հոգւածները, նամակներում մասսաների վճռական բողոքն էր արտահայտում ընդդէմ ճորտատիրութեան, հանդիսանում էր հեղափոխական դեմոկրատ, վրէժն ամբողջ հոգւով ատում էր ճորտատիրութիւնը, սուր կերպով զդում էր ինքնակալութեան ճնշումը: Բելինսկին սիրում էր ժողովրդին և հաւատարմութիւն էր ցուցնում իր ժողովրդին:

¹ Լեւին, От какого наследства мы отказываемся? Յերկ., 4. II, 1840, հրատ., էջ 315.

առում էր, վրէժն կգա մի ժամանակ, յերբ ժողովուրդը ձեռք կըբերի իր ազատագրութեանը:

Բելինսկին իր նամակներից մեկում պատկերավոր կերպով պատմում է, թե ցարական դրանութեան ինչպիսի ամենադաժան պայմաններում է ինքը հարկադրւած լինում հանդէս գալ դրականութեան մեջ: Նա գրում է. «Բնութիւնն ինձ դատապարտել է հաշիւ շան նման և վրէժն շնագայլի նման, իսկ հանգամանքներն հրամայում են մշտնջեն կատվի նման, պոչ թափ տալ աղվեսի նման»:

Բելինսկին կողմնակից էր մեծ ռուսալիստ-սոցիալիստների իդեաներին: 1841 թ. սեպտեմբերի 8-ի նամակի մեջ նա գրում էր.

«Յես հիմա նոր ծայրահեղութեան մեջ եմ, — այդ սոցիալիզմի իդեան է, վրէժն ինձ համար, իդեաների իդեան է դարձել... հաւատի ու գիտութեան ալֆան և օմեգան... Այն (ինձ համար) կլանել է թե՛ պատմութիւնը, թե՛ կրօնը, թե՛ փիլիսոփայութիւնը: Ուստի և դրանով եմ բացատրում յես հիմա իմ կյանքը, թո՛ւ և բոլոր նրանց կյանքը, ում հետ հանդիպել եմ յես կյանքիս ուղու վրա»²:

Բելինսկին սուր կերպով տեսնում էր, վրէժն առանց հեղափոխութեան անհնարին կլինի փոխել Ռուսաստանի կարգերը: «Աստուծո հազարամյա թագավորութիւնը, — գրում է նա, — հաստատուի յերկրի վրա վրէժն իդեանական և չքնադադել ժիրոնդայի մեղրածոր ու սքանչելի Ֆրանկերով, այլ Ռոբեսպիերների ու Սեն-ժուստների խոսքի և դործի յերկայրի սրով»:

Լուսավորչների մեջ մյուս նշանավոր դեմքն Ալեքսանդր Իվանովիչ Գերցենն է (1812—1870): Լենինը Գերցենին դնահատում էր վրդապան հեղափոխական դործչի, վրէժն «պայքարում էր ցարիզմի վրա ժողովրդի տանելիք հաղթանակի համար... Նա բարձրացրեց հեղափոխութեան դրոշմը»³ Գերցենը մեզ թողել է դրական հարուստ ժառանգութիւն: Նա արտահայտում էր հիմնեց ռուսական առաջին ազատ տպա-

¹ Հունական այբուբենի առաջին և վերջին տառը: — Յե. Յա.

² Белинский, Письма, 4. II, էջ 268.

³ Լեւին, Памяти Герцена, Յերկ., 1917, հրատ., էջ 468.

խական յերկտասարդության վրա, վորը պայքարում եր ավելի ռադիկալ դրոշակներէ տակ:

60-ական թվականներէ հեղափոխական-դեմոկրատական-նորեն տրամադրուած յերկտասարդության մտքերի իշխող-ները և առաջնորդներն եյին Նիկոլայ Գալիլեովիչ Չեր-նիշևսկին (1828—1889) և Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ Դորրո-լյուբովը (1836—1861): Չերնիշևսկուն և Դորրոլյուբովին Մարքսն անվանում եր «ռուսական Լենիններ»: Մարքսը «Կապիտալի» մէջ Չերնիշևսկու մասին գրում ե վորպես «ռուս մեծ գիտնականի և քննադատի» մասին: Լենինը նույն-պես բարձր եր գնահատում Չերնիշևսկուն և նրան «մինչ-մարքսյան ժամանակաշրջանի մեծ սոցիալիստ» եր անվա-նում: Ն. Կ. Կրուպսկայան գրում եր, վոր Չերնիշևսկին Լենինի սիրելի գրողն եր. այդ յերևում ե և Լենինի բազ-մաթիւ վկայակոչումներից Չերնիշևսկու նկատմամբ, վո-րոնք համակված են մեծ լուսավորիչ-դեմոկրատի հանդեպ տածած սիրով և հարգանքով:

Չերնիշևսկին և Դորրոլյուբովը իդեալական բարեկամու-թյան, փոխադարձ սիրո և հարգանքի հիանալի որինակ են ներկայացնում: Նրանք յերկուսն ել ուտոպիական սոցիա-լիստներ եյին: Դեռ 1848 թ. սեպտեմբերին Չերնիշևսկին իր որստետրում գրում եր. «Ինձ թվում ե, վոր մարդկության վերջնական նպատակի նկատմամբ ունեցած համոզմունքնե-րովս յես վճռաբար զարձեւ եմ սոցիալիստների ու կոմու-նիստների և ծայրահեղ հանրապետականների պարտիզա-նը...»²:

Յարական կառավարութիւնը հանձին Չերնիշևսկու շուտով տեսաւ մի վտանգաւոր թշնամի և 1862 թ. հուլի-սի 7-ին նրան բանտարկեց Պետրոպոլիովսկ բերդի Ալեքսե-յեվյան ռալիւլինի մէջ: Չերնիշևսկին 1864 թ. մարտի 7-ին դատաւարութեց և 1864 թ. մայիսի 19-ին Պետերբուրգի Միտնայա հրապարակում հրապարակորեն ալսպես կոչված

«Բաղաքացիական մահապատժի» յենթարկեց, ապա շղթայ-ված նա ուղարկեց Ներշինսկի տաժանավայրը, վորից հե-տո մի քանի տարի անցկացրեց մենավոր բանտարկության մէջ հեռավոր Յակուտիայի Վիլլույսկի բերդում:

Չերնիշևսկին չեր ծածկում իր ատելութիւնը դեպի ցարիզմն ու ճորտատիրութիւնը: Նա կոչ եր անում դյու-ղացիական հեղափոխութիւն անելու: Գերցենի «КОЛО-КОЛ»-ի մէջ տպագրված իր նամակներից մեկում Չերնիշև-սկին գրում եր. «Վոչ, մեր դրութիւնը սարսափելի յե, ան-տանելի յե, և միայն կացինը կարող ե մեզ փրկել, և վո-չինչ, բացի կացնից չի ողնի»:

«Չերնիշևսկու հանճարեղութիւնն» եր հարկաւոր,— գրում եր Լենինը,—հատկապես, վորպեսզի այն ժամանակ, դյուղացիական ռեֆորմի հենց կատարման դարաշրջանում (յերբ նա բալթիականաչափ լուսաբանված չեր մինչև անգամ իրեմոտեցում) մարդ այդպիսի պարզութեամբ ըմբռներ նրա հիմնական բուրժուական բնույթը,—վորպեսզի հասկանար, թե արդեն այն ժամանակ ռուսական «հասարակութեան» ու «պետութեան» մէջ թաղաւորում և կառավարում եյին հա-սարակական այն դասակարգերը, վորոնք անդառնալիորեն թշնամի եյին աշխատավորին և անսպասան նախորդում եյին դյուղացիութեան քայքայումն ու եքսպրոպրիացիան: Յեւ միաժամանակ Չերնիշևսկին հասկանում եր, վոր մեր հա-սարակական հակամարտ հարաբերութիւնները քողարկող կառավարութեան դոյութիւնը մի սոսկալի չարիք ե, վոր ստանձնապես վատթարացնում ե աշխատավորների դրու-թիւնը»¹:

Չերնիշևսկին բերդում գրեց յուրահատուկ մի կտակ— իր նշանավոր «Խնչ անել» վեպը, վորի մէջ տպեց անհող-դողը հեղափոխական-ոսպնոչիների կերպարը: Չերնիշևսկու գիտական աշխատութիւնները, քննադատական հոդված-ները, գրական-գեղարվեստական աշխատութիւնները, նրա ամբողջ կյանքը մեզ թողել են լուսավորիչ-հեղափոխականի

¹ Լիսիվց—դեմոնական հայտնի լուսավորիչ-դեմոկրատ և գրա-կան փայլուն քննադատ:

² Чернышевский, Литературное наследие, 4. I, էջ 277, Ռուս-պետհրատ, 1928 թ.

¹ Լեմիճ, Խնչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ինչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ, Յերկ., 4. I, հայ. հրատ., էջ 247.

ամենահրապուրիչ կերպարը, վորն արդեն 60-ական թվականների սկզբին կարողացավ տալ կապիտալիզմի հիանալիորեն խորը քննադատությունը:

Հեղափոխական ղեմավար, Չերնիշևսկին միևնույն ժամանակ նաև ուսուցիչական սոցիալիստ էր, և այն դերը, վոր նա հատկացնում էր գյուղացիական համայնքին, հիմք տվեց 70-ական և 80-ական թվականների նարոդնիկներին, վորոնք շատ տեսակետներից լուսավորիչներից հետ ելին գնացել, Չերնիշևսկուն էլ համարել նարոդնիկության նախահայրը:

Նիկոլայ Ալեքսանդրովիչ Դորբոլյուբովը—նշանավոր դրական քննադատ և հրապարակախոս—մեռավ յերևտասարգ, ընդամենը 25 տարեկան հասկում, բայց իրենից հետո գրականության և հասարակական կյանքի մեջ խորը հետք թողեց: Դա հետևողական հեղափոխական ղեմավար էր, վորի խոսքին ունկնդրում էին, վորի յերկերով դատարակվում էին վոչ միայն ժամանակակիցները, այլև հեղափոխական յերիտասարդության ավելի ուշ սերունդները:

Какой светильник разума погас,
Какое сердце биться перестало!

գրում էր բանաստեղծ Նեկրասովը նրա մահվան առթիվ:

Դորբոլյուբովի կախարդիչ կերպարը մեզ թողել է Չերնիշևսկին «Пролог к прологу» պատմվածքում: Մարքսը «Կապիտալի» I հատորի թարգմանչին, նարոդնիկ Դանիելսոնին (Նիկոլայ —ոնին) Դորբոլյուբովի մասին գրում էր. «Վորպես գրողի յես նրան համարում եմ Լեսսինգին և Դիդրոյին հավասար»: Ենդելսը 1875 թ. «Նմիդրանոտական գրականություն» հոդվածում կրկնեց այդ կարծիքը Դորբոլյուբովի մասին. «Մի յերկիր, վոր Դորբոլյուբովի և Չերնիշևսկու մատչաբի յերկու գրողներ, յերկու սոցիալիստական Լեսսինգներ է առաջ քաշել, չի կործանվի այն բանից, վոր մի անգամ ծնել է այնպիսի խարդախ մի մարդ, ինչպես Բակունինն է, և միքանի ահապ ուսանողիկներ, վորոնք՝ մեծադպրոց Փրադներ արտասանելով, փրվում են, ինչպես գորտեր, և, վերջիվերջո, իրար լափում»¹:

Լենինը բազմիցս գրել է ուսանական հասարակական շարժման համար «մոլեթիկական ղեմավարներ» Չերնիշևսկու և Դորբոլյուբովի ունեցած նշանակության մասին, մատնանշելով առանձնապես այն, «...վոր նույնիսկ ճորտատիրական Ռուսաստանում Դորբոլյուբովն ու Չերնիշևսկին կարողանում էին ճամարտություն ասել...»¹: Չերնիշևսկին հիշում էր, վոր դրող Տուրգենևովը մի անգամ իր հետ ունեցած խոսակցության ժամանակ իրեն ասել է. «Դուք հասարակ ոճ եք, իսկ Դորբոլյուբովը—ակնոցավոր ոճ»:

Տուրգենևովը դրանով ցանկացել է ասել, թե Դորբոլյուբովին իր գրչով կարող էր ել ավելի վտանգավոր հարվածներ հասցնել ցարիզմին, քան Չերնիշևսկին:

Անկասկած է, վոր 70-ական թվականների նարոդնիկները շատ բան են վերցրել լուսավորիչների իդեական «ժառանգությունից»: Բայց նրանք ընդունեցին նրանց թեորիաներից թույլ կողմերը, իսկ ամենաուժեղ կողմերը մերժեցին կամ թե ազատագրեցին, հետ նահանջեցին լուսավորիչների առաջավոր հայացքներից:

Իսկ հատկապես վո՞րն էր այդ նահանջը:

Ամենից առաջ այդ արտահայտվեց Ռուսաստանում կապիտալիզմի զարգացման հարցի նկատմամբ նարոդնիկների ունեցած վերաբերմունքով: Լուսավորիչները հավատում էին Ռուսաստանում կապիտալիզմի զարգացման պրոգրեսիվ նշանակությանը: Նարոդնիկները կապիտալիզմը Ռուսաստանում հայտարարում էին անկում, ուղեղ, մի քայլ հետ: «Հասարակական տվյալ զարգացման նկատմամբ լուսավորիչների ունեցած ջերմ հավատի փոխարեն հանդես յեկավ անվստահություն դեպի այն, պատմական ուղիմիդի է վոգու կայտառության փոխարեն՝ պեսիմիզմ և վհատություն, վորոնք հիմնված են այն բանի վրա, թե վորքան առաջ գնան գործերն այնպես, ինչպես նրանք ընթանում են, այնքան ավելի վատ, այնքան ավելի դժվար կլինի լուծել նոր զարգացմամբ առաջադրվող խնդիրները. հրավերներ են յերևան գալիս «հետ պահելու» և «կանգնեց-

¹ Լենին, Пацифизм буржуазный и пацифизм социалистический, Յերկ., հ. XIX, ուս. հրատ. էջ 371.

¹ Маркс и Энгельс, г. XV, էջ 235.

նելու» այդ դարձացումը, թեորիա յե հանդես գալիս, թե հետամնացությունը Ռուսաստանի բախտավորությունն և և այլն»¹։

Նարոդնիկների նահանջը լուսավորիչներին արտահայտվեց նաև Ռուսաստանի ինքնուրույնության նկատմամբ նրանց ունեցած հավատով, գյուղացու համայնքի՝ և այլնի իդեալականացումով, 60-ական թվականների լուսավորիչները «...ձգտում եյին Ռուսաստանը յեվրոպականացնել, հավատում եյին նրան համայնվրոպական կուլտուրային հաղորդակից դարձնելուն, հոգ եյին տանում այդ կուլտուրայի հիմնարկները նաև մեր, բնավ վոչ ինքնուրույն հողի վրա փոխադրելու մասին»²։ Նարոդնիկները, իդեալականացնելով դյուլը, չնկատելով գյուղում տեղի ունեցող շերտավորման պրոցեսները, անտեսելով դրանք, փաստորեն գալիս եյին այն յեղրակացության, թե «ավելի լավ է լճացում, քան թե կապիտալիստական պրոգրես... Մեկ անգամ անճշատուր լինելով ռոմանտիկական յերագանքների իշխանությանը, նպատակ դնելով պաշտպանելու և պահպանելու տնտեսական զարգացման հակառակ հիմքերը, նարոդնիկն իրեն իսկ համար աննկատելի այդ թեք մակարդակով ցած գլորվեց այնքան, վոր հայտնվեց հողատիրոջ կողքին, վորը ամբողջ հողով փափագում է պահպանել և ամրացնել «դյուլացու կապը հողի հետ»³։

Լուսավորիչների «ժառանգությունից» նարոդնիկների կատարած նահանջների արդյունքներն ամփոփելով, Լենինն ասում է․

«Այսպես ուրեմն, թեև նարոդնիկությունը լուսավորիչների «ժառանգության» համեմատությամբ խոշոր քայլ արեց զեպի առաջ, դնելով Ռուսաստանի կապիտալիզմի հարցը, բայց մանր-բուրժուական տեսակետի և կապիտալիզմի սանտիմենտալ քննադատության հետևանքով այդ հարցի նրա տված լուծումն այնքան անբավարար դուրս յե-

կավ, վոր նարոդնիկությունը հասարակական կյանքի մի ամբողջ շարք կարևորագույն հարցերում «լուսավորիչների» համեմատությամբ հայտնվեց հետևը։ Նարոդնիկության միացումը մեր լուսավորիչների ժառանգությանն ու տրադիցիաներին վերջիվերջո միևուր դուրս յեկավ․ այդ նոր հարցերը, վոր ռուսական հասարակական մտքի առաջ դրեց Ռուսաստանի հետոկոմյան տնտեսական զարգացումը, նարոդնիկությունը չվճռեց, նրանց նկատմամբ սահմանափակելով սանտիմենտալ և ռեակցիոն լամենտացիաներով (զանգատներով—Յե. Յա.), իսկ այն հին հարցերը, վորոնք գրվել եյին դեռ լուսավորիչների կողմից, նարոդնիկությունը խճողեց իր ռոմանտիկայով և կասեցրեց նրանց լիակատար լուծումը»¹։

Յեվ Լենինը գլխավոր յեղրակացությունն է ասում, թե միայն «աշակերտները», այսինքն՝ Մարքսի աշակերտները, մարքսիստները (լենինյանները), ճիշտ գնահատեցին լուսավորիչների դերն ու նշանակությունը և նրանք «...ժառանգության անհամեմատ ավելի հավատարիմ պահողներն են, քան նարոդնիկները»²։

«Բայց ինքնըստինքյան հասկանալի յե,—դրում եր Լենինը,—վոր «աշակերտները» ժառանգությունը պահում են վոչ այնպես, ինչպես արևմտալուսնները պահում են հին թուղթը»³։ Մարքսիստները, բոլշևիկները վոչ միայն իրենց վրա վերցրին բուրժուական-դեմոկրատական հեղափոխության խնդիրների լուծումը, խնդիրներ, վոր դրել են դեռ 40—60-ական թվականների լուսավորիչները, և լուծեցին այդ խնդիրները․ մարքսիստները, իդեալես ջախջախելով նարոդնիկությունը, կադմակերպեցին բանվորական կուսակցություն, միավորեցին հեղափոխության հետևողական կողմնակիցներին և մասսաներին մարտի տարան սոցիալիզմի համար։

Լուսավորիչները չեյին ըմբռնում և 40—60-ական թվականների պայմաններում չեյին ել կարող ըմբռնել, վոր թե՛

¹ Լենին, От какого наследства мы отказываемся? Յերկ., 4. II. ռուս. հրատ., էջ 324.

² Նույն տեղում, էջ 325.

³ Նույն տեղում, էջ 325, 326—327.

¹ Լենին, От какого наследства вы отказываемся? Յերկ., 4. II. ռուս. հրատ., էջ 330.

² Նույն տեղում, էջ 331.

³ Նույն տեղում, էջ 331—332.

քանվորական և թե՛ գյուղացիական մասսաների ազատա-
զրուժը, սոցիալիստական Ռուսաստանի ստեղծումը հնա-
րավոր կդառնա միայն պրոլետարական հեղափոխության
հաղթանակի շնորհիվ։ Այն ժամանակ դեռ առկա չէր այն-
պիսի պրոլետարիատ, վորն ընդունակ լիներ իր վրա վեր-
ցնելու պատմական այդ միասիան, չկար նաև բանվոր դա-
սակարգի կուսակցություն, ընդունակ մասսաներին մարտի
տանելու սոցիալիզմի համար։ Այդպիսի կուսակցություն
առաջացավ անհամեմատ ավելի ուշ—30 տարուց ավելի անց
այն բանից հետո, յերբ մեծ լուսավորիչ Ն. Գ. Չերնիշև-
սկին տաժանավայր ուղարկվեց։ 30 տարի անց մտքի դի-
զանտ, ուրիշ դարաշրջանի մտքերի իշխող՝ Վլադիմիր Իլյիչ
Լենինը ուժեր է հավաքում և կազմակերպում ցարիզմի դեմ
պայքարելու համար, հանուն սոցիալիզմի պայքարելու
համար։ Յեւ վորպեսզի հողը հարթի այդ պայքարի համար,
լենինն ամենից առաջ պայքարում է նարոդնիկների դեմ,
դրա հետ մեկտեղ յերևան հանելով լուսավորիչների ու նա-
րոդնիկների միջև յեղած տարբերությունը և լուսավորիչ-
ների հեղափոխական ժառանգության նշանակությունը ցա-
րական ինքնակալության և ճորտատիրության մնացորդնե-
րի դեմ բանվոր դասակարգի մղած պայքարի համար։

III. ՆԱՐՈԴՆԻԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իսկ ի՞նչպես էլին վորո՞ւմ նարոդնիկները—դեմ լեվոյա-
կաններն ու նարոդովոյականները իրականում կենսագործել
իրենց ուսուցիական բեռերնը։

«Земля и воля»-ն մի կազմակերպություն էր, վորը
Ռուսաստանում 70-ական թվականներին ընդգրկել էր հա-
մարյա թե բոլոր մանր-բուրժուական հեղափոխական տար-
րերին։ Չի կարելի ասել, թե այդ տարրերը միատեսակ էլին.
այնտեղ կային վոչ միայն Ռուսաստանում սոցիալիստական
գյուղացիական հեղափոխությանը հավատացող մարդիկ,
այլև ամենախիսկական կուլտուրտրեքերներ (կուլտուրա տա-
րածողներ. Հայ. Թարգմ. խմբ.) և լիբերալներ։

Գյուղացուն պարզաբանելու համար, վոր նա կարող
է, յեթե ուզենա, փոխել իր կյանքը, վորովհետև նա բնա-
ծին սոցիալիստ է և ունի սոցիալիզմի համար նյութական
բազա—գյուղացիական համայնքը, նարոդնիկները վորոչեցին
«գնալ ժողովրդի մեջ»։ Հարյուրավոր նարոդնիկներ մեկնե-
ցին գյուղ՝ գյուղացիներին վոտքի հանելու ջերմ ցանկու-
թյամբ։ Նրանք այնտեղ մեկնեցին վորպես ուսուցիչներ, բու-
ժակներ, վորպես ատաղձագործներ, հյուսներ, կոշկակարներ,
իրենց հետ վերցնելով «Хитрая механика»-յի, «Мудрица
Наумовна»-յի նման ագիտացիոն բրոշյուրների թեթև բա-
զա՝։ Բայց շուտով ժողովրդի մեջ գնալը նարոդնիկների
մոտ խորը հիասթափություն առաջացրեց։ Գյուղացիները
նարոդնիկների հետևից չգնացին։ Նրանք չէին հասկանում
«սոցիալիզմի» նարոդնիկական պրոպագանդան։ Պարզվեց,
վոր նարոդնիկներն ինչպես հարկն է չէին ճանաչում և
չէին հասկանում գյուղացիներին։ Պարզվեց, վոր գյուղա-
ցիները յերազում են հեռ ստանալ այն հողը, վոր կալվա-
ծատերերը կտրել-խել էին 1861 թ. ռեֆորմն անցկացնե-
լու ժամանակ, նրանց հետաքրքրում է գլխավորապես կալ-
վածատիրական ստրկությունից ազատագրվելը։ Այնուհետև

պարզվեց դյուղացիներին վոչ-միատարրութունը, պարզվեց, վոր նրանց մեջ տեղի յե ունենում շերտավորվելը չբավոր-
ներին և կուլակներին—մի փաստ, վորը նարոդնիկները չեյին
նկատում և չեյին ուզում նկատել: Նարոդնիկներն այլևս
չեյին կարող չնկատել, վոր դյուղացիական համայնքի ներ-
սում և դյուղացիական արտելներում դյուլթյուն ունի շա-
հագործում: Նրանք գործնականում համոզվում եյին, վոր
իրենց չի հաջողվի դյուղացիներին պայքարի հանել համուկ
սոցիալիզմի: Ձեռնվելուական Ապտեկմանի խոսքերով, վորը
հետագայում անցավ չերնոպերեդելականների կողմը, հառ-
կաբես այդ հանդամանքը հասցրեց այն բանին, վոր «ստի-
պոդական անհրաժեշտություն եր համարվում դրավել այն-
պիսի դրություն, վորի մեջ հեղափոխականի համար, նյու-
թական լիակատար ինքնուրույնության դեպքում, բացվում
եր լայն հնարավորություն՝ անցնելու ամենից ավելի չփման
ովյալ վայրի բնակիչների հետ, մտնելու նրանց շահերի
մեջ և ողովելու նրանց հառարակական գործերի վրա այդ-
դեցություն ունենալուց»:

«Գյուղականները», այսինքն՝ դյուղում յերկարատե աշ-
խատանք տանելու կողմնակիցները, սկսեցին ավելի հառ-
տատուն «բնակավայրեր» հիմնել, աշխատում եյին հար-
մարվել, պարզանալ, ժողովրդին նմանվել, դառնալ իսկա-
կան ատաղձագործներ, կոշկալարներ, ջրաղացալաններ և
այլն: Նարոդնիկ Միխայլովը աշխատանք եր տանում հնա-
դավան-աղանդավորների մեջ և դեպի ինքը վստահություն
ներշնչելու համար հանգեց աղանդավոր-հերձվածող դառ-
նալու անհրաժեշտության մոգին: «Աղանդավորների մեջ
ունեցածս գործունեյությունը,—պատմում ե իր ինքնակեն-
սագրության մեջ Միխայլովը,—յես չափազանց սիրով եյի
վերաբերվում և վորոչեցի հաղթահարել մեծ դժվարու-
թյուններ: Յես ստիպված յեղա տալացիորեն հնադավան
դառնալ, ստիպված յեղա դաժանորեն վարվել ինքս ինձ
հետ, վտառից դուրս ինձ ջարդել: Յես պետք ե ամեն բա-
նում նմանվելի այդ միջավայրին, վորպեսզի, նրան հավա-
սարվելով, հնարավորություն ունենայի աղդելու նրա վրա»:

Արդյոք նարոդնիկներին շա՞տ կողմնակիցներ հաջողվեց

ներգրավել իրենց այդպիսի աշխատանքով: Ավա՛ղ, այստեղ
եւ հաջողությունները միանգամայն աննշան եյին: Վ. Ն.
Ֆիզները հիշում ե. «Յես աղբեցի Պետրովսկի գավառում
10 ամիս, իմ մերձավորադույն ընկերները Վոլսկի գավա-
ռում՝ մի քիչ ավելի, և յես հաստատում եմ, վոր ամբողջ
Ժամանակի ընթացքում վոչ մի մարդ չմիացավ նրանց, թեև
տեղերում տեղավորվին՝ արդեն հաստատված կապերի պայ-
մաններում, չափազանց հեշտ եր: Կարելի յեր հուսահատվել
եղափոխական այն առանձնությունից, վորի մեջ մենք ապ-
րում եյինք»:

Գյուղական «բնակավայրերը» նույնպես հաջողություն
չտվին, ինչպես և մասսայորեն դնալը ժողովրդի մեջ:
Այստեղից եւ հետագայում նարոդովոլականները յեղրակա-
ցություն արին, թե ժամանակակից պայմաններում աշխա-
տել դյուղացիության մեջ—այդ միևնույն ե, թե ձկան նման
զարկվել սառուցին:

Նարոդնիկների այդ անհողությունը, այդ հիասթափու-
թյունը դյուղացիության՝ նարոդնիկների հասկացողու-
թյամբ սոցիալիստական բնությունից՝ առանձնապես վառ
կերպով արտացոլեցին այսպես կոչված «Ձիգիրինյան դոր-
ծի» մեջ:

Նարոդնիկներին մի խումբը, վոր մեկնել եր դյուղ, նա-
րոդնիկական պրոպագանդայի վերաբերմամբ դյուղացիների
ունեցած անտարբերությունից հուսահատության հասնելով,
վորոչեց խաբեյութան միջոցով գյուղացիներին «բռնտի»
հանել:

Նարոդնիկներ Ստեֆանովիչը, Բոխանովսկին, Դեյչը և
ուրիշները, դալով Ձիգիրինո դյուղը, համոզվեցին, վոր
դյուղացիները յերազում են միայն հողի ավելացման մասին
և նույնիսկ խնդրատարներ են ուղարկել մայրաքաղաք: Այն
ժամանակ Ստեֆանովիչը վճռեց դյուղացիների կողմից ցա-
րի մոտ ուղարկված խնդրատարի անվան տակ պատասխանը
բերել դյուղացիներին այն ձևով, թե հենց ցարն ե անմի-
ջականորեն ղրմում դյուղացիներին, վորի մեջ ասված կլի-
նի, իբր թե ցարը ուզում ե հողը տալ դյուղացիներին,
բայց կալվածատերերն ու չինովնիկները նրան խանդարում
են այդ անել, և նա, Ալեքսանդր II ցարը, իբր թե կոչ ե

անում գյուղացիներին գաղտնի յեղբայրութիւն կազմակերպել կալվածատերերի դեմ պայքարելու համար:

Հենց այդ պլանն էլ Ստեֆանովիչը կատարեց: Նա պատրաստեց մի մանիֆեստ—Ալեքսանդր II ցարի կողմից «բարձրագույն տրված հրովարտակը» և այդ հրովարտակը բերեց իբր թե Պետերբուրգից, ցարից: Այդ հրովարտակի մեջ սուվում էր այն մասին, թե 1861 թ. ցարը հրամայեց թուրնել կալվածատերերին միայն կալվածատները «և հողի ու անտառի նույնպիսի քանակութիւն, վորպիսին կհասնի նրանց նախկին ճորտին ըստ տարրեր չնչային բաժանման»: Բայց, ասում է, մեղավոր են ազնվականները, վորոնք թաղածառանդ Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչի հետ մեկտեղ խորամանկությամբ ու խարեյությամբ գյուղացիներին հողերը դավթեցին իրենց համար և նրանց տուրքադրեցին ուժից վեր փրկադնով:

Այնուհետև այդ հրովարտակի մեջ ասվում է. «ձեզ համար մեր մզած քսանամյա անդադրում պայքարն ազնվականների դեմ մեզ՝ հաժողեց, վերջապես, վոր մենք միանձնաբար ի վիճակի չենք ողնել ձեր ցավին և վոր միայն դուք ինքներդ կարող եք թոթափել ձեր վրայից ազնվականական լուծը և ազատադրվել ծանր ճնշումներից և ուժից վեր հարկերից, յեթե համերաշխորեն զենքը ձեռքին ապրտամբվեք ձեզ ատելի թշնամիներէ դեմ և տիրեք ամբողջ հողին: Սույն համոզմունքով ղեկավարվելով, ձեզ բոլորիդ, մեզ հովատարիմ և վոչ թե մեր անարժան թաղածառանդ Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչին իր դաշնակից ազնվականներով և մեծ իշխաններով, գյուղացիներիդ, ինչպես նաև քաղքենիներիդ, հրամայում ենք. միացեք և կազմեցեք «Գաղտնի դրուժինաներ» կոչվող գաղտնի ընկերութիւններ այն նպատակով, վորպեսզի պատրաստվեք ապստամբելու ազնվականների, չինովնիկների և բոլոր բարձր դասերի դեմ: Ով պատրաստ է իր կյանքը զոհել մեծ գործի համար, պարտավոր է յերգում տալ հավատարիմ մնալու «Գաղտնի դրուժինա» ընկերութիւնը: Այս ընկերութիւնները, — հրահանգում է գյուղացիներին հրովարտակը, — պետք է իրենց պահեն ամենախիստ կերպով գաղտնի՝ ազնվականների իշխանութիւնից և տերտերներից, վորոնք մեծ մասամբ պա-

նական լրտեսներն են, և վոչ թե ասածու հոտի արժանավոր հովիւները: Դաւաճաններին չողտք և խնայել, և ամեն վոք, ով կսպանի մատնիչին, բարի և փրկարար գործ կատարած կլինի»:

Հրովարտակը խոստանում էր, վոր «ամբողջ հողն անտառներով և խոտհարքներով կդառնա ձեր սեփականութիւնն այնպես ձրի, ինչպես ջուրը, արեգակի լույսը և աստվածային ամեն մի այլ պարզև, վորը ստեղծված է մարդու համար. չի լինի ձեզ ատելի ազնվականների իշխանութիւնը, վորը չգիտե կարեկցութիւն տածել դեպի ձեզ, և կթաղավորի այն ժամանակ աղատութիւն և բարբուրութիւն ոռոտական հողի վրա... Այսպես ուրեմն, խաչակընքի բեզ, ուղղափառ ժողովուրդ և ասածու որհնութիւնը հայցիր քո սուրբ գործի համար: Հիշիք, վորպես պատվիրան, սույն խոսքերը, վոր ասաց քեզ քո բարեկամ-ցարը»:

Բացի այդ հրովարտակից Ստեֆանովիչը բերեց «Գաղտնի դրուժինա» գյուղացիական ընկերութիւն կանոնադրութիւնը», իբր թե «բարձրագույն հաստատված նորին կայսերական մեծութիւն թագավոր-կայսր Ալեքսանդր Նիկողայիվիչի կողմից»: Կանոնադրութիւնը կցված էր նաև յերգման տեքստը: Այդ յերգման մեջ գյուղացիները յերգվում էին զենքը ձեռքին պայքարել կալվածատերերի, չինովնիկների և գյուղացիութիւն մյուս թշնամիների դեմ:

«Յերգվում եմ, Ալեքսանդր Նիկողայիվիչի հրամանի համաձայն, զենքը ձեռքիս պայքարել կալվածատերերի, չինովնիկների և իմ յեղբայրակիցների ու իմ թաղավոր Ալեքսանդր Նիկողայիվիչի ամեն տեսակ թշնամիներէ դեմ, վորոնք խորտակել են մեր աղատութիւնը, և իւրեւ մեզանից մեր հողը, վորը առհասկա անվարձ ողտազորման համար տրված է մեզ հենց իրեն ասածու և թաղավոր Ալեքսանդր Նիկողայիվիչի կողմից... Յեթե խախտեմ սույն իմ յերգումը, ապա տեք անտոն և նրա բոլոր սրբերի դայրույթն եմ հայցում ինձ վրա և իմ ամբողջ սերնդի վրա, և թող հարվածեն ինձ ամեն տեսակի փորձանքներն ու դժբախտութիւնները, և թող չխնայի ինձ յեղբայր-դրուժինիկի ձեռքը: Ամեն»:

Գյուղացիները միանգամից չհավատացին այդ մանի-

Ֆեստին, բայց նրա մասին լուրն աստիճանաբար սկսեց տարածվել, և նրանք Ստեֆանովիչից պահանջեցին, վոր նա առաջինը յերդում տա: Ստեֆանովիչն այսպես և պատմում այդ յերդման մասին: «Յես և ընկերս սիրով համաձայնեցինք: Մարագը սեղան բերին, այն պիտոցով ծածկեցին, դրին սրբապատկեր և վառեցին մեղրամոմը, չմոռացան նաև խաչաձև յերկու դանակ խրել: Մենք կարգացինք յերդման տեքստը, ստուգված ատամանի տպագիր թերթով: Ակներևորեն ամենքը դո՛հ եյին: «Այժմյանից մենք մեր աչքերով տեսնում ենք, վոր դուք ել նույնպիսի դրուժիններ կան, ինչպես և մենք»,—հայտարարում եյին մեզ»:

Այդպես հաջողվեց կազմակերպել միջանի հարյուր գյուղացիների: Բայց նախքան վորևէ հեղափոխական դործողության ձևնարկելն այս կազմակերպությունը մի մատնիչի միջոցով արագորեն ձերբակալվեց: Կազմակերպության անդամներին քչեցին աքսորաբնակության ու տաժանակիր աշխատանքի:

«Ձիգիրինյան դործն» ամենից առաջ ցույց և տալիս պրոլետարական հեղափոխությունից դուրս գյուղացիությանը սոցիալիստական գյուղացիական հեղափոխության հանելու հնարավորության վերաբերյալ նարոդնիկական յերազանքների ապարդյունությունն ու անհողությունը: Շատ կարեւոր և նշել, վոր զեմլեվոլականների մեծամասնությունը, Պլեխանովի վկայությամբ, այդ արարքին չատ դրականորեն վերաբերվեց, և նույնիսկ հետագայում նարոդնիկական «Черный передел» ժուռնալը, «Ձիգիրինյան դործի» մասին նյութեր գետեղելով, յեզրակացնում եր, թե այստեղ միայն տակտիկական սխալ և յեղել: Ըստ եյության «Черный передел»-ն ել չեր հրաժարվում մեկուսացած գյուղացիական սոցիալիստական հեղափոխության հնարավորությունը խորը հավատալուց: Բանն իհարկե, այն չե, վոր հենց այդ փորձը տապալվեց, այլ այն, վոր «Ձիգիրինյան դործն» ակնառու կերպով ցուցադրեց նարոդնիկների հայացքների սխալականությունը, իբր թե գյուղացիությունն ամենահեղափոխական դատակարոն և, թե գյուղացիները—բնածին սոցիալիստներ են, թե նրանք մենակ կարող են,

առանց պրոլետարիատի ղեկավարություն, կատարել և մինչև վերջը հասցնել հեղափոխությունը:

Հենց այդ հանդամանքները—հիասթափությունը գյուղացիության նկատմամբ և հետո այն, վոր կառավարությունը խտուրթյամբ հետապնդում եր զեմլեվոլականներին նույնիսկ «խաղաղ» պրոպագանդայի համար,—հանգեցրին «Ձեմլյա ի վոլյայի» պառակտմանը՝ «Նարոդնայա վոլյայի» և «Չորնի պերեդելի»: Չերնոպերեդելականներն իբր թե հավատարիմ մնացին իրենց նախկին դրոշին:

Շատ բնորոշ և, վոր Լենինի աշխատություններում, վորոնց մեջ այնքան շատ ուշադրություն և հատկացվում տարբեր ուղղությունների նարոդնիկությունը, չերնոպերեդելականներին տառացիորեն մի քանի տող և հատկացված: Չերնոպերեդելականները հարեանցիորեն հիշատակվում են «Խոչ անել»¹ բրոշյուրի մեջ: Այնուհետև «Ի. Ֆ. Բեկկերի, Ի. Դիցկենի, Ֆ. Ենգելսի, Կ. Մարքսի և ուր. նամակները Վ. Ա. Չորեկին և ուր.» դրքի ուսեսերն թարգմանությունն առաջարկում հիշատակվում և Մարքսի 1880 թ. նոյեմբերի 5-ի նամակը, վորի մեջ Մարքսը հարձակվում և չերնոպերեդելականների վրա և մերկացնում նրանց անարխիստական եյությունը:

«Այս պարոնները,—գրում եր Մարքսը,—դեմ են ամեն տեսակի քաղաքական-հեղափոխական յելույթների: Ռուսաստանը, նրանց պլանով, պետք և թուրք դործի ուղղակի դեպի անարխիստական-կոմունիստական-աթեիստական հազարամյակ: Իսկ այդ թուրքը միևնույն ժամանակ նրանք պատրաստում են ամենատաղտկալի դոկտրինյորությունը: Նրանց դոկտրինաների այսպես կոչված սկզբունքներն առնրված են հանդուցյալ Բակունինից»²:

Ահա տառացիորեն այն ամենը, ինչ մենք կգտնենք Լենինի յերկերի լիակատար ժողովածուի 30 հատորների մեջ հատկապես «Չորնի պերեդելի» մասին: Այդ խումբը գլխավորապես հետաքրքիր և նրանով, վոր նրա մեջ մշտնում եյին Պլեխանովը, Դեյչը, Ակսելրոդը, Ջասուլիչը, վո-

¹ Լենին, Կ. IV, ռուս. հրատ., Էջ 464:

² Լենին, Կ. XI, ռուս. հրատ., Էջ 177:

լոնք հետո կապերը խղեցին նարոզնիկության հետ, անցան սոցիալ-դեմոկրատական դիրքերի վրա և կազմեցին «Աշխատանքի ազատագրություն» խումբը:

Նարոզնիկների մյուս մասը ստեղծեց «Նարոզնայա Վոլյա» կազմակերպությունը: Նարոզնիկների մեծամասնությունը հարեց նարոզովուականներին, ընդունելով քաղաքական պայքարի ծրագիրը, վորին բացասորեն ելին վերաբերվում քակոնիստները: Նարոզովուականները կանգնեցին նեղ դավադրության ուղու վրա: «Նարոզնայա Վոլյան» ամբողջապես իր ուժերը կենտրոնացրեց ցարիզմի դեմ ուղղված տեռորիստական մենակովի վրա: Նարոզովուականներն սկզբում այդ մենակովի բացատրում ելին վորպես վրիժառուքյան ակտ՝ ցարական կառավարության հետապնդումների դեմ ուղղված: Այդ նարոզովուականները ստիպված յեղան բացատրել, վոր այդ ցարիզմի հետապնդումների դեմ ուղղված ինքնապաշտպանության ակտ եր, բայց նրանց ամբողջ պրակտիկան հասցրեց այն բանին, վոր տեռորը փաստորեն դարձավ նարոզովուականների պայքարի միակ միջոցը: Այդ մարդիկ, վորոնք առաջին նման գյուղացիությունը հեղափոխական գլխավոր ուժն ելին համարում Ռուսաստանում, չստեղծեցին մասսայական հեղափոխական վոչ մի կազմակերպություն: Կրախ կրելով գյուղում կատարելիք «սոցիալիստական» հեղափոխության ուտոպիական ծրագիր ունեցող իրենց «ժողովրդագնացություն մեջ», նարոզնիկները «վորոչեցին շարունակել պայքարն ընդդեմ ցարական ինքնակալության միախառն իրենց ուժերով, առանց ժողովրդի, վոր հասցրեց ե՛լ ավելի լուրջ սխալների»¹:

Անհատական տեռորի նարոզովուական տակտիկան բղխում եր նարոզնիկության՝ «հերոսների և ամբոխի» վերաբերյալ թեորիայից, վորն ամենից ավելի լիակատար կերպով արտահայտել ե Ն. Կ. Միխայլովսկին: Ըստ նրա «Թեորիայի» մասսաները («ամբոխը») պատմությունն իրենք իրենք չեն ստեղծում, այլ այն ստեղծում են «հերոսները»,

կամ, ըստ Լավրովի, «քննադատարար մտածող անհատները», իսկ մասսաները պատմական պրոցեսներին մասնակցում են այն չափով, ինչ չափով հետևում են այդ «հերոսներին», «քննադատարար մտածող անհատներին»: Փաստորեն նարոզովուականները գլխավորապես աշխատանք ելին տանում ինտելիգենցիայի մեջ: Բանվորների և գյուղացիների մեջ տարվող պրոպագանդան հասցված եր միխմումի, բանակում աշխատանքը բացառապես տարվում եր սպայություն մեջ:

Հետագայում՝ մարքսիստների և նարոզնիկների միջև յեղած տարաձայնությունները բնութագրելով Պլեխանովը կծու կերպով ծաղրում ե «հերոսների և ամբոխի» թեորիան «Новый защитник сомодержавия, или горе г. Л. Тихомирова» հոդվածում. «Բանվոր դասակարգը, ինչպես նա պատկերանում ե սոցիալ-դեմոկրատին, հզոր, հավիտյան շարժուն, անհանդիստ մի ուժ ե, վորը մենակ միայն կարող ե այժմ հասարակությունը պրոդրեսիվ ուղիով տանել: Ժողովուրդը, ինչպես նա պատկերանում ե սոցիալիստ-նարոզնիկին, այդ—անձոռնի, սեահողային մի հսկա յե, վորն ընդունակ ե հարյուրավոր տարիներ անշարժ մնալ իր տիրահազակ «հիմքերի» վրա: Մեր Իլյա Մուրոմեցի այդ անշարժության մեջ սոցիալիստ-նարոզնիկը տեսնում ե վոչ թե թերություն, այլ շատ մեծ արժանիք: Նա վոչ միայն չի վշտանում նրանից, այլ պատմությունից միայն մի շնորհ ե խնդրում՝ չտապալել ոուս հսկային իր այնուամենայնիվ արդեն բավականաչափ նստամաշված հիմքերից, ընդհուպ մինչև այն բախտավոր ժամանակը, յերբ նա, բարի սոցիալիստ-նարոզնիկը, հաշիվ մաքրելով կապիտալիզմի, ցարիզմի և այլ վնասակար «աղդեցությունների» հետ, դոհ և փայլուն, կներկայանա Իլյա Մուրոմեցին և հարդանքով կզեկուցի. Monsieur est servi! Սեղանը պատրաստ ե: Հսկային մեռում ե միայն ախորժակ բանալու համար մի շնորհ դատարկել կիսայերրորդ դուլանոց գինու թասը և հանգիստ նստել իրեն համար պատրաստած հասարակական սեղանի մոտ...»¹:

¹ ՀամԿ(բ)ի պատմություն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ. ԼՂ 10:

¹ Плеханов, соч. 4. III, ԼՂ 55—56:

Նարոդնիկության անհողությունը, հեղափոխական մասսայական կազմակերպություն ստեղծելու հնարավորությանը չհամարադրելով, մասսայական աշխատանքի հանդեպ ցուցաբերված հիասթափությունը—այս ամենը նարոդովութեան հասցրեց նեղ դավադրական տեոորիստական կազմակերպության, վորն ինքն արգելք հանդիսացավ մասսայական կազմակերպություն ստեղծելու: Ճիշտ է, նարոդովութեան հանդիսանալը այդ կազմակերպության մեջ ներգրավեցին բանվորական միջավայրից լավագույն մարդկանց: Բայց հենց դրանով էլ նարոդովութեան կազմակերպությունների ստեղծումը, վորում սկսեցին անկախ նրանցից առաջանալ 70-ական թվականներին:

Այնինչ բանվորական այդ առաջին կազմակերպություններն ամբողջ զլխով բարձր էյին կանգնած նարոդնիկներին դավադրական տեոորիստական կազմակերպություններից: Բանվոր դատակարգի մեջ սկսեցին աչքի ընկնել այնպիսի մարդիկ, ինչպես Պյոտր Ալեքսեյեւն է, վորը «Նարոդնայա Վոլյայի» առաջացումից դեռ շատ առաջ նախադուշակում էր, թե բարձրանում է բանվորի մկանստ ձեռքը և սվիննեւում պաշտպանված ցարական ինքնակալության իշխանությունը հող ու մոխիր կղաւնա: Ալեքսեյեւը նախատեսում էր, թե ինչպես մոտիկ ապագայում գլուխ կբարձրացնի ցարական ինքնակալության գերեզմանափորը: Այն, ինչ հասկանում էր մանածաղործ Պյոտր Ալեքսեյեւը, այն, ինչ հասկանում էր Ստեպան Խալուսերինը և ուրիշ առաջավոր նարոդնիկ-բանվորներ,—չէյին կարող յուրացնել շատ ինտելիգենտ-նարոդնիկներ: Նարոդովութեաններին թվում էր, թե հատկապես իրենց կհաջողվի ցարիզմին վերջին, վճռողական հարվածը հասցնել: Նարոդովութեանները դարձապես նույն էյին «ճայթյուններին» թեորիան. իբր թե Ռուսաստանում ամեն ինչ պատրաստ է հեղափոխության համար, կյանքի սոցիալիստական վերակառուցմանը խանգարում է միայն ցարական իշխանության սվինը, վորը դեմ է արված ժողովրդի կրծքին: Հարկավոր է հեռացնել այդ սվինը պահող ձեռքը, կտրել այդ ձեռքը—և հեղափոխությունը «կապանքները կարճակի»:

Յար Ալեքսանդր II-ի սպանությունը 1881 թ. մարտի 1-ին նարոդովութեան շարժման զարգացման բարձրագույն կետն էր, «Նարոդնայա Վոլյա» կուսակցութեան հաջողութեան բարձրագույն կետը: Բայց 1881 թ. մարտի 1-ը միևնույն ժամանակ ցույց տվեց «Նարոդնայա Վոլյայի» անգործությունը: Բանն այն չէ, վոր «Նարոդնայա Վոլյայի» դործադիր կոմիտեյի անդամների մեծամասնությունը ձեռք-կալվեց, այլ բանն այն է, վոր, յերբ այդ ակտը կատարվեց, բանվորական ու գյուղացիական մասսաները մնացին լուռ, անկարելիք վոչ քե այն պատճառով, վոր նրանք չափազանցված չէյին պայքարով, այլ այն պատճառով, վոր նարոդովութեանությունը ամբողջ քեորիան և պրակտիկան տանում էր դեպի այն, վորպեսզի արգելակի այնպիսի կազմակերպության ստեղծումը, վորն ընդունակ լիներ այդ մոմենտին փառափախնապես և կազմակերպորեն արձագանգել: Նարոդովութեանութեան ամբողջ թեորիան ու պրակտիկան խանգարում էր ցարիզմի դեմ ուղղված մասսայական հեղափոխական պայքարին:

Բնութագրելով նարոդովութեաններին տեոորիստական դործունեյությունը և գնահատելով Ալեքսանդր II-ի սպանութեան նշանակութեանը, Լենինը շվեյցարական յերթապարզութեան համար «1905 թվականի հեղափոխութեան մասին» կարդացած գեկուցման մեջ մատնանշում էր այն, վոր իրենց անմիջական նպատակին՝ «ժողովրդական հեղափոխութեան արթնացմանը՝ նրանք (նարոդովութեանները:—Յե. Յա.) չհասան և չէյին ել կարող հասնել»¹:

Նրանք չստեղծեցին և անհատական տեոորի իրենց տակտիկայի հետևանքով չէյին կարող ստեղծել այն կազմակերպութեանը, վորը կարողանար Ալեքսանդր II-ի սպանութեան հաջորդ ուր պայքարի հանել բանվորների և գյուղացիների մասսաներին: «Նարոդնայա Վոլյան», համոզվեալով, վոր իր հետքը կանգնած չեն հասարակական կազմակերպված ուժեր, վորոնց վրա ինքը կարողանար հենվել, յերեւան բերեց մեծագույն շփոթվածություն:

¹ Լենին, Վ. XIX, ռուս. հրատ., էջ 348: Ընդգծումն իմն է.— Յե. Յա.:

Յերբ Ալեքսանդր II-ի սպանութեան հաջորդ որը Պետեր-բուրգի դործարաններէ բանվորները դիմում եյին «Նարոդնայա Վոլյայի» Գործադիր կոմիտեյի ազատ մնացած անդամներին այն հարցով, թե ինչ պետք է անեն իրենք,— նարոդովոլականները չէին կարողանում նրանց մի վորոշ պատասխան տալ: Վոչ բանվորական, վոչ գյուղացիական, վոչ ել գիւմարական միջավայրում նարոդովոլականները չկարողացան քիչ քիչ շատ նշանակալի խմբեր վտտի հանել, վարովիտու մասնակցի մեջ տանելիք պրոպագանդիստական և կազմակերպական աշխատանքը նենգափոխվեց միայնակների տեղադրական գործունեութեամբ: Մենք դիտենք, վոր նույնիսկ ուղղական աշխատանքը տարվում եր բացառապես սակավաթիւ, նեղ սպայական խմբակներում:

Այն ժամանակաշրջանի «Նարոդնայա Վոլյայի» վաստաթղթերն առանձնապես ցայտուն կերպով են ընդգծում «Նարոդնայա Վոլյայի» այդ անդորութունը, այդ անհողութունը, այդ չփոթւածութունը: «Բանվորների կողմից» թուցիկում (1881 թ. մարտի 2-ին) նարոդովոլականները գրում եյին. «Հիշեցե՛ք, յեղբայրներ, վոր տանջողներին հնազանդվելը ծանր մեղք է, դրա պատճառով է վիշտ կրում ամբողջ ժողովուրդը: Բանվոր-յեղբայրներ՝ Բասկականին տանջվել է ուսական ամբողջ հողը: Հասել է ժամանակը, յերբ ճշմարտութունը կթաղափորի յերկրի վրա»:

Իսկ ի՞նչ է հարկավոր, վորպէսզի ճշմարտութունը թաղափորի յերկրի վրա: Դուրս է գալիս՝ «Հարկավոր եր միայն, վոր բանվոր ժողովուրդը համարձակորեն գործի, ինչպէս գործում եյին Պյոտր Ալեքսեյեւի, Պրեսնյակովի, Տիխոնովի, Շիրյայեւի, Ոկլադսկին» (հարկանցիորեն նկատենք, վոր Ոկլադսկին պրովոկատոր եր): «Նարոդնայա Վոլյան» հավատացնում եր, վոր յեթե բոլորն այդպէս գործեն, ապա «այն ժամանակ ամեն ինչ լավ կլինի և ուսական հողի վրա չի լինի վոչ աղքատութուն, վոչ ել արտափախից վիշտ»:

«Նարոդնայա Վոլյա»-ն հեղափոխական մասսայական պայքարի կոնկրետ վոչ մի կոչ չեր կարող առաջադրել այն ժամանակ բանվորների առաջ: Մի ուրիշ, 1881 թ. մարտի 3-ի թուցիկում այդ չհավատարմ մասսայական պայքարին

յերեւան յեկավ ե՛լ ավելի մեծ չափով: «Յարը պետք է բարի հովիւ լինի,—կարդում ենք մենք այդ թուցիկում,—իւր հողին ժողովրդի համար դնող: Ալեքսանդր II-ը վայրագ դալ եր, և զարհուրելի մահը պատժեց նրան: Ռուս բանվորներ: Այժմ դահ է բարձրանում նոր ցարը՝ Ալեքսանդր III-ը: Հարկավոր է, վոր նա չնմանվի իւր հորը, թող նա հրավիրի ժողովրդական ընտրյալներ բոլոր գյուղերից, ֆարիկաներից և գործարաններից, թող իմանա նա մուծիկի ցալն ու ժողովրդական կարիքը և հետագայում թաղափորի ճշմարտութեամբ: Թող նրա սենատում սենատորներ չլինեն ժողովրդական ընտրյալները: Այն ժամանակ ցարը մուծիկին կտա հողը, հարկերը կպակսեցնի և աղատութուն կտա ժողովրդին»:

Յերբ կարդում ես այդ կոչը, ապա դժվարութեամբ ես հավատում, վոր այդ գրել են մարդիկ, վորոնք իրենց հեղափոխականներ և սոցիալիստներ եյին համարում: Թվում է, թե այդ քաղվածքներ են ինչ-վոր տերտերական քարոզից, կարծես թե այդ գրել է ոպողիցիոնորեն տրամադրված ինչ-վոր մի յեպիսկոպոս: Այդ թուցիկի բովանդակութունը քաղաքական լեզվի թարգմանելով, կարելի յե ասել, վոր «Նարոդնայա Վոլյա»-ն սահմանադրական-միապետական պատրանքներ եր սերմանում, իբր թե իսկապես կարող է լինել այնպիսի մի բարի ցար Բերենդեյ, վորի մոտ սենատում նստած են «ժողովրդական» ընտրյալները, և այդ ցարը մուծիկներին հողեր է բաժանում, հարկերն է պակսեցնում, ազատութուն է տալիս ժողովրդին և այլն: Բանվորներից պահանջվում եր միայն, վոր նրանք «թույլ չտային», վորպէսզի Ալեքսանդր III-ը, վորը դաստիարակվել եր ցարական ախոռներում և դաժանութեամբ դերազանցել եր իւր հորը, Ալեքսանդր II-ին, «չնմանվի հորը»: Նարոդովոլականները հնարեցին մի այնպիսի ցար, վորը յերբեք կյանքում չի յեղել և չեր կարող լինել: Նարոդովոլականները ձգտում եյին ցարից ստանալ միայն սահմանադրական միապետութուն:

Առաջ անցնելով, հարկ է հիշեցնել, վոր 1905 թ. այդ լիբերալ-նարոդիկների սերունդները՝ սոցիալիստ-հեղափոխականներն Ուրալում «Ինչպիսի ցար է մեզ հարկավոր» վերնադրով մի թուցիկ լույս ընծայեցին: Այդ թուցիկում

խոսովում եր այն մասին, թե «մեզ» հարկավոր ե մի բարի
ցար, վորը հոգ տաներ ժողովրդի մասին, իսկ վորովհետե
իրը թե ներկույա II-ը հոգ չի տանում ժողովրդի մասին,
ապա նա մեզ պետք չի: Քառորդ դար անց, նարոդնիկ-եսե-
ները կրկնում եյին նույն այն մտքերը, ինչ մտքեր վոր ունե-
յին նարոդնիկները 1881 թվին, յերբ նրանք զգում եյին, վոր
իրենք վոչ մի հեմարան չունեն: Ճիշտ ե, 1881 թ. ոգոս-
տոսի 24-ի «Ռուս բանվոր ժողովրդին» թուղթիկում արդեն
կա նաև բանվորներին ուղղված կոչ՝ գեներ ձեռք բերելու
և... սպասելու: «...Հենց վոր մենք կսկսենք բուսորը, հա-
սեք մեզ ոգնության, Գործադիր Կոմիտեն վաղորդք ձեզ
կտեղեկացնի, իսկ դուք յեղեք պատրաստ»: Բայց այստեղ
եւ, այս կոչի մեջ, բանվոր դասակարգին «ոժանդակ գեր ե
հասկացվում: Գործադիր կոմիտեն ամեն ինչ ինքը կանի,
բանվոր դասակարգին հարկավոր ե միայն կադմակերպվել ու
խմբակներ կազմել», բանվոր դասակարգի վոչ մի կուսակ-
ցություն հարկավոր չե ստեղծել: Այն ժամանակվա «Նա-
րոդնայա Վոլյա»-յի փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը
ցույց ե տալիս, վոր ուս հասարակության ղեմոկրատական
մյուս տարրերի վերաբերմամբ ել նարոդովոլականները
չկարողացան ներդաշնակ մի ծրագիր, գործուն լողուններ
առաջադրել: «Դոնի, Ուրալի, Ուրենբուրգի, Կուբանի, Տե-
րեկի, Աստրախանի, Սիբիրի և այլ մարզերի փառապանծ
կազակային զորքերին» ուղղված կանչի մեջ պարունակվում
են նույն այդ անդոր կոչները:

Թերեւս նարոդովոլականները բոցավառ կոչի իսկական
խոսքեր գտան, յերբ գիմում եյին գյուղացիներին, այդ
հիմնական ուժին, վորի վրա հույս եր դնում նարոդնիկու-
թունը: Սակայն «Ադնիվ աշխարհականներին, ուղղափառ
(!) գյուղացիներին և ուսական ամբողջ ժողովրդին» ուղ-
ղած կոչն ել հանդիսանում ե նույնպիսի անոգնական, ան-
զոր և ըստ բանի եյության անհուսալի, անհեռանկարային
մի բան: «Մեծ մեղք ե ծանրանում ցարի հոգու վրա, յերբ
նա հոգ չի տանում իր ժողովրդի մասին: Մեծ մեղք ե ընդ-
նում նաև նրա խորհրդականների, մինիստրների և սենա-
տորների վրա. նրանք չըջապատել են ցարին և թույլ չեն
տալիս, վոր նրան հասնեն մուժիկի արտասուքները: Այժմ

գահ ե բարձրանում նոր ցարը, Ալեքսանդր III-ը: Նա պետք
ե քավի իր հոր մեղքը և թեթևացնի ժողովրդական անտա-
նելի լուծը: Ուղղափառ գյուղացիներ: Ամբողջ համայնքով
խնդիր մատուցեք թագավորին, խնդրարկուներ ուղարկեցեք
նրա մոտ, անկեղծորեն պատմեցեք թագավորին, թե ինչպես
Ռուսիայում մուժիկն ուժասպառ ե լինում, ավելի վատ,
քան թաթարական գերության ժամանակ: Հավաքվեցեք ամ-
բողջ համայնքով և խնդրադրեր գրեցեք: Այսպիսի խնդիր-
ներ. 1) թող թագավորը հրամայի նոր հողաբաժիններ տալ
առանց վորեւ փրկագնի. 2) թող պակասեցնի հարկերը.
3) թող համայնքի գործերին չխառնվեն վոչ չինովնիկները,
վոչ ել վոստիկանությունը. 4) թող թագավորը խորհրդի և
ցուցումի համար սենատ հրավրի համայնքի ընտրյալ
մարդկանց գյուղերից և ամբողջ ժողովրդից, վորպեսզի
այսուհետե թագավորի խորհրդականները լինեն վոչ թե
տերերը, այլ գյուղացիները և թող առանց այդ ընտրյալ-
ների խորհրդի ցարը վոչինչ չանի—վոչ հարկեր նշանակի,
վոչ պատերազմներ վարի: Ուղղափառներ՝ Յերբ ցարը
հարզի մեր այս խնդիրները, ճամարտությունը կիսայլի յեր-
կրի վրա, կանհետանա ստությունն ու ցավը»:

Այստեղ ել դարձյալ տերտերական այս քաղցրավուն
տունը ցարի հոգու վրա և խորհրդականների, մինիստրների
ու սենատորների հոգու վրա ծանրացած մեղքի՝ նկատմամբ:
Ամբողջ դժբախտությունը, բանից դուրս ե գալիս, այն ե,
վոր չինովնիկները թույլ չեն տալիս, վոր մուժիկի արտա-
սուքները հասնեն ցարին: Յեւ դարձյալ գյուղացիներին
ներնչվում ե, թե կարող ե լինել այնպիսի մի բարի ցար
Բերենդեյ, վորը թե՛ հողը կտա առանց փրկագնի, թե՛
հարկերը կպակասեցնի և թե այնպես կանի, վոր չինեն վոչ
չինովնիկները, վոչ վոստիկանությունը, և վոչինչ չի անի
առանց ադնիվ աշխարհականների և ուղղափառ գյուղացի-
ների համաձայնության: Վոչ մի ակնարկ ցարիդմի կողմից
ճնշված աշխատավոր մասսաների ազգային ուղեղներն
ոգտադործելու փորձեր անելու նկատմամբ—կոչն ուղղված
ե միայն ուղղափառներին, այսինքն, ուսմներին: Փոխանակ
կոչ անելու բանվորների հետ ձեռք ձեռքի տված ապստամբ-

վելու, դյուղացիներին հանձնարարվում է խնդիրներ դրել և սպասել, թե յերբ ցարը «կհարգի» այդ խնդիրները: Այն ժամանակ, նարոդնիկների խոսքերով, «ճշմարտությունը կփայլի յերկրի վրա, կանհետանա ստույթյունն ու ցավը»:

Գովար և հնարել ավելի անուժ, քաղաքականորեն վնասակար մի բան, քան այդ կոչե՛րը: Բայց հենց նրանք ել ընդդժում են, թե «Նարոդնայա վոլյայի» տեղադրված տակտիկան տակտիկա չէր մի կուսակցության, վարը հենարան չունեի բանվորների և գյուղացիների հեղափոխականացող մասսաների մեջ: Հուսահատության, անուսալիության և անգործության այդ զգացումները քելադրեցին «Նարոդնայա վոլյա»-յի Գործադիր կոմիտեյի մնացորդներին նրանց նամակ-դիմումը՝ ուղղված ցար Ալեքսանդր III-ին, վորի մեջ նրանք գրում են յին.

«Կամ հեղափոխություն, վորը միանգամայն անխուսափելի չէ, վորը չի կարելի կանխել վոչ մի մահապատժով, կամ գերազույն իշխանության կամքին դիմում ժողովրդին: Հարազատ յերկրի շահերի համար, ուժերի անողուտ կործանումից խուսափելու համար, այն սոսկալի աղետներից խուսափելու համար, վորոնք միշտ ուղեկցում են հեղափոխությանը, Գործադիր կոմիտեն դիմում է ձերդ մեծությունը՝ խորհուրդ տալով ընտրելու յերկրորդ ուղին: Հավատացե՛ք, հենց վոր գերազույն իշխանությունը կդադարի կամայական լինելուց, հենց վոր նա հաստատորեն կվճռի իրականացնել միայն ժողովրդական գիտակցության և խղճի պահանջները,—դուք համարձակորեն կարող եք վոնդել կառավարությանը խայտառակող լրտեսներին, պահակախմբերին ուղարկել զորանոցները և աչքել ժողովրդին անբարոյականացնող կախաղանները... Այսպես ուրեմն, ձերդ մեծություն, վճռեցե՛ք: Ձեր առաջ յերկու ուղի կա: Ձեզանից է կախված ընտրությունը: Իսկ մենք կարող ենք միայն խնդրել ճակատագրին, վորպեսզի ձեր բանականությանն ու խիղճը թելադրեն ձեզ մի վորոշում, միակ համապատասխանը Ռուսաստանի բարորությանը, ձեր սեփական արժանավորությանն ու պարտավորություններին հարազատ յերկրի հանգեպ»:

Այսպես եր գրում «Նարոդնայա վոլյայի» Գործադիր կոմիտեն Ալեքսանդր III ցարին, իր վրա վերցնելով ցարի խորհրդականի դերը, թե նա ինչպես խուսափի հեղափոխությունից: Խնամքով կոծկված, սքողված և Սահմանադիր ժողովի պահանջը, լիակատար հրաժարում «Նարոդնայա վոլյայի» ծրագրից, վոչ մի խոսք դյուղացիական պահանջների մասին, վոչ մի խոսք բանվորների մասին: «Նարոդնայա վոլյայի» Գործադիր կոմիտեն բանակցությունների մեջ մտավ Ալեքսանդր III-ի ազնվականական-կարվածատիրական կառավարության հետ: Այդպիսի քաղաքականության տակ, իհարկե, կարող եր ստորագրել յուրաքանչյուր լիբերալ, իսկ նրանք քիչ չէին նարոդնիկական կողմակերպության մեջ: Ենդեյն իր ժամանակին ծաղրել և Իսպանիայի բակունիտներին, վորոնք, բացասելով քաղաքականության մեջ մասնակցելու անհրաժեշտությունը, գլորվեցին դեպի ամենից ցածրահարգ պոլիտիկանություն: 70-ական թվականների նարոդնիկները, բացասելով քաղաքական պայքարի անհրաժեշտությունը, հանգեցին նույն բանին հենց այն մոմենտին, յերբ նրանք իրենց տեղորիստական գործունեության մեջ ամենաբարձր հաջողությունների հասան:

Ցարիզմի կողմից «Նարոդնայա վոլյայի» ջախջախումից հետո վրա հասավ խորագույն ռեակցիայի ժամանակաշրջան: Բայց, ինչպես շատ հաճախ լինում է, խորագույն ռեակցիայի ժամանակաշրջաններում հասունանում է հասարակական նոր միտքը: Հետագայում Լենինը գրում եր, թե «...Ռուսաստանում չի յեղել մի դարաշրջան, վորի մասին կարելի լինեի այն աստիճան ասել՝ թե «վրա հասավ մտքի և բանականության հերթը», ինչպես Ալեքսանդր III-ի դարաշրջանի՝ մասին... Այո, մենք, հեղափոխականներս, հեռու յենք ռեակցիոն ժամանակաշրջանների հեղափոխական դերը ժխտելու մտքից: Մենք գիտենք, վոր հասարակական շարժման ձեռք վոխվում է, վոր ժողովրդական մասսաների քաղաքական անմիջական ստեղծագործության ժամանակաշրջանները պատմության մեջ վոխարինվում են այնպիսի ժամանակաշրջաններով, յերբ արտաքին հանգստություն և

Թագավորում, յերբ ծեծելիւմ է տաժանակիր աշխատանքից ու կարիքից ճնշված մասսաները լուռ են կամ քնած են (ըստ յերեույթին, քնած են), յերբ առանձնապես արագորեն հեղափոխականանում են արտադրութեան յեղանակները, յերբ մարդկային բանականութեան առաջավոր ներկայացուցիչների միտքը տալիս է անցյալի հանրագումարները, կառուցում է հետագոտութեան նոր սխտեմներ և նոր մեթոդներ: Ահա, չե վոր Յեվրոպայումն եւ 1848 թվականի հեղափոխութեան ճնշումից հետո յեկած ժամանակաշրջանը աչքի յեր ընկնում տնտեսական չտեսնված պրոգրեսով և մտքի աշխատանքով, վորը ստեղծեց թեկուզ հենց Մարքսի «Կապիտալը»: Մի խոսքով, «մտքի և բանականութեան հերթը» յերբեմն վրա յե հասնում մարդկութեան պատմական ժամանակաշրջաններում ճիշտ աշխատեալ, ինչպես քաղաքական գործչի գտնովելը բանտում նպաստում է նրա գիտական աշխատանքներին և զբաղմունքներին¹:

Ռեակցիայի այդ ժամանակաշրջանում նարոդնիկութեան թեորիայի և պրակտիկայի քննադատութեան հիման վրա, պայքարի նարոդնիկական մեթոդների քննադատութեան հիման վրա 1883 թ. ծնվեց առաջին մարքսիստական կազմակերպութիւնը՝ «Աշխատանքի ազատագրութիւն» խումբը: Գ. Վ. Պլեխանովը և նրա «Աշխատանքի ազատագրութիւն» խումբը 80-ական թվականներին փճոական հարված հասցրին նարոդնիկութեանը: «Աշխատանքի ազատագրութիւն» խումբը նարոդնիկութեան դեմ մղած պայքարում «մեծ աշխատանք կատարեց մարքսիզմը Ռուսաստանում տարածելու գործում, թեորիապես հիմնադրեց սոցիալ-դեմոկրատիան և առաջին քայլն արեց դեպի բանվորական շարժումը»²: 90-ական թվականներին դասակարգային պայքարի ասպարեզի վրա հանդես ե գալիս մարդկութեան մեծադույն մտածողը, պրոլետարական կուսակցութեան, պրոլետարական հե-

ղափոխութեան . ստեղծողը—Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը, վորը «90-ական թվականներին ավարտեց նարոդնիկութեան դադարարական ջախջախումը, վերջնականապես ջախջախեց նարոդնիկութիւնը»¹: Առաջինները, ովքեր խիստ քննադատութեան յենթաբեկեցին նարոդնիկների հայացքները, Մարքսն ու Ենգելսն եյին:

¹ Լենին, Победа кадетов и задачи рабочей партии, Յերկ., 4. IX, ռուս. հրատ., էջ 127:

² Համկ(բ)ի պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 34:

¹ Համկ(բ)ի պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 34:

IV. ՄԱՐԲՍՆ ՈՒ ԵՆԳԵԼՍԸ ՆԱՐՈՂՆԻԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐՆ ԵՆ

Մարքսիզմը—դիտական սոցիալիզմը—յերևան յեկավ
անցյալ դարի կեսերին վորպես պրոլետարիատի հեղափոխա-
կան ուսմունք, վորպես ուսմունք պրոլետարական դիկտա-
տուրայի մասին: Մարքսիզմի հիմնական դրույթները ձևա-
կերպվեցին 1848 թ. հեղափոխության նախորդակին: Հենց
այն ժամանակ Մարքսն ու Ենգելսը բանվորական մասսաների
մեջ նետեցին իրենց բոցավառ կազմակերպող լոզունգը՝
«Պրոլետարներ բոլոր յերկրների, միացե՛ք»: Պրոլետարիատն
այն ժամանակ ինքնուրույն կուսակցության մեջ դեռ կազ-
մակերպված չէր: Նա նոր սկսում էր դիտակցել իր դասա-
կարգային ինքնությունը և հանդես դալ ինքնուրույն քաղա-
քական պահանջներով, իր քաղաքական ծրագրով: Բանվո-
րական կուսակցության այդ առաջին ծրագիրը «Կոմունիս-
տական կուսակցության մանիֆեստն» էր, վորը գրել են
Մարքսն ու Ենգելսը վորպես միջադպրային առաջին բանվո-
րական կազմակերպության՝ «Կոմունիստներ ժուլթյան»
ծրագիր:

1848 թ. հեղափոխությունը Գերմանիայում, Ավստրի-
այում և ուրիշ յերկրներում ճնշվեց, և այդ հեղափոխու-
թյան ճնշման մեջ հսկայական դեր խաղաց ուսական ցա-
րիզմը: Ռուսական ցարիզմը «միջադպրային ժանդարմ» էր:
Նրա ոգնությամբ բազմիցս ճնշվել և հեղափոխական շար-
ժումը Յեվրոպայում: Ռուսական ցարն ոգնեց ջախջախել
Ավստրո-Հունգարիայի 1849 թ. հեղափոխությունը, ուղար-
կելով իր զորքերն այնտեղ: Հենց այն պատճառով, վոր
ցարիզմն այդպիսի դեր էր խաղում և հեղափոխության դեմ
դուրս բերված այդպիսի ահեղ ուժ էր ներկայացնում,
Մարքսն ու Ենգելսը մեծադույն ուշադրությամբ եյին վե-
րաբերվում այն ամենին, ինչ տեղի յեր ունենում Ռուսաս-
տանում: Նրանք ուշադիր ուսումնասիրում եյին Ռուսաս-

տանի հասարակական կյանքի դեպքերը և առանձին համա-
կրանքով եյին ընդունում ամեն մի լուր Ռուսաստանում
տեղի ունեցող հեղափոխական շարժման մասին:

Այն ժամանակ—վոչ միայն 40-ական և 50-ական թվա-
կաններին, այլ և ավելի ուշ—Մարքսի և Ենգելսի պրոլետա-
րական ուսմունքը դեռ տիրապետողը չէր Յեվրոպայում:
Այնտեղ ուժեղ ազդեցություն ուներ մանր-բուրժուական
ուսուպիական սոցիալիզմի և տրեդ-յունիոնիզմի ուսմունքը,
Սեն-Սիմոնի, Ֆուրբեյի, Կարբեյի, Ուեենի ուսմունքները,
տարածվում եյին Բակունինի, Պրուդոնի և Լասսալի իդեա-
ները:

Մարքսը, «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆես-
տի» մեջ ձևակերպելով պրոլետարական ծրագրի հիմնական
դրույթները, մատնանշում էր, վոր պրոլետարիատը հա-
կադրված և պայքարել մի ամբողջ շարք ուսմունքների դեմ,
վորոնք աշխատում են զրկատալովել սոցիալիզմի հաղուս-
տով: Կապիտալիզմի ճնշումն այնքան ուժեղ էր և կապի-
տալիստական հասարակությունը վերափոխելու մասսաների
ձգտումն այնքան մեծ, վոր նույնիսկ ռեակցիոներները
փորձում եյին սոցիալիզմի դիմակ առնել իրենց յերեսին:
Յեվ Մարքսը «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆես-
տի» մեջ թվարկում և «սոցիալիզմի» այսպիսի տեսակները-
Ֆեոդալական սոցիալիզմ, մանր-բուրժուական սոցիալիզմ,
գերմանական, կամ «խկական», սոցիալիզմ, կոնսերվատիվ
կամ բուրժուական սոցիալիզմ և, վերջապես, քննադատա-
կան-ուսուպիական սոցիալիզմ: Մարքսն ստիպված էր
ուժեղացրած պայքար մղել նաև անարխիստական ուսմունքի
դեմ, վորը շատ բան էր փոխ առել ուսուպիական սոցիալիզ-
մից: Իր «Փիլիսոփայության թշվառություն» գրքում
Մարքսը փայլուն կերպով հայտարարեց Պրուդոնի ուսմուն-
քի մանր-բուրժուական եյությունը: Հետագայում ուսա-
անարխիստ Բակունինը դարգացրեց Պրուդոնի թեորիաները
և փորձում էր այդ ուսմունքն ու իր կազմակերպությունը,
վորը շատ ուժեղ կերպով համակված էր նարոդնիկական
իդեաներով, հակադրել Մարքսի կազմակերպած և ղեկա-
վարած I ինտերնացիոնալին: Մարքսն I ինտերնացիոնալում
մահացու հարված հասցրեց Բակունինի անարխիզմին, վորը

փորձում եր քայքայել պրոլետարիատի միջնադասյին կազմակերպությունը: Արդեն այդ ժամանակաշրջանում պարզորոշ նշվեց մի կողմից Մարքսի ու Ենգելսի գիտական պրոլետարական սոցիալիզմի և մյուս կողմից նարոդնիկներ Բակունինի, Լավրովի, Տկաչևի նարոդնիկական, մանր-բուրժուական, ուտոպիական, «գյուղացիական» սոցիալիզմի անհաշտելիությունը:

Այսպիսով, մարքսիզմը, նախքան վորպես միակ գիտական հեղափոխական թևորիա ճանաչվելը, ստիպված եր իրեն համար ճանապարհ հարթել հակապրոլետարական ամեն տեսակի ուսմունքների թանձրությունից միջով: Ռուսաստանում, վորը յեվրոպական յերկրներից ամենի ուշ վտուղ դրեց կապիտալիզմի ուղու վրա, առանձնապես բարենպաստ հող կար մանր-բուրժուական ուտոպիական այն սոցիալիզմի իդեանների տարածման համար, վորը կնիք դրեց թե՛ 40-ական, թե՛ 50-ական թվականների և թե հետագա տասնամյակների առաջավոր մարդկանց մտածողության վրա, ընդհուպ մինչև առաջին մարքսիստական կազմակերպությունների կազմումը Ռուսաստանում: Այնպիսի խմբերի իդեոլոգիան, ինչպես են պետրաշևիստականները, կարաևոզովականները, նեչայեվականները, գեմլեվորականները, նաբոդովորականները, չերնոպեբեդելականները, այս կամ այն աստիճան համակված էյին մանր-բուրժուական ուտոպիական սոցիալիզմի տարրերով, վորը Ռուսաստանի առանձնահատուկ պայմաններում, վորտեղ գերակշռում եր գյուղացիական բնակչությունը, ընդունեց գյուղացիական ուտոպիական ուղիալիզմի բնույթ:

Մանր-բուրժուական գյուղացիական ուտոպիական սոցիալիզմի իդեանները տարածված էյին վոչ միայն Ռուսաստանում, այլև մի շարք ուրիշ՝ գերակշռող գյուղացիական բնակչություն ունեցող յերկրներում՝ Ֆրանսիայում, Իսպանիայում, Իտալիայում: Լենինը «Մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմ» հոդվածում, վորը գրել ե 1905 թ., այսպես ե բացատրում Ռուսաստանում և ուրիշ յերկրներում ուտոպիական սոցիալիզմի տարածման պատճառը.

«Յեվրոպայում սոցիալիզմի տարրեր ուսմունքների մեջ ներկայումս լիակատար տիրապետություն ե ձեռք բերել մարքսիզմը, իսկ սոցիալիստական հասարակակարգի իրագործման համար պայքարը ամբողջովին մղվում ե վորպես սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների ղեկավարած բանվոր դասակարգի պայքար: Մակայն մարքսիզմի ուսմունքի վրա հիմնվող պրոլետարական սոցիալիզմի այդ լիակատար տիրապետությունը միանգամից չամրացավ, այլ միայն յերկար պայքարից հետո ամեն տեսակ հետամնաց ուսմունքների դեմ, մանր-բուրժուական սոցիալիզմի դեմ, անարխիզմի դեմ և այլն: Ընդամենը մի յերեսուն տարի առաջ մարքսիզմը դեռ տիրապետող չեր նույնիսկ Գերմանիայում, վորտեղ գերակշռում էյին, իսկապես ասած, մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմի միջև գոյություն ունեցող անցողիկ, խառը, եկեղեցիկ աշխարհայացքները: Իսկ ուսմանական յերկրներում, Ֆրանսիայում, Իսպանիայում, Բելգիայում, առաջավոր բանվորների մեջ ամենատարածված ուսմունքներն էյին պրոպետնիզմը, բլանկիզմը, քանարխիզմը, վորոնք ակնհայտորեն մանր բուրժուայի և վոչ թե պրոլետարի տեսակետն էյին արտահայտում...

Ռուսաստանի հետամնացությունը բնականաբար բացատրում ե սոցիալիզմի զանազան հետամնաց ուսմունքների մեծ կայունությունը մեր յերկրում: Ռուսական հեղափոխական մտքի վերջին քառորդ դարի ամբողջ պատմությունը մարքսիզմի՝ մանր-բուրժուական նարոդնիկական սոցիալիզմի դեմ մղած պայքարի պատմությունն ե»¹:

Լենինն ամենայն խորությամբ հայտարեքեց Ռուսաստանում նարոդնիկական ուսմունքի տարածման գլխավոր պատճառը: Այդ գլխավոր պատճառը Ռուսաստանի կապիտալիստական հարաբերությունների թուլությունն ու անգարգացածությունն եր և, հետևաբար, պրոլետարիատի թուլությունը:

Ահա թե ինչու մարքսիզմի յերևալը Ռուսաստանում

¹ Լենին, Մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմ, Յերկ., հ. VIII, հայ. հրատ., եջ 512—513:

ուղեկցվում էր ամենից առաջ նարոզնիկները այդ ուսուցիչական դյուղացիական սոցիալիզմի դեմ ուղղված վճռական պայքարով:

Հարկավոր է նշել, Վոր Կ. Մարքսի և Ֆ. Ենգելսի յերկերի տարածումը Ռուսաստանում համեմատաբար վաղ սկսվեց: «Կապիտալի» առաջին հատորը ռուսերեն թարգմանվեց ավելի առաջ, քան ուրիշ լեզուներով: Արդեն 1868 թ. սկսվել էր «Կապիտալի» ռուսերեն թարգմանությունը: 1871 թ. լույս տեսավ «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստի» ռուսերեն առաջին թարգմանությունը:

1870 թ. մարտին թնեվում Ուտինը, Տրուստովը և Դմիտրիևն (վորը Փարիզյան կոմունայի ժամանակ Փարիզումն էր վորպես Մարքսի թղթակցուհի) կազմեցին I Ինտերնացիոնալի Ռուսական սեկցիան: Այդ սեկցիան կազմակերպվեց ի հակակշիռ բախումինյան սեկցիայի, վորը պայքարում էր Մարքսի դեմ: I Ինտերնացիոնալի Ռուսական սեկցիան դիմեց Մարքսին, խնդրելով իր վրա վերցնել ներկայացուցչությունը I Ինտերնացիոնալի Գլխավոր Պորհըրկարչիկ, վորոնք մոտ լինեյին իր հայացքներին և կարողանային մարքսիզմի տարածողները հանդիսանալ Ռուսաստանում, սիրով համաձայնեց այդ ներկայացուցչությանը և 1870 թ. մարտի 22-ին ձևակերպեց Ռուսական սեկցիայի մտնելը Բանվորների միջազգային ընկերության մեջ:

Մարքսն ոգնեց սեկցիային կազմակերպելու «Народное дело» ժուռնալը և ամեն կերպ աջակցում էր ռուս հեղափոխականների այդ խմբին: Մարքսն ու Ենգելսն ահագին նշանակություն էյին տալիս հեղափոխական շարժման զարգացնելու Ռուսաստանում, նրանք չափազանց կարևոր էյին համարում ստեղծել ռուս հեղափոխականների թեկուզ և փոքրիկ կորիզ, վորոնք կանգնած են գիտական սոցիալիզմի տեսակետի վրա կամ, համենայն դեպս, թեկուզ և պայքարում են նարոզնիկական, բախումինյան, անարխիստական վնասակար թեորիաների դեմ:

Մարքսն ու Ենգելսն ամեն կերպ պաշտպանում էյին ռուսական ցարիզմի դեմ ուղղված հեղափոխական շարժման զարգացումը Ռուսաստանում. նրանք համակրում էյին յու-

րաքանչյուր մի քայլի, վորն ուղղված էր ցարիզմը ջախջախելու համար, համակրում էյին այն բանին, ինչ Լենինը անվանում էր ռուս հեղափոխական ռազմողնեցների մարտական դեմոկրատիզմ: Բայց դրա հետ մեկտեղ նրանք վաղ միայն կողմնակից չեյին նարոզնիկների իդեաներին, այլ նրանց դեմ խիստ և վնասակար պայքար էյին մղում: Այդ պայքարն ուղղված էր վոչ միայն Գերցենի և Բակունինի դեմ—նրանք խտորեն քննադատում էյին նաև նարոզնիկություն մյուս հիմնադիրներին—Տկաչևիին և Լավրովին:

Մարքսն ու Ենգելսը խիստ քննադատություն էյն թարկեցին նարոզնիկների կեղծ-գիտական «թեորիան», հայտարարեցին նարոզնիկների սխալ դրույթները Ռուսաստանի առանձնահատուկ, մյուս յերկրներից տարբեր զարգացման մասին, կապիտալիզմի դեմ յեղող «ամենափրկարար» միջոցի՝ դյուղացիական համայնքի մասին, այն մասին, իբր թե արդարյալ մարդը Ռուսաստանում դյուղացին է, և վոչ թե բանվորը:

Մարքսն ու Ենգելսն իրենց փայլուն հետազոտությունների մեջ ցույց տվին, թե վորքան խորապես անճիշտ և վնասակար են նարոզնիկական հայացքները, իբր թե իշխանությունն նվաճման հարցը Ռուսաստանում դրված է վոչ այնպես, ինչպես ուրիշ յերկրներում, իբր թե ռուսական ինքնակալությունը չի պահվում տիրապետող դասակարգերի ուժով, այլ պահվում է մերկ սվինի ուժով, իբր թե Ռուսաստանում հնարավոր է սոցիալիստական դյուղացիական հեղափոխություն: Նարոզնիկների բոլոր վնասակար, սխալ դրույթների դեմ ամբողջ ուժով վորոքի յեկան Մարքսն ու Ենգելսը:

Ռուսական իրականության հետ ավելի լավ ծանոթանալու համար, ռուսաստանյան գործերի կուրսի մեջ լինելու համար, Մարքսը տիրապետեց ռուսերեն լեզվին: Նա բնագիրներով ուսումնասիրում էր Չերնիշևսկու յերկերը և հեղափոխական այն բոլոր փաստաթղթերը, վորոնք լուսաբանում են հեղափոխական շարժումը Ռուսաստանում, բնագիրներով ուսումնասիրում էր նաև ազրարային հարցը Ռուսաստանում: Մոսկվայի Մարքսի—Ենգելսի—Լենինի Ինստիտուտում գտնվում են մեծ թվով ռուսերեն գրքեր Մարքսի

գրադարանից, վորոնցից Մարքսն ու Ենգելսն ոգտվում էին: Մարքսի և Ենգելսի նամակագրությունից, նրանց հոգվածներից, կարդացած գրքերի լուսանցքներում արված նրանց դիտողություններից (հաճախ այդ դիտողություններն արված են ռուսերեն) յերևում է, թե ինչպիսի ուշադրությամբ Մարքսն ու Ենգելսը ծանոթանում էին Ռուսաստանի գործերի գրության հետ:

Մարքսն ու Ենգելսը խիստ քննադատում էին Պյոտր Լավրովի սխալ թեորիաները: Այսպես, 1874 թ. հոկտեմբերի 6-ի «Ֆոլկսշտատում» գետեզված հոդվածում Ենգելսը ծաղրում է նաբոդնիկ Լավրովի փիլիսոփայական եկեղեցիկը (հայացքների շխալելով):

«Պյոտր բարեկամս իր փիլիսոփայության մեջ եկեղեցիկ է հանդիսանում, վորը բոլոր տարբեր սխտեմներից և թեորիաներից աշխատում է ընտրել այն, ինչ նրանց մեջ ամենալավն է: «Փորձեցեք բոլորը և ամենալավը պահպանեցեք»: Նա գիտե, վոր ամեն ինչի մեջ կա իր վատ և իր լավ կողմը և վոր լավ կողմը պետք է յուրացվի, իսկ վատը՝ հեռացվի: Իսկ վորովհետև ամեն մի իր, ամեն մի անձնավորություն, ամեն մի թեորիա ունի այդ յերկու կողմերը՝ լավն ու վատը, ապա ամեն մի իր, ամեն մի անձնավորություն, ամեն մի թեորիա այդ տեսակետից ներկայանում է մոտավորապես նույնքան վատ և նույնքան լավ, ինչպես և յուրաքանչյուր ուրիշը»:

Անհրաժեշտ է այստեղ նշել, վոր կողմնակից չլինելով Բակունինի տակտիկային, Լավրովը չգտապարտեց նրա պառակտողական, կազմալուծչական գիծը և ինտերնացիոնալում:

Շատ ուշադրություն հատկացրեց Ենգելսը Բակունինի, Նեչայեվի և Տկաչևի քննադատությանը: Վերջինս 70-ական թվականների շատ ուրիշ նաբոդնիկներից տարբերվում էր նրանով, վոր նա այն ժամանակ կողմնակից էր իշխանությունը ինտելիգենցիայի փոքրաթիվ խմբի կազմակերպած դավադրության միջոցով գավթելուն: Նա քարոզում էր դավադրական տակտիկա, դնում էր իշխանության նվաճման հարցը վորպես գավադիր-բլանկիստ, չհենվելով իշխանության համար մղած պայքարում բանվորական և գյուղա-

ցիական լայն մասսաների վրա: Չափադանց հետաքրքիր է Տկաչևի հայացքների քննադատությունն Ենգելսի «Ռուսաստանի հասարակական հարաբերությունների մասին» հոդվածում, վորը տպագրվել է «Ֆոլկսշտատում» ժուռնալում 1875 թվին ի պատասխան «Պ. Տկաչևի բաց նամակին Փրիդրիխ Ենգելսի անունով»:

Ենգելսին ուղղած իր նամակում Տկաչևը փորձում էր ապացուցել, վոր Ենգելսը վոչինչ չի հասկանում Ռուսաստանի քաղաքական անցքերից: Այդ նամակում Տկաչևը, չափադրելով իր հայացքն իշխանության նվաճման հարցի մասին, պնդում էր. «Մեղ մոտ (Ռուսաստանում:—Յե. Յա.) չկա՝ քաղաքային պրոլետարիատ... մեղ մոտ չկա նաև բուրժուազիա... Մեր բանվորները պետք է պայքարեն միայն քաղաքական իշխանության դեմ. կապիտալի իշխանությունը մեղ մոտ դեռ սաղմային դրության մեջ է: Իսկ ձեզ, վորոքմած տյարք, անհայտ չէ, վոր պայքարն առաջինի դեմ անհամեմատ ավելի հեշտ է, քան պայքարը վերջինի դեմ»¹:

Տկաչևը հավատացնում էր, թե ռուսական ինքնակալությունը «միայն հեռվից է ուժ թվում... նա ժողովրդի տնտեսական կյանքի մեջ չունի վոչ մի արմատ, նա իր մեջ չի մարմնավորում վոչ մի դասի շահերը... Ձեզ մոտ պետությունը,—գրում էր Տկաչևը Ենգելսին,—բնավ էլ յերեվակայական ուժ չի: Նա յերկու վոտով էլ հենվում է կապիտալի վրա: Նա իր մեջ (!!) մարմնավորում է տնտեսական վորոշ շահեր... Մեղ մոտ այդ տեսակետից դործը ճիշտ հակառակ դրության մեջ է. մեր հասարակական ձեռք իր գոյությամբ պարտական է պետությանը, վորը, այսպես ասած, կախված է ողում, վոչ մի ընդհանուր բան չունի գոյություն ունեցող հասարակարգի հետ և վորի արմատները դառնում են անցյալի մեջ և վոչ թե ներկայի մեջ»²:

Ենգելսին ուրիշ բան չէր մտնում անել, քան յեթե խստորեն ծաղրել Տկաչևի նման պնդումները: Ենգելսը Տկաչևին պատասխանեց. «Ողում կախված է... վոչ թե ռուսական պետությունը, այլ ավելի շուտ ինքը պ. Տկաչևը»³:

¹ Маркс, Избранные произведения, т. II, кн. 487, 1938 թ.:

² Նույն տեղում, կն. 488:

³ Նույն տեղում, կն. 490:

Ենդեկսն իր «Ռուսաստանի Հասարակական Հարաբերու-
թյուններին մասին» հոդվածում հանդես բերեց Ռուսաստանի,
նրա կյանքի տնտեսական և քաղաքական պայմանների դար-
մանալի ծանոթություն: Ենդեկսը պարզաբանում է, թե
ո՞ւմ շահերն և արտացոլում ցարական ինքնակալությունը,
և թվարկում է այն խալերը, վորոնց վրա նա հենվում է:
Ամենից բառով, հարկավ, այդ՝ ազնվականությունն է, կալ-
վածատերերը: Այդ հոդվածում նա ցույց է տալիս, թե ի՞նչ
և իրենից ներկայացնում Ռուսաստանի ազնվականությունը:

«Յեվրոպական Ռուսաստանում գյուղացիներն ունեն 105
միլիոն դեսյատին հող, ազնվականները (ինչպես յես այս-
տեղ հակիրճ լինելու համար անվանում եմ խոշոր հողատե-
րերին)՝ 100 միլիոն դեսյատին, վորից համարյա կեսը պատ-
կանում է 15 հազար ազնվականներին, վորոնցից ամեն մեկը
այսպիսով միջին հաշվով ունի 33 հազար դեսյատին: Գյու-
ղացիական հողը, հետևաբար, միայն ամենաչնչին չափով
ավելի յես ազնվականական հողից: Ինչպես տեսնում եք,
ազնվականներն ամենաչնչի՛ն շահագրգռվածություն անդամ
չունեն նրանով, վորպեսզի գոյություն ունենա ռուսական
պետությունը, վորը նրանց ապահովում է յերկրի կեսի՛
տիրապետությունը: Այնուհետև: Գյուղացիներն իրենց կեսի՛
համար տարեկան հողային հարկ են վճարում 195 միլիոն
ռուբլի, ազնվականները՝ 13 միլիոն! Ազնվականական հողե-
րը միջին հաշվով կրկնակի արգավանդ են գյուղացիական
հողերից, վորովհետև կոռի հետզման կապաղցությամբ
տեղի ունեցած մասնատրման ժամանակ պետությունը գյու-
ղացիներից իւրեց և ազնվականներին հանձնեց վոչ միայն շատ
հող, այլև լավ հողը, ըստօրոք գյուղացիներն ստիպված
էին վատթարագույն հողի համար ազնվականությանը վճա-
րել լավագույն հողի գնով: Յեվ ռուս ազնվականություն-
նր բոլորովի՛ն շահագրգռված չէ ռուսական պետության
գոյությամբ»²:

¹ Բացառություն հանդիսացավ միայն Լեհաստանը, վորտեղ կառա-
վարությունը ուզում էր քայքայել իրեն թշնամի ազնվականությանը և
իր հողը զբաղել գյուղացիներին (Ենդեկսի ծանոթագրությունը):

² Маркс, Избранные произведения, 4. II, № 488—489:

Ենդեկսը թվարկում է մի ամբողջ շարք շահագործող,
պարազիտական ուրիշ տարրեր: Մեծագնորդը, վորը դյու-
լում մեծ քանակով հաց է դնում. սպեկուլանտը, վորը յեր-
կար ժամկետով վարձակալում է պետական հողը, մշակում
է այն «ինքը», քանի հողը լավ բերք է տալիս առանց վո-
րեն պարարտացման, հետո այդ ուժատառ հողը մասերի
յես բաժանում և բարձր գնով վարձակալության տալիս հա-
րեան սակավահող գյուղացիներին: Ապա.

«Պետերբուրգի, Մոսկվայի, Ուդեսսայի խոշոր բուրժու-
ազիան, վորը վերջին տաս տարում զարգանում է անլսելի
արագությամբ, առանձնապես յերկաթուղիների կառուցման
չնորհիվ, և վորին վերջին ճգնաժամը հարվածել է ամենա-
խիստ կերպով, հացահատիկի, կանեփի, վուշի և ճարպի
այդ բոլոր արտահանորդները, վորոնց բոլոր գործերը կա-
ռուցվում են գյուղացիների աղքատության վրա, ռուսա-
կան ամբողջ խոշոր արդյունաբերությունը, վորը գոյու-
թյուն ունի միայն պետության կողմից նրան չնորհված
պահպանական մաքսերի չնորհիվ, մի՞թե բնակչության բո-
լոր այդ ազդեցիկ և արագորեն աճող տարրերը բնավ չա-
լոր հաղորդված չեն ռուսական պետության գոյությամբ: Ել
չեմ խոսում չինովնիկների անհամար բանակի մասին, վորը
հեղեղում և կողոպտում է Ռուսաստանը և կաղմում է այն-
տեղ թսկական դաս: Յեվ յերբ այս բանից հետո պ. Տկաչե-
վը հավատացնում է մեզ, թե ռուսական պետությունը «թո-
ղովրդի տնտեսական կյանքի մեջ չունի վոչ մի արմատ, իր
մեջ չի մարմնավորում վոչ մի դասի շահերը», կախված է
ողում, ապա մեզ սկսում է թվալ, վոր վոչ թե ռուսական
պետությունը, այլ ավելի շուտ ինքը պ. Տկաչեվն է կախ-
ված ողում»¹:

Ենդեկսը, մերկացնելով Տկաչեվի և նարոդնիկների մի-
անդամայն վոչ-դիտական հայացքը սոցիալական հեղափո-
խության նշանակության մասին, գրում էր.

«Ամեն մի իսկական հեղափոխություն սոցիալական հե-
ղափոխություն է, վորչափով նա իշխանության է հասցնում
մի նոր դասակարգի և նրան հնարավորություն է տալիս վե-

¹ Маркс, Избранные произведения, 4. II, № 490:

բախտիւնը հասարակութիւնն ըստ իր պատկերի ու նմանութեան»¹ :

Ենդեւսը խիստ քննադատում է այն տեսակետը, իբր թե Ռուսաստանում հնարավոր է սոցիալիստական գլուղացիական հեղափոխութիւն :

Ենդեւսի և Մարքսի այդ քննադատութիւնը, ուղղված նարոդնիկական մտքի դեմ, հսկայական նշանակութիւն ունի հատկապէս այն պատճառով, վոր այն ժամանակ Ռուսաստանում դեռ մարքսիստական կադմակերպութիւն չկար և այդ՝ մարքսիստական առաջին քննադատութիւնն էր, վորը ջախջախում էր ռուս նարոդնիկներին :

Տկաչեւի հայացքները նրա անձնական հայացքները չեն : Հետագա մի ամբողջ շարք փաստաթղթեր, վորոնք վերաբերում են «Նարոդնայա վոլյա» կուսակցութեան գործունեութեանը, ցույց են տալիս, վոր Տկաչեւի սխալները լայնորեն տարածված էին և արտահայտված «Նարոդնայա վոլյա» կուսակցութեան մի շարք փաստաթղթերի մեջ : Ահա, որինակ, «Նարոդնայա վոլյայի» առաջին համարում տրված ծրագրային հոդվածի մեջ մենք կարդում ենք .

«Մեր պետութիւնը բոլորովին այն չէ, ինչ յայտարարված պետութիւններն են . մեր կառավարութիւնը—տիրապետող դասակարգերի լիազորների մի հանձնաժողով չէ, ինչպէս Յեմլրոպայում, այլ ինքնուրույն, հենց իրեն համար գոյութիւն ունեցող մի կադմակերպութիւն է, յերախառնական-կարգապահ մի ասոցիացիա, վորը ժողովրդին կապահար պահանջներն և քաղաքական ստրկութեան դրութեան մեջ, յետեւ նույնիսկ գոյութիւն չունենար վոչ մի շահագործող դասակարգ» :

Նարոդնիկները (նարոդովոլակները), չլմբոնելով ռուսական պետութեան դասակարգային բնույթը, չտեսնելով, վոր ինքնակալութիւնն իր մեջ մարմնավորում է կալվածատեր ճորտատերերի տիրապետութիւնը, բանն այսպէս էին պատկերացնում իրենց . բավական է վերացնել կառավարական «վերնախավը», և միանգամից ամեն ինչ կփոխվի, խանդարում են միայն մարդիկ, վորոնք կանգնած են

վերեւում, վորովհետեւ Ռուսաստանում, ինչպէս նրանք պնդում էին, վոչ մի դասակարգ չկա, վորի վրա այդ մարդիկ հենվում են :

«Նարոդնայա վոլյայի» № 3-ում զարգացվում է նույն տալիս—բակունինյան իդեան պետութեան մասին .

«Մենք տեսնում ենք, վոր պետական բուրժուական այդ պալարը պահվում է բացառապէս մերկ բոնութեամբ, ռազմական, վոստիկանական ու չինովնիկական կադմակերպութեան ուժով—բոլորովին այնպէս, ինչպէս պահվում էին մեզ մոտ Չինդիս—խանի մոնղոլները» :

Ռուսաստանյան պետութեան և պետական իշխանութեան տալիսակարգային ծագման վերաբերյալ հակադրական և վնասակար այդ իդեան, վոր դարգացնում են նարոդնիկներն ու բուրժուական պատմաբան Կլուչեւսկին, հետագայում ներթափանցում է նաև Պլեխանովի աշխատութիւններին մեջ :

Հենց այն պատճառով, վոր նարոդնիկները բացասում էին պետական իշխանութեան դասակարգայնութիւնը, նրանք կանգնեցին դավադրական, բլանկիստական տակտիկայի ուղու վրա : Յարական կառավարութիւնը լիկվիդացիայի յենթարկելու համար, նրանց կարծիքով հարկավոր չէր մասսայական վոչ մի կադմակերպութիւն, մասսայական վոչ մի կուսակցութիւն, վորովհետեւ շատ հեշտ է հեղափոխութիւն կատարել, վորովհետեւ ժողովուրդը պատրաստ է հեղափոխութեան համար, ժողովուրդը պատրաստ է սոցիալիզմի համար, հարկավոր է միայն «վերնախավը վերացնել» : Նարոդովոլակական Ստեպիակ-Կրավչինսկին հավատացնում էր, թե ցարական իշխանութիւնը տապալելու համար բավական է միջանի տասնյակ հոգուց բաղկացած մի դավադրական կադմակերպութիւն :

Ենդեւսը վճռական հարված հասցրեց նարոդնիկների այդ ոեակցիոն «թեորիային» և պրակտիկային : Այնուհետեւ Մարքսի ու Ենդեւսի հետևորդները Ռուսաստանում, յետեւ ցարական ինքնակալութիւնը, կալվածատերերին, բուրժուազիային հեղափոխականորեն տապալելու անհրաժեշտութիւնից, հարց դրին մասսայական մարտական, պրոլետարական կուսակցութիւն ստեղծելու մասին, մասսանե-

¹ Маркс, Избранные произведения, 4. II, № 400 :

ըին լրջորեն հեղափոխութեան համար նախապատրաստելու մասին, մասսաների մեջ պրոպագանդա և ագիտացիա մղելու մասին:

Լենինը, մերկացնելով նարոդնիկներին, մատնանշում էր, թե նարոդնիկները վոչ միայն սխալ ելին պատկերացնում պատմութեան ամբողջ ընթացքը (թեորիական սխալ-կութիւն), այլ և իրենց գործունեութեան մեջ նրանք չեյին հենչում վոչ մի մասսայական կազմակերպութեան վրա (գործնական անդրութիւն):

«Միանգամից» բոլոր և ամեն տեսակ շահագործումը վոչնչացնելու մասին արդեն վաղուց, շատ դարեր, նույնիսկ հազարամյակներ և յերազում մարդկութիւնը: Բայց այդ յերազները յերազներ եյին մնում այնքան ժամանակ, մինչև վոր միլիոնավոր շահագործւողներ սկսեցին համախմբել ամբողջ աշխարհում հետեւողական, կայուն, բազմակողմանի կռիւ մղելու համար կապիտալիստական հասարակութիւնը այդ հասարակութեան սեփական զարգացման ուղղութեամբ փոփոխելու նպատակով: Սոցիալիստական յերազները միլիոնավոր մարդկանց սոցիալիստական կռիւ փոխվեցին միայն այն ժամանակ, յերբ Մարքսի գիտական սոցիալիզմը, բարենորոգչական ձգտումները վորոչ դասակարգի կռիւ հետ կապեց: Դասակարգային կռիւն դուրս սոցիալիզմի դասարկ ֆրակ կամ մի նախ յերազանք է»¹:

V. «ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԽՄԲԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՆԱՐՈԴՆԻԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

«Աշխատանքի ազատագրութիւն» խումբը, վորը հակա-յական դեր խաղաց Ռուսաստանում մարքսիզմի տարածման մեջ, առաջացավ հարկավ վոչ այն պատճառով, վոր Պլեխա-նովը սկսեց ընթերցել Մարքսին: Պլեխանովը համար և ամբողջ «Աշխատանքի ազատագրութիւն» խմբի համար Մարք-սի ընթերցումը, անկասկած, վիթխարի նշանակութիւն ու-նեցավ: Եւ այնպէս մեծ նշանակութիւն ունեցավ այդ խմբի ծանոթանալը արեւմտա-յեւրոպական բանվորական շարժ-ման հետ, յերբ Պլեխանովը և ուր. արտագաղթեցին Յելթո-պա: Նրանք յեւրոպական մասսայական բանվորական շարժ-ման մեջ տեսան Մարքսի ուսմունքի գործնական մարմնա-ցումը, մինչդեռ Ռուսաստանում կյանքը ցույց տվեց նա-րոդնիկութեան թե՛ թեորիայի և թե՛ պրակտիկայի սնանկու-թիւնը: Այստեղից ել սկսվեց նարոդնիկական ամբողջ աշ-խարհայացքի վերանայումը: Պլեխանովը և նրա խումբը առաջինն ընդունեցին Մարքսի ուսմունքը և, մարքսիզմը քա-րոզելով, վճռական պայքար ծախվեցին նարոդնիկութեան դեմ: Մարքսիզմի տարածման և Ռուսաստանում մարքսիս-տական առաջին խմբերի առաջացման համար վճռողական նշանակութիւն ունեցավ բանվորական շարժման մեջ սկսու-ված աշխուժացումը, բանվորական մասսաների կազմակերպ-ված յելուցթները: Նշելով բանվորական շարժման զարգացու-մը, Լենինը մատնանշում է այն, վոր արդեն «60-ական և 70-ական թվականների դարաշրջանը գիտե արդեն «մասսա-ները» մեջ տարածվել սկսած մարտական դեմոկրատական և ուսույթական սոցիալիստական բովանդակութիւն ունեցող՝ մամուլի անցենդուր գրվածքների մի ամբողջ շարք: Իսկ այն դարաշրջանի դործիչների մեջ ամենաազգի ընկնող տեղը գրաւում են բանվորներ Պյոտր Ալեքսեյեւը, Ստեպան Խալ-տուրիւնը և ուր.: Բայց նարոդնիկութեան ընդհանուր հեղե-

¹ Լենին, Մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմ, Յերկ., 4. VIII, հայ. հրատ., էջ 513:

դի մեջ պրոլետարական գեմոկրատական հոսանքը չէր կարող առանձնանալ: Նրա առանձնացումը հնարավոր դարձավ այն բանից հետո միայն, յերբ իդեալային վորոշվեց ուստական մարքսիզմի ուղղութիւնը («Աշխատանքի ազատագրութիւն» խումբը, 1883 թ.) և սկսվեց բանվորական անընդհատ շարժումը սոցիալ-դեմոկրատիայի կոսակցութեամբ (1895—1896 թվականների Պետերբուրգի դործադուլները)»¹:

«Աշխատանքի ազատագրութիւն» խմբի առաջացմամբ մարքսիզմի նարոդնիկութեան դեմ մղած պայքարի զարգացման մեջ մի նոր ետապ է սկսվում:

«Պայքարելով նարոդնիկների դեմ և մերկացնելով նրանց, Պլեխանովը դրեց մի շարք մարքսիստական աշխատութիւններ, վորոնցով սովորում և դաստիարակվում էին մարքսիստները Ռուսաստանում: Պլեխանովի այնպիսի աշխատութիւնները, ինչպէս «Սոցիալիզմն ու քաղաքական պայքարը», «Մեր տարաձայնութիւնները», «Պատմութեան նկատմամբ մոնիստական հայացքի զարգացման հարցի շուրջը», հող մաքրեցին մարքսիզմի հաղթանակի համար Ռուսաստանում»²:

«Աշխատանքի ազատագրութիւն» խմբի պայքարը նարոդնիկութեան դեմ շատ մեծ նշանակութիւն ունեցավ վորպէս Ռուսաստանի առաջին սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութիւնների պայքար նարոդնիկութեան դեմ: Դա մարքսիզմի զարգացման, Ռուսաստանի բանվորական կուսակցութեան զարգացման «արգանդային ժամանակաշրջանն» էր, սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութիւնների ծնվելու ժամանակաշրջանը: Այդ ժամանակաշրջանում նարոդնիկութեան դեմ մղված պայքարը Պլեխանովի և «Աշխատանքի ազատագրութիւն» ամբողջ խմբի արժանիքն է կազմում: Իհարկէ Մարքսն ու Ենգելսը նախապատրաստեցին այդ պայքարը, առաջինը տվին նարոդնիկութեան քննադատութիւնը: Նարոդնիկութեան քննադատութիւնը Պլեխանովի և Ակ-

սելրոդի կողմից ուղղված էր Ռուսաստանի զարգացման ուղիների ինքնուրույնութեան վերաբերյալ, դյուզացիութեան, վորպէս իբր թե ամենահեղափոխական դասակարգի դերի վերաբերյալ, ուսական դյուզացիական համայնքի, վորպէս սոցիալիստական տնտեսութեան սաղմի դերի և այլնի վերաբերյալ նարոդնիկական թեորիայի գլխավոր հիմքերի դեմ: Առանձնապէս Պլեխանովը խիստ կերպով հանդէս եր դալիս քաղաքական պայքարի նկատմամբ յեղած նարոդնիկական հայացքները դեմ: Նարոդնիկները բացասում էին քաղաքական պայքարի նշանակութիւնը կամ չէին կարողանում սոցիալիզմի համար մղելիք պայքարը միացնել քաղաքական ազատութեան համար մղելիք պայքարի հետ:

Նարոդնիկութեան դեմ մղած պայքարում Պլեխանովն ազացուցում էր. 1) պրոլետարական հեղափոխութիւնը չի կարող աճել մեղանական դյուզացիական այն սոցիալիզմից, վորը քարոզում են նարոդնիկները. 2) դյուզական համայնքն ամենևին չի ձգտում ժողովրդական տնտեսութեան կոմունիստական ձևերին. 3) անցումը դեպի կոմունիզմ տեղի կունենա վոչ դյուզացիական համայնքի միջով. 4) կոմունիստական շարժման նախաձեռնութիւնը կարող է վերցնել իր վրա միայն բանվոր դասակարգը. 5) բանվոր դասակարգի ազատագրումը պետք է լինի հենց իրեն բանվոր դասակարգի գործը:

«Նարոդնիկների դեմ ուղղված իր աշխատութիւններում Պլեխանովն ազացուցեց, վոր անհեթեթութիւն է հարցն այնպէս դնել, ինչպէս նարոդնիկներն էին դնում՝ պե՞տք է, թե չպետք է զարգանա կապիտալիզմը Ռուսաստանում: Բանն այն է, ասում էր Պլեխանովը՝ փաստերով այդ ազացուցելով, վոր Ռուսաստանն արդեն քեակոյսել է կապիտալիստական զարգացման ուղին և վոր չկա այնպիսի մի ուժ, վոր կարողանա շեղել նրան այդ ուղուց:

Հեղափոխականների խնդիրն այն չէր, վորպէսզի կաւեցնեյին կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում, — այդ բանը նրանք, միևնույն է, չէին կարող անել: Հեղափոխականների խնդիրն այն էր, վորպէսզի հենվելին այն հզոր հեղափոխական ուժի վրա, վորը ծնվում է կապիտալիզմի

¹ Լեխն, Из прошлого рабочей печати в России, Յերկ., հ. XVII, ուս. հրատ., էջ 342:

² Համի(բ)ի պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 10:

դարձացմամբ, — բանիւր դասակարգի վրա, զարգացնելին նրա դասակարգային գիտակցութիւնը, կազմակերպելին նրան, ոգնելին նրան ստեղծելու իր բանավորական կուսակցութիւնը: Պլեխանովը ջախջախեց նարոդնիկներին նաև յերկրորդ հիմնական սխալ հայացքը — նրանց կողմից պրոլետարիատի առաջատար դերի ժխտումը հեղափոխական պայքարի մեջ: Նարոդնիկները պրոլետարիատի առաջացումը Ռուսաստանում դիտում էին վորպես յուրատեսակ «պատմական դժբախտութիւն», զրում էին «պրոլետարիատութեան խոցի» մասին: Պլեխանովը պաշտպանելով մարքսիզմի ուսմունքը և նրա լիակատար կիրառելիութիւնը Ռուսաստանի նկատմամբ, ապացուցում էր, վոր չնայելով դյուղացիութեան քանակական գերակշռութեանը և պրոլետարիատի համեմատական փոքրամասնութեանը, — հենց պրոլետարիատի վրա, նրա ամեն վրա պիտի դնեն հեղափոխականներն իրենց գլխավոր հույսերը:

Ինչո՞ւ հատկապես պրոլետարիատի վրա:

Վորովհետև պրոլետարիատը, չնայելով նրա ներկայիս փոքրամասնութեանը, մի այնպիսի աշխատավոր դասակարգ է հանդիսանում, վորը կապված է տնտեսութեան առավել առաջավոր ձևի հետ, — խոշոր արտադրութեան հետ, և այդ արտադրութեան մեծ ապագա ունի:

Վորովհետև պրոլետարիատը, վորպես դասակարգ, տարեցտարի աճում է, քաղաքականապես զարգանում է, չնորհիվ խոշոր արտադրութեան մեջ տիրող աշխատանքային պայմանների՝ հեշտութեամբ յենթակա յե կազմակերպման և շնորհիվ իր պրոլետարական դիրքի ամենից շատ հեղափոխականն է, վորովհետև հեղափոխութեան մեջ նա վոչինչ չունի կորցնելու, բացի իր շղթաներից:

Գյուղացիութեան բանն ուրիշ է:

Գյուղացիութիւնը (խոսքը վերաբերում է մենատնտես դյուղացիութեանը: — իմք.), չնայելով նրա բազմաթիւ լինելուն, մի այնպիսի աշխատավոր դասակարգ է հանդիսանում, վորը կապված է տնտեսութեան առավել հետամնաց ձևի հետ, — մանր արտադրութեան հետ, այդ արտադրութեան մեծ ապագա չունի և չի կարող ունենալ:

Գյուղացիութիւնը վոչ միայն չի աճում՝ վորպես դա-

սակարգ, այլ ընդհակառակը, տարեցտարի սրտնիւլում է բուրժուազիայի (կուլակներ) և չքավորութեան (պրոլետարներ, կիսապրոլետարներ): Բացի այդ, շնորհիվ իր մանրատվածութեան նա ամէլի դժվար է յենթարկվում կազմակերպման և շնորհիվ իր մանր-սեփականատիրական դիրքի ամէլի քիչ հաճուքով է մտնում հեղափոխական շարժման մեջ, քան պրոլետարիատը:

Նարոդնիկները պնդում էին, վոր Ռուսաստանում սոցիալիզմը կգա վոչ թե պրոլետարիատի ղեկաւորութեամբ միջոցով, այլ դյուղացիական համայնքի միջոցով, վորը նրանք համարում էին սոցիալիզմի սաղմ և բազա: Բայց համայնքը սոցիալիզմի վոչ բազան էր և վոչ էլ սաղմը և չէր ել կարող լինել, վորովհետև համայնքում տիրակալում էին կուլակները, «աշխարհակերները», վորոնք շահագործում էին չքավորներին, բաւրակներին, սակավագոր միջակներին: Ձեռակներն դոյութիւն ունեցող համայնական հողատիրութիւնը և ժամանակ առ ժամանակ տեղի ունեցող ըստ շնչի հողաբաժանութիւնները դործը վոչնչով չէին փոխում: Հողից ոգտվում էին համայնքի այն անդամները, վորոնք ունեյին բանող անասուն, ինչպէստար, սերմացու, այսինքն՝ ունեւոր միջակներն ու կուլակները: Ձիադուրկ դյուղացիները, չքավորները և ընդհանրապես սակավագորներն ստիպված էին հողը տալ կուլակներին ու դնալ վարձ-վելու բաւրակութեան: Գյուղացիական համայնքն իրապես ամենահարմար ձևն էր՝ քողարկելու համար կուլակային ճնշումը և եօան միջոց էր ցարիզմի ձեռքին՝ դյուղացիներից հարկերն ըստ համապարտ յերաշխաւորութեան սկզբունքի համար: Հենց դրա համար էլ ցարիզմը ձեռք չէր տալիս դյուղացիական համայնքին: Ծիծաղելի կլինէր այդպիսի համայնքը համարել սոցիալիզմի սաղմ կամ բազա:

Պլեխանովը ջախջախեց նարոդնիկներին նաև յերրորդ հիմնական սխալ հայացքը՝ հասարակական դարձացման մեջ «հերոսների», աչքի ընկնող անձնավորութիւնների, նրանց գաղափարների ունեցած առաջնակարգ դերի վերաբերմամբ և մասսայի, «ամբոխի», ժողովրդի, դասակարգերի չնչին դերի վերաբերմամբ: Պլեխանովը նարոդնիկներին մեղադրում էր իդեալիզմի մեջ, ապացուցելով, վոր ճշմարտու-

թյունը վոչ թե իդեալիզմի կողմն է, այլ Մարքսի—Ենգելսի մատերիալիզմի կողմը:

Պլեխանովը ծավալեց ու հիմնավորեց մարքսիստական մատերիալիզմի տեսակետը: Համաձայն մարքսիստական մատերիալիզմի՝ նա ապացուցում էր, վոր հասարակության զարգացումը վերջին հաշվով վորոշվում է վոչ թե աչքի ընկնող անձնավորությունների ցանկություններով ու դադափարներով, այլ հասարակության դոյության նյութական պայմանների զարգացմամբ, հասարակության դոյության համար անհրաժեշտ նյութական բարիքների արտադրության ձևերի փոփոխություններով, նյութական բարիքների արտադրության առարկայում դասակարգերի փոխհարաբերություններով, նյութական բարիքների արտադրության ու բաշխման առարկայում դերի ու տեղի համար դասակարգերի միմյանց պայքարով: Վոչ թե դադափարներն են վորոշում մարդկանց հասարակական—տնտեսական կացությունը, այլ մարդկանց հասարակական—տնտեսական կացությունն է վորոշում նրանց դադափարները: Աչքի ընկնող անձնավորությունները կարող են վոչնչի փոխարկվել, յեթե նրանց դադափարներն ու ցանկությունները հակառակ են դնում հասարակության տնտեսական զարգացմանը, հակառակ են դնում առաջավոր դասակարգի պահանջմունքներին, և—ընդհակառակը—աչքի ընկնող մարդիկ կարող են դառնալ իրոք աչքի ընկնող անձնավորություններ, յեթե նրանց դադափարներն ու ցանկությունները ճշտորեն են արտահայտում հասարակության տնտեսական զարգացման պահանջմունքները, առաջավոր դասակարգի պահանջմունքները:

Նարոդնիկները այն պնդմանը, թե մասսան ամբոխ է, թե միայն հերոսներն են պատմություն կերտում և ամբոխը ժողովրդի փոխարկում, մարքսիստները պատասխանում էին. վոչ թե հերոսներն են պատմություն կերտում, այլ պատմությունն է հերոսներ կերտում, հետևաբար,—վոչ թե հերոսներն են ժողովուրդ ստեղծում, այլ ժողովուրդն է հերոսներ ստեղծում և պատմությունը շարժում առաջ: Հերոսները, աչքի ընկնող անձնավորությունները հասարակության կյանքում կարող են լուրջ դեր խաղալ այնչափով միայն, վորչափով նրանք կկարողանան ճիշտ հասկանալ

հասարակության զարգացման պայմանները, հասկանալ, թե ինչպես այդ պայմանները փոխել դեպի լավը: Հերոսները, աչքի ընկնող անձնավորությունները կարող են ընկնել ծիծաղելի և վոչ վոքի պետք չեկող ձախողակ մարդկանց դրության մեջ, յեթե նրանք չկարողանան ճիշտ հասկանալ հասարակության զարգացման պայմանները և սկսեն դուռել ընդդեմ հասարակության պատմական պահանջմունքներին, պատմություն «կերտողներ» յերևակայելով իրենց:

Հենց այսպիսի ձախողակ հերոսների շարքին էլ պատկանում է յին նարոդնիկները»¹:

1881 թ. մարտի 1—ից հետո նարոդնիկական միջավայրում սկսված քայքայումը և չրջադարձը դեպի լիբերալիզմը Պլեխանովը դիտում էր վորպես վոչ պատահական յերեվալ: «Նարոդնայա վոլյայի» հիմնադիրներից և թեորտիկներեց մեկի՝ ցարիզմի կողմն անցած Լեվ Տիխոմիրովի քաղաքական խայտառակ անկման առթիվ Պլեխանովը «Новый защитник самодержавия или горе г. Л. Тихомир-ва» հոդվածում դրում էր.

«Այդ ցավալի յե, բայց դրանում կա իր անխուսափելի տրամաբանությունը: Մի մարդու համար, վորը վոչ մի կերպ չէր ուզում հրաժարվել ռուսական դյուդի անդրձրհեղդյան տնտեսական հարաբերություններն իդեալականացնելուց, բնական էր իր կյանքն ավարտել ցարիզմը, հիշված հարաբերությունների քաղաքական այդ բնական պտուղն իդեալականացնելով: Պ. Տիխոմիրովի այժմյան հայացքներն իրենցից ներկայացնում են վոչ ավելի, քան սոցիալիստ—նարոդնիկների թեորիական նախադրյալներից արված տրամաբանական, թեպետ և շատ տղեղ յեղրակացություն, նախադրյալներ, վորոնք նա միշտ համարում էր անվիճարկելի»²:

Պլեխանովն ապացուցում էր, վոր Տիխոմիրովի դավաճանությունը տրամաբանորեն այն անհաջողությունների հետևանքը հանդիսացավ, վոր կրեցին նարոդնիկները դյու-

¹ Համկ(ր)կ պատմություն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 18—21:

² Плеханов, с. III, էջ 59:

դում: Հենց Պլեխանովի կողմից առաջ քաշված նարոդնիկ-ները հետ յեղած տարաձայնությունների կետերի շուրջն էլ գլխավորապես ծավալվեց մարքսիստների պայքարը նարոդ-նիկություն դեմ այդ ժամանակաշրջանում:

«Պլեխանովի գրական յերկերը, նրա պայքարը նարոդ-նիկների դեմ—հիմնովին գցեցին նարոդնիկների ազդեցու-թյունը հեղափոխական ինտելիգենցիայի միջավայրում: Բայց նարոդնիկության գաղափարական ջախջախումը դեռևս վերջնականապես չէր ավարտված: Նարոդնիկության՝ վոր-պես մարքսիզմի թշնամու վերջնականապես ջախջախման այդ խնդիրը վիճակվեց Լենինին»¹:

Իրեն Պլեխանովի հայացքներում յեղել են նաև գլխի սխալներ: Ըստ ռուսական «կաթով բերանն այրողը ջրին էլ կիչի» առածի Պլեխանովը, վորը յերկարատև ժամանակի ընթացքում կողմնակից էր գյուղացիության վերաբերմամբ նարոդնիկների ունեցած սխալներին, իդեալականացնելով գյուղացիությանը, հետագայում սկսեց ընդհանրապես քա-ցասել գյուղացիության վորևէ հեղափոխական դերը:

«Աշխատանքի ազատագրություն» խմբի առաջին ծրա-գրում (1883 թ.) գյուղացիությունը յերկրորդական դեր է հատկացվում: Գյուղացիության վրա, խմբի կարծիքով, սո-ցիալիստներն այն ժամանակ պետք է ուշադրություն դարձ-նեն, յերբ նրա միջավայրում կնշվի ինքնուրույն հեղափո-խական շարժում: 1885 թ. խմբի ծրագրի մեջ խոսվում է այն մասին, վոր «Ռուսական հեղափոխական շարժումը, վորի հաղթանակը, ամենից առաջ, կծառայի հողուտ գյու-ղացիության, նրա մեջ համարյա չի գտնում վո՛չ աջակցու-թյուն, վո՛չ էլ ըմբռնում: Աբսոլուտիզմի ամենագլխավոր հենարանը հենց գյուղացիության քաղաքական անտարբերու-թյունն է, մտավոր հետամնացությունը»: Հարկավ, չափա-զանց մեծ նշանակություն ունեցավ այն, վոր Պլեխանովն այն ժամանակ առանձին ուժով ընդգծում էր պրոլետարիա-տի՝ վորպես հեղափոխության գլխավոր շարժիչ ուժի՝ դե-րը, վոր «առանց իրենց դասակարգային շահերը գիտակցող

բանվորների չկա սոցիալիզմ»¹: Բայց Պլեխանովը վիթխարի վնաս էր հասցնում շարժմանը, յերբ ճիշտ չգնահատելով գյուղացիության և բուրժուազիայի դերն առաջիկա հեղա-փոխության մեջ, 1890 թ. այնուամ էր, թե «բացի բուր-ժուազիայից ու պրոլետարիատից մենք չենք տեսնում ուրիշ հասարակական ուժեր, վորոնց վրա մեզ մոտ կարողանային հենվել ոպողիցիոն կամ հեղափոխական կոմբինացիանե-րը»²:

Այստեղ Պլեխանովի հայացքների մեջ արդեն նշմարվում էր ռուսական հեղափոխության մեջ բուրժուազիայի ունե-նալիք դերի նրա ավագա մենչեիկյան գնահատականը: Բուր-ժուազիային Պլեխանովը համարում էր հեղափոխական ուժ, պրոլետարիատի դաշնակիցը: Տվյալ դեպքում նա գյուղա-ցիությանը հաշվից դուրս էր դրում: «Պրոլետարը և «գեղ-ջուկը» այդ՝ իսկական քաղաքական հակոտնյաներ են»³,— գրում էր Պլեխանովը: Պլեխանովի կարծիքով, պրոլետա-րիատի պատմական դերը նույնքան հեղափոխական է, վոր-քան պահպանողական է «գեղջուկի» դերը: Այսպիսով Պլե-խանովը չէր ել կարող հարց դնել բանվոր դասակարգի՝ գյուղացիության հետ կապելիք դաշինքի մասին:

Այստեղից էլ բղխում էին Պլեխանովի սխալները պրո-լետարիատի դիկտատուրայի հարցում: Պլեխանովը բուր-ժուազիայի մեջ տեսնում էր պրոլետարիատի դաշնակցին, իսկ պրոլետարիատի դիկտատուրան կարող էր կազմավորվել ու հաղթել միայն բուրժուազիայի, այդ թվում և լիբերալ բուրժուազիայի դեմ մղված սրայքարում:

Բացի դրանից, Պլեխանովը միանգամից չկարողացավ ազատվել նարոդնիկական բոլոր սխալներից, և այդ պատ-ճառով «Աշխատանքի ազատագրություն» խմբի ծրագրում վորպես վորոշ գիշում, վորպես հարկ նարոդնիկությանը մնաց անհատական տեղորի, վորպես հեղափոխական սրայ-

¹ Плеханов, О задачах социалистов в борьбе с голодом в Рос-сии, *Յերկ.*, հ. III, էջ 397:

² Плеханов, Еще раз о принципах и тактике русских социали-стов, *Յերկ.*, հ. III, էջ 120:

³ Плеханов, О задачах социалистов в борьбе с голодом в Рос-сии, *Յերկ.*, հ. III, էջ 380:

¹ Համկ(բ)ի պատմություն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 21:

քարի միջոցի ճանաչումը: Պլեխանովը Հեղափոխական ազատ-
վել նաև Ռուսաստանի ցարական ինքնակալության բնույթի
նկատմամբ ունեցած անձիշտ հայացքներին, վորը հետագա-
յում նրան քաղաքական մեծ սխալների հասցրեց:

Այնուամենայնիվ անվիճելի չէ, վոր Պլեխանովը և
«Աշխատանքի ազատագրություն» ամբողջ խումբը լուրջ
հարված հասցրին նարոդնիկությանը: Նրանց պայքարն ա-
վելի մեծ նշանակություն ունեցավ նրանով, վոր նրանք
իրենք նարոդնիկական շարժման անմիջական մասնակից-
ներն էին: Բայց նարոդնիկության նրանց քննադատություն-
ը, ինչպես մենք արդեն տեսանք, իր մեջ պարունակում էր
հեղափոխության մեջ դյուրացիության դերի վերաբերյալ և
բուրժուազիայի դերի վերաբերյալ հարցի թյուրիմացի սխալ
գրոմ, վոր նարոդնիկության ոգտակար քննադատության
հետ համասարապես «Աշխատանքի ազատագրություն» խում-
բըն արդեն այն ժամանակաշրջանում հանդես յեկավ վոր-
պես տարածող բոլորովին սխալ, ոպորտունիստական հա-
յացքների ռուսական հեղափոխության շարժիչ ուժերի վե-
րաբերյալ, նրա մեջ տարբեր դասակարգերի ունենալիք դերի
վերաբերյալ հարցի շուրջը, և դարգացնում էր իդեաներ, վոր-
ոնք հետագայում հիմք ծառայեցին մենչևիկյան թեորիայի
և տակտիկայի համար:

Միայն Լենինը նարոդնիկության դեմ ուղղված պայքա-
րի բոլոր հարցերը դրեց նոր ձևով, հայտարարեց նարոդնի-
կության դասակարգային իսկական ելույթունը, մինչև վեր-
ջը մերկացրեց նարոդնիկական թեորիաների և մեթոդների
հետադիմականությունը, տալով պրոլետարական կուսակ-
ցության՝ ինքնակալության դեմ, կապիտալիզմի դեմ, պրո-
լետարիատի դեկտատուրայի համար պայքարելու ծավալուն
ծրագիրը:

VI. ԼԵՆԻՆԻ ՅԵՎ ԲՈԼՇԵՎԻԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅԲԱՐԸ ՆԱՐՈԴՆԻԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Քաղաքական ասպարիզում Վ. Ի. Լենինի յերևան գա-
լով պայքարը նարոդնիկության դեմ նոր ձևեր և նոր բո-
վանդակություն է ընդունում, վորովհետև Լենինը, վերա-
ծնելով հեղափոխական մարքսիզմը, վորն աղավաղել էին
II Ինտերնացիոնալի ոպորտունիստները, դարգացրեց մարք-
սիզմը պրոլետարական շարժման դարգացման և նոր դարա-
շրջանի, իմպերիալիզմի և պրոլետարական հեղափոխու-
թյունների դարաշրջանի տնտեսական դարգացման համա-
պատասխան: Իր սկզբնական յերկերում—«Ի՞նչ են «Ժողո-
վրդի բարեկամները» և ի՞նչպես են նրանք մարտնչում սո-
ցիալ-դեմոկրատների դեմ», «Կապիտալիզմի դարգացումը
Ռուսաստանում» և «Նարոդնիկության տնտեսական բովան-
դակությունը և նրա քննադատությունը պ. Ստրուվեյի գրո-
քում» Լենինը փաստական վիթխարի նյութի վերլուծության
և քննության հիման վրա ջանջախեց նարոդնիկության
իդեական-քաղաքական հայացքները և իդեապես գինեց պրո-
լետարիատին ինքնակալության դեմ պայքարելու համար,
հանուն սոցիալիզմի պայքարելու համար:

90-ական թվականների մոտերքին 70—80-ական թվա-
կանների նարոդնիկությունն այլասերվեց և դարձավ այս-
պես կոչված լիբերալ նարոդնիկություն, վորի ներկայացու-
ցիչներն են Միխայլովսկին, Յուժակովը, Կրիվենկոն և
նրանց «Русское богатство» ժուռնալը:

«Նարոդնիկների մեծամասնությունը «Նարոդնայա վո-
լյա» կուսակցության ջանջախումբից հետո շուտով հրաժար-
վեց ցարական կառավարության դեմ հեղափոխական պայ-
քար մղելուց, սկսեց քարոզել հաշտություն, համաձայնու-
թյուն ցարական կառավարության հետ: 80-ական և

90-ական թվականներին նարոդնիկները զարձան կուլակու-
թյան շահերի արտահայտիչները¹ :

Լենինը մինչև «Բանվոր դասակարգի լազատագրության
պայքարի միության» առաջացումը յեղած ժամանակաշրջանը
անվանում է սոցիալ-դեմոկրատիայի դարգացման «արդան-
դային ժամանակաշրջան», վորն ընդգրկում է մոտ 10 տարի
(1884—1894 թ. թ.) :

«Դա սոցիալ-դեմոկրատիայի թեորիայի ու ծրագրի
ծագման և ամրացման ժամանակաշրջանն էր : Նոր ուղղու-
թյան կողմնակիցների թիվը Ռուսաստանում չափվում էր
միավորներով : Սոցիալ-դեմոկրատիան գոյություն ուներ
առանց բանվորական շարժման, վորպես քաղաքական կու-
սակցություն, ապրելով արդանդային դարգացման սրո-
ցես»² :

Մենք արդեն տեսանք, վոր Ռուսաստանում սոցիալ-դե-
մոկրատական կազմակերպության «արդանդային դարգաց-
ման» այս ժամանակաշրջանում «Աշխատանքի ազատագրու-
թյուն» խումբը պայքար էր մղում նարոդնիկության դեմ,
հայտաբերելով նարոդնիկության սխալները և զգալի հար-
վածներ հասցնելով նրան : Բայց այդ հարվածները թուլա-
նում էյին նրանով, վոր իրենք քննադատներն ազատ չէին
նարոդնիկական վորոշ սխալներից, առանձնապես, ինչպես
մենք տեսանք, հեղափոխության մեջ գյուղացիության ու
բուրժուազիայի դերի վերաբերմամբ և պրոլետարիատի,
գյուղացիության ու բուրժուազիայի փոխհարաբերություն-
ների հարցում : Իսկ դա ողուսական հեղափոխության հիմնա-
կան հարցերից մեկն էր և այդ պատճառով տարբեր դասա-
կարգերի զննչատման մեջ արված սխալները հասցնում էյին
լուրջ սխալների նաև ողուսական հեղափոխության շարժիչ
ուժերի գնահատման մեջ, «Աշխատանքի ազատագրություն»
խմբի մասնակիցների ծրագրային և տակալիական գծում,
խումբ, վորը հետագայում կազմեց մենչևիկյան կուսակ-
ցության կորիզը :

¹ Համկ(բ)կ պատմություն : Համառոտ գաղտնիաց, հայ. հրատ.,
Եջ 21 :

² Լենին, Что делать? Յերկ., հ. IV, ողու. հրատ., Եջ 499 :

Վ. Ի. Լենինի ղեկավարած «Բանվոր դասակարգի ազա-
տագրության պայքարի միության» գործունեյությունն
սկսվում է արդեն բանվորական մասսայական շարժման ան-
համեմատ ավելի բարձր վերելքի ժամանակաշրջանում : Այդ
յերկրորդ ժամանակաշրջանը Լենինն անվանում է սոցիալ-
դեմոկրատական բանվորական կուսակցության դարգացման
«մանկության և պատանեկության ժամանակաշրջան» :

«Յերկրորդ ժամանակաշրջանն ընդգրկում է յերեք-չորս
տարի, 1894—1898 թվականները : Սոցիալ-դեմոկրատիան
լույս աշխարհ է դալիս, վորպես հասարակական շարժում,
վորպես ժողովրդական մասսաների վերելք, վորպես քաղա-
քական կուսակցություն : Դա—մանկության և պատանեկու-
թյան ժամանակաշրջանն է : Համաճարակի արագությամբ
տարածվում է ինտելիգենցիայի ընդհանրածավալ հրապու-
րանքը նարոդնիկության դեմ մղվող պայքարով և բանվոր-
ների մոտ գնալով, բանվորների ընդհանրածավալ հրապու-
րանքը գործադուլներով : Շարժումն ահագին հաջողություն-
ներ է ունենում : Ղեկավարների մեծամասնությունը բոլո-
րովին յերիտասարդ մարդիկ են, վոր ամենևին չեն հասել
այն «յերեսունհինգամյա հասակին», վորը պ. Ն. Միխայ-
լովսկուն թվում էր ինչ-վոր բնական սահման : Իրենց յերի-
տասարդության շնորհիվ նրանք անպատրաստ են հանդիսա-
նում պրակտիկ գործունեյության և զարմանալի արագ կեր-
պով թողնում են ասպարեզը»¹ :

Այդպիսի իրադրության մեջ Լենինը պետք է ընդհարվեր
նարոդնիկների հետ իր գործունեյության հենց սկզբնական
ժամանակից՝ «Բանվոր դասակարգի ազատագրության պայ-
քարի միություն» ստեղծելիս :

«Թեև Պլեխանովն արդեն 80-ական թվականներին հիմ-
նական հորված էր հասցրել հայացքների նարոդնիկական
սխտեմին, սակայն 90-ական թվականների սկզբներին նա-
բողնիկների հայացքները հեղափոխական յերիտասարդու-
թյան մի վորոշ մասի մեջ դեռևս համակրանք էյին գրո-
նում : Յերիտասարդության մեկ մասը շարունակում էր
կարծել, թե Ռուսաստանը կարող է խուսափել դարգացման

¹ Լենին, Что делать? Յերկ., հ. IV, ողու. հրատ., Եջ 499 :

կապիտալիստական ուղուց, թե հեղափոխութեան մեջ դըր-
խալոր դեր խաղալու յե դյուզացիութիւնը, և վոչ թե բան-
վոր դասակարգը: Նարոզնիկներ ի մնացորդներն ամեն կերպ
ջանում եյին խանդարել մարքսիզմի տարածմանը Ռուսաս-
տանում, մարքսիստների դեմ պայքար սկսեցին, ջանալով
ամեն կերպ արատաւորել նրանց: Մարքսիզմի հետագա տա-
րածումը և սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեան ստեղծ-
ման հնարավորութիւնն ապահովելու համար հարկավոր եր
մինչև վերջը դադարաբաւեւ ջախջախել նարոզնիկութիւնը:

Այդ աշխատանքը կատարեց Լենինը¹:

Մարքսիստական հեղափոխական առաջին խմբակներում
նարոզնիկների հետ մղվող վեճերը շատ մեծ տեղ եյին դրա-
վում: Թե ինչպիսի լուրջ նշանակութիւն եր տալիս Լենինը
նարոզնիկութեան դեմ մղվող պայքարին, յերևում ե այն
բանից, վոր նրա աշխատութիւնների առաջին հատորները
նշանակալի չափով նվիրված են նարոզնիկութիւնը մերկաց-
նելուն: Առաջին հատորում մենք գտնում ենք այնպիսի մի
նշանավոր աշխատութիւն, ինչպիսին ե «Ի՞նչ են «ժողովրդի
բարեկամները» և ի՞նչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-
դեմոկրատների դեմ», յերկրորդ հատորի կեսը նվիրված ե
նարոզնիկների դեմ մղված պայքարին: «К характеристике
экономического романтизма», «Кустарная перепись 1894/5
года в Пермской губернии и общие вопросы «кустарной»
промышленности», «Перлы народнического прожектер-
ства», «От какого наследства мы отказываемся?» հոդված-
ներում Լենինը Սիմոնովի և Ադամ Սմիթի քննադատութեան
վրա ցույց տվեց, վոր «նարոզնիկների տնտեսական ուս-
մունքը համա-յեկարպական ռումանիզմի սոսկ ռուսական
տարատեսակութիւնն ե»²:

Լենինը և նրա աշակերտները, սկսելով բանվոր դասա-
կարգի կազմակերպութեան՝ բոլշևիկյան կուսակցութեան
ստեղծումը, պետք ե ամենից առաջ քննադատութեան դեմըն

ուղղեյին նարոզնիկների դեմ: 1894 թ. հունվարի 9-ին Լե-
նինը Մոսկվայում, վորտեղ անցնելիս կարճ ժամանակով
կանդ եր առել, կայացած բազմամարդ, անլեզալ յերեկոյան
ժողովում հանդես յեկավ նարոզնիկութեան սյուներից մեկի՝
Վ. Վորոնցովի դեմ: Այդ ժողովին բացի Լենինից կային
մարքսիստներ՝ Ստարկովը, Լյադովը, Դավիդովը, կար Նաե
Ա. Ի. Ուլյանովան (Յելիզարովան): Այդ ժողովի մասնա-
կիցների մեծամասնութիւնը տարբեր ուղղութիւնների նա-
րոզնիկներ եյին: Ահա թե ինչպես ե նկարագրում Ա. Ի.
Ուլյանովան Լենինի յելույթն այդ ժողովում.

Լենինը, «այն ժամանակ 23-ամյա յերիտասարդ, մի
խումբ յերիտասարդների հետ կանդնած եր մյուս սենյակը
տանող դռանը և սկզբում արտաստանեց մի քանի համարձակ
հեղեղական ցվիչներուֆներ (ռեպլիկաներ:—Յե. Յա.), վորն
ստիպեց բոլորին—մեծամասնութիւնը խիստ տհաճութեամբ
—դուռնները դարձնել նրա կողմը, իսկ հետո խոսք վերցրեց:

Համարձակ և վճռաբար, յերիտասարդական ամբողջ
կրքոտութեամբ ու համոզմունքի ուժով, բայց նաե զինված
և զիտելիքներով, նա սկսեց ջախջախել նարոզնիկների դոկ-
տրինան՝ չիղոյնելով նրանում քարը քարի վրա: Յեւ թշնա-
մական վերաբերմունքն այդպիսի «յերեխայական համարձա-
կութեան» նկատմամբ աստիճանաբար սկսեց փոխարինվել
յեթե վոչ պական թշնամական, ապա արդեն ամբլի հար-
դելի վերաբերմունքով: Մեծամասնութիւնն սկսեց նայել
նրա վրա, վորպես լուրջ հակառակորդի վրա: Մարքսիստա-
կան փոքրամասնութիւնը ցնծում եր առանձնապես Վրադի-
միր Իլյիչի յերկրորդ, ի պատասխան սոլիդ նարոզնիկի աս-
ված, խոսքից հետո: Ամբլի ավադ զրուցակցի ներողամիտ
վերաբերմունքը, դիտական առարկութիւնները չչփոթեցրին
յեղբորս: Նա սկսեց իր կարծիքները հաստատել նույնպես
դիտական ապացուցներով, վիճակագրական թվերով և ե՛լ
ամբլի մեծ սարկազմով ու ուժով հարձակվեց իր հակառա-
կորդի վրա: Ամբողջ զրուցակցութիւնը վերածվեց տուրնիրի
«հայրերի և վորդիների» այդ յերկու ներկայացուցիչների
միջև: Բոլորը, հատկապես յերիտասարդութիւնը, հակայա-
կան հետաքրքրութեամբ հետևում եյին նրան: Նարոզնիկը

¹ Համկ(բ)ի պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ.,
Էջ 26—27:

² Լենին, К характеристике экономического романтизма, Յերկ.,
Կ. II, ռուս. հրատ., Էջ 103:

սկսեց տոնն իջեցնել, խոսքերն ավելի ծուլորեն սվսվացնել և, վերջապես, բոլորովին նսեմացավ»:

Կարճ ասած, յերևոտասարդ Իլլիչը արդեն այն ժամանակ յեջքի վրա դեցեց «պատկառելի» Վ. Վորոնցովին: Ըստ յերևութիւն¹, հենց այդ ժողովի մասին եր Մոսկովայի ավագ վոստիկանապետը հետագայում տեղեկութիւն տալիս վոստիկանութեան ղեկավարամենտին:

«1894 թ. հունվարի 10-ին կոնսպիրատիվ կերպով Վոզդվիժենկայում Զալեժսկայայի տանը կողմնակի տանստորի վորդի Ն. Ու. Կուչենսկու կազմակերպած ժողովում ներկա գտնվող՝ նարոդնիկութեան թեորիայի հայտնի հիմնադիր զորդ Վ. Վ. -ն (բժիշկ Վ. Պ. Վորոնցովը) իր փառատարեկումով ստիպեց Դավիդովին լուել, այնպես վոր վերջինի հայացքների պաշտպանութիւնն իր վրա վերցրեց վոմն Ուլյանովը (իրը թե կախվածի յեղբայրը), վորը և այդ պաշտպանութիւնն անցկացրեց զործի իսկական իմացութեամբ»:

Լենինի այս յելույթն, իհարկէ, միակը չէր: Նրա սկզբնական «Խնչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ինչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ» թախտուութիւնը, վորն իրենից ներկայացնում է մարքսիստական խմբակների ժողովներում Լենինի կարգացած ռեֆերատները, ուղղված նարոդնիկութեան դեմ, շատ քաղաքներում արատաւում էր հեկտոգրաֆի վրա և այլ յեղանակներով արտագրվում ձեռքով և, ըստ ժամանակակիցների հիշողութիւնների գտնելով, հայտնի յեր Ռուսաստանի ամենահեռավոր անկյուններում:

Իր «Խնչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ինչպես են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ» (1894 թ.) դրբում Լենինը մինչև վերջը մերկացրեց նարոդնիկների՝ վորպես «ժողովրդի» կեղծ «բարեկամների»՝ իսկական դեմքը, վորոնք իրականում ժողովրդի դեմ են դնում:

90-ական թվականներին նարոդնիկներն ըստ ելույթան վաղուց հրաժարվել էին ամեն մի հեղափոխական պայքար-

րից ընդդէմ ցարական կառավարութեան: Լիբերալ նարոդնիկները քարոզում էին հաշովել ցարական կառավարութեան հետ. «Նրանք պարզապես կարծում են,—զրում եր Լենինն այն ժամանակվա նարոդնիկների մասին,—վոր յեթե այդ կառավարութեանը մի լավ ու վորքան կարելի յե սիրելի խնդրեն, ապա նա կարող է ամեն ինչ լավ կարգաւորել» (Լենին, հ. I, էջ 161, ռուս. հրատ.):

90-ական թվականներին նարոդնիկներն աչք էին վառում դյուդի չքավորութեան դրութեան հանդեպ, դյուդում տեղի ունեցող դատարդային պայքարի հանդեպ, կուլակութեան կողմից չքավորութեանը շահագործելու հանդեպ և դովաբանում էին կուլակային տնտեսութիւնների զարգացումը: Նրանք ըստ բանի ելութեան հանդես էին դալիս վորպես կուլակութեան շահերի արտահայտիչներ:

Միևնույն ժամանակ նարոդնիկներն իրենց ժողովներում հաւածում էին մարքսիստներին: Ռուսական մարքսիստների հայացքները դիտակցարար աղավաղելով, սխալ շարադրելով, նարոդնիկները հավատացնում էին, իրը թե մարքսիստները դյուդի քայքայումն են ցանկանում, իրը թե մարքսիստները ցանկանում են «ամեն մի մուժիկի յեփել դործարանային կաթսայում»: Այս կեղծ նարոդնիկական քննադատութիւնը մերկացնելով, Լենինը ցույց տվեց, վոր բանը մարքսիստների «ցանկութիւնները» չեն, այլ Ռուսաստանում կապիտալիզմի դարգանալու իրական ընթացքը, վորի որով պրոլետարիատի քանակն անխուսափելիորեն ավելանում է: Բայց պրոլետարիատը կապիտալիստական կարգերի դերեղմանափորն է հանդիսանալու:

Լենինը ցույց տվեց, վոր ժողովրդի իսկական բարեկամներ, վորոնք ցանկանում են վոչնչացնել կապիտալիստական և կալվածատիրական ճնշումը, վոչնչացնել ցարիզմը, հանդիսանում են վոչ թե նարոդնիկները, այլ մարքսիստները¹:

Լենինի «Խնչ են «ժողովրդի բարեկամները» աշխատութիւնը պետք է ուսումնասիրի ամեն մի բոլշևիկ, ամեն

¹ «Ըստ յերևութիւն»—ասում ենք նրա համար, վոր Մ. Ի. Ուլյանովան ժողովի ուրիշ տեղ է տնում:

¹ ՀամԿ(բ)ի պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 27—28:

մի կոմյերիտական: Այդ նշանաւոր աշխատութեան մեջ ամեն մեկը խորը մտքեր կըսողի վոչ միայն անցյալի վերաբերմամբ, այլև այսօրվա իրականութեան վերաբերմամբ: Ընթերցելով այդ գիրքը, տեսնում ես, թե ինչպես Լենինը տասնամյակներ առաջ նախագուշակել է մեր ամբողջ պայքարի զարգացումը, և ուշադրամ է, վոր մասսայական, կազմակերպւած բանվորական շարժման զարգացումից, կուսակցութեան առաջացումից դեռ շատ առաջ Լենինը պարզորոշ դժեց այդ շարժման ուղին տասնամյակներով, մատնանշելով Ռուսաստանի պրոլետարիատի պայքարի՝ վերջնական ուղին—կոմունիստական հեղափոխութեան հաղթանակը:

Գլխավորապէս լիբերալ նարոդնիկութեանը բնատառելով, Լենինն այդ աշխատութեան մեջ կործանիչ հարված է հասցնում ամբողջ նարոդնիկութեանը ամբողջութեամբ վերցրած: Դրա հետ մեկտեղ նա ցույց է տալիս 70-ական թվականներին նարոդնիկութեան յերկու կողմերը. մի կողմից՝ նրանց մարտական դեմակրատիզմը, և այդ մարտական դեմոկրատիզմը, ցարիզմի դեմ, ճորտատիրութեան դեմ ուղղված պայքարը նա համարում է 70-ական թվականներին նարոդնիկութեան մատուցած ծառայութեանը, իսկ մյուս կողմից՝ նրանց ռեակցիոն ուտոպիական հայացքները սոցիալիզմի հարցերում, բանվոր դասակարգի դերը չըմբռնելը, պայքարի նրանց վնասակար պրիոմներն ու մեթոդները:

70-ական թվականներին նարոդնիկութեան այլասերվելու և լիբերալ նարոդնիկութեան փոխարկվելու պատճառը Լենինը տեսնում է այն փաստի մեջ, վոր գլուղը յերկնագլխի է, վոր նրա մեջ տեղի չէ ունեցել իւրը շերտավորում, վորը մինչև այդ չէին ուզում նկատել նարոդնիկները:

«...Գլուղն իրոք յերկնեղջիւմ է: Այդ քիչ է, դյուղը վաղուց արդեն միանշամայն յերկնեղջիւմ է: Նրա հետ միասին յերկնեղջիւմ է նաև հին ռուսական դյուղացիական սոցիալիզմը, մի կողմից տեղի տալով բանվորական սոցիալիզմին, մյուս կողմից այլասերվելով ու փոխարկվելով քաղքենիական տափալ ռադիկալիզմի: Այդ փոխակերպումն այլապէս չի կարելի անվանել, քան այլասերում: Գլուղապիական կյանքի առանձնահատուկ կացութեան մեր դարացման միանշամայն ինքնագոհ ուղիների դոկտրինայից

բուսով ինչ—վոր ջրալի եկլեկտիզմ, վորն արդեն չէ կարող ժխտել, թե ապրանքային տնտեսութեանը դարձել է տնտեսական զարգացման հիմքը, թե նա վերածել և դարձել է կապիտալիզմ, և վորը միայն չի կամենում տեսնել բոլոր արտադրական հարաբերութեանների բուրժուական բնույթը, չի կամենում տեսնել դասակարգային պայքարի անհրաժեշտութեանն այդ կարգերում: Քաղաքական այն ծրագրից, վոր նպատակ ունի վոտֆի հանել գլուղացիութեանը սոցիալիստական հեղափոխութեան անելու համար՝ ընդդէմ ժամանակակից հասարակութեան հիմքերի—դուրս յեկավ մի ծրագրի, վորի նպատակն է կարկատել, «բարեւավել» դյուղացիութեան դրութեանը՝ պահպանելով ժամանակակից հասարակութեան հիմքերը»¹:

«Ի՞նչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ի՞նչպէս են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ» աշխատութեան մեջ Լենինը ցույց տվեց, վոր անցումը դեպի լիբերալ նարոդնիկութեանը անխուսափելիորեն բղխում էր հենց ուտոպիական նարոդնիկական սոցիալիզմի բուն իսկ իդեալից, նարոդնիկների կողմից Ռուսաստանի հասարակական զարգացումը չըմբռնելուց:

Լենինը «կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» գրքի մեջ և ուրիշ աշխատութեաններում կոնկրետ թվական նյութի վրա ցույց տվեց, վոր նարոդնիկները չէին տեսնում կապիտալիզմի խորը հակասութեանները Ռուսաստանում, չէին ուզում տեսնել դյուղացիութեան շերտավորվելը չըմբռնելի և կուլակութեան, բացառում էին կապիտալիզմի անխուսափելի կապը մանր-ապրանքային տնտեսութեան հետ, չէին հասկանում, վոր մանր ապրանքային արտադրութեանն ամեն ոք, ամեն ժամ կապիտալիզմ է ծնում: Նրանք խճճում էին պրոլետարիատի վերաբերմունքը դեպի դյուղացիութեան տարբեր խավերը: Լենինն ապացուցեց նարոդնիկութեան այն յերազանքների ամբողջ վնասակարութեանը, թե ռուսական արտելը և ռուսական դյուղացիական համայնքը կարելի չէ կապիտալիզմի որով դարձնել սոցիա-

¹ Լենին, Ի՞նչ են «ժողովրդի բարեկամները» և ի՞նչպէս են նրանք մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ, Յերկ., հ. I, հայ. հրատ., հ. 226—227:

լիստական փոխակերպության դործիք: Լենինը ցույց տվեց լիբերալ նարոդնիկների պրոֆեկտյորության ամբողջ գոհակությունը, նարոդնիկներ, վորոնք յերազում և դրում էյին «Ժողովրդական արտադրության մասին» կապիտալիզմի որով և ցարական ինքնակալության որով:

Նարոդնիկները մարքսիստների դեմ պայքարելիս կառ-
չում էյին մարքսիզմին թշնամի, մարքսիզմի դեմ ուղղված
ամեն մի իրեայի: Նարոդնիկների այն ժամանակվա «հաս-
տափոր ժողովուրդ»՝ «Русское богатство»-ն պատասխարան եր
մարքսիզմի ամեն տեսակի ուղորտունիստական քննադատնե-
րի համար: Յերբ արեւմտա-յեւրոպական շարժման մեջ
մարքսիզմի քննադատությամբ հանդես յեկավ Եղուարդ
Բերեշտայնը և Դավիդի, Հերցի և ուրիշների նման ուղոր-
տունիստների մի ամբողջ համաստեղութուն միացավ նրան,
նարոդնիկները վահանի վրա բարձրացրին մարքսիզմն ազա-
վաղող այդ ուղորտունիստ-ոեւիզիոնիստներին, վորպես նոր
ճշմարտության մունետիկներ: Մարքսի դեմ ուղղված յու-
րաքանչյուր մի նոր գրքույկ նրանք փառաբանում էյին վոր-
պես նոր հայտնություն:

90-ական թվականների լիբերալ նարոդնիկները վոչ մի-
այն չվողջունեցին բանվորական շարժումը—նրանք նրանից
վախեցան: Նրանք, իրենց «Ժողովրդի բարեկամներ» անվա-
նելով, հանդես էյին դալիս վորպես բանվորական ինքնու-
րույն շարժման թշնամիներ: 1896 թ. Պետերբուրգի մանա-
ծագործների նշանավոր դործագուլը, վորը ցարական կա-
ռավարությունից կորցեց 1897 թ. հունիսի 2-ի որենքը,
թշնամական վերաբերմունքի հանդիպեց լիբերալ նարոդնիկ-
ների կողմից: Միխայլովսկին «Русское богатство»-յի մեջ
1896 թ. հուլիսին գրում եր.

«Ամբոխը Նեւսկու վրա... նշանակալի չափով բաղիա-
ցած գործարանայիններից... չատերին հարկադրեց խորհի
սեփական դործեւակերպի մասին»:

«Խորհեց», ի հարկե, նաև Ն. Կ. Միխայլովսկին: Իսկ
ի՞նչ ստացվեց այդ խորհումից: Միխայլովսկին կարող եր
միայն խղճուկ կերպով թոթովել այն միջոցների մասին,
վորոնք անհրաժեշտ ե ձեռք առնել Ռուսաստանում բանվո-
րական հարցը լուծելու համար.

«Այդ՝ համապետական միջոցառումների դործն և, բայց
մենք ել, մասնավոր մարդիկս, գեթ մեր չնչին լուծման կա-
րող ենք մուծել թեկուզ և ժողովրդական զվարճութուննե-
րի կազմակերպման Նեւսկի ընկերության ձեռնարկումների
նման հիմնարկների ձեռք»:

Դասակարգային պայքարը վախեցնում և լիբերալ նա-
րոդնիկներին: Նույն Միխայլովսկին հարցնում ե.

«Իսկ ո՞վ իր վրա կվերցնի հայրենիքի պատմական ու-
ղին յեւրոպական պայքարի կրկնումից կանխելու մեծ աշ-
խատանքը»:

Յեւ պատասխանում ե.

«Ակներեւորեն, կառավարությունը,—նա ունի դրա հա-
մար հարկավոր միջոցները և վոչ պակաս հարկավոր անա-
չառություն... Կառավարությունը, և միայն կառավարու-
թյունը պետք ե ստանձնի Ռուսաստանում ընդհանուր խա-
ղաղություն և հանդստություն մտցնելու դերը»:

Իր հողվածների մեջ Միխայլովսկին ապացուցում եր,
վոր բանվոր դասակարգը, գյուղացիության համեմատու-
թյամբ, զարգացման ստորին տիպն և, իսկ դասակարգային
պայքարը, Միխայլովսկու կարծիքով, «գաղաղման դպրոց»
և հանդիսանում: Ահա թե ինչու Լենինը այնպիսի ուժով և
հարձակվում լիբերալ նարոդնիկության դեմ. ահա թե ին-
չու Լենինը մասնացույց և անում բանվորական շարժման
համար նարոդնիկության ունեցած վնասի վրա, վորովհետեւ
այդ նարոդնիկները «հետադեմ են... կոծկում են անտագո-
նիզմը, խոսում են վոչ քե պայքարի մասին, այլ կուլտուր-
նիկական հաշտարար գործունեւության մասին»¹:

2-րմբունելով կապիտալիզմի բնությունը, չտեսնելով
նրա՝ զարգացման հակասական տենդենցները, նարոդնիկնե-
րը չե՛յին կարող ղեկավարել պրոլետարիատի դասակարգա-
յին պայքարը, այլ ընդհակառակը—նրանք աշխատում էյին
սքողել նրա նշանակությունը: Այսպես, Միխայլովսկին
նկարագրելով կապիտալիստների և բանվորների միջև յեղած
փոխհարաբերություններն Անդլիայում, գրում եր.

¹ Լենին, Ի՞նչ են «Ժողովրդի բարեկամները» և ի՞նչպես են նրանք
մարտնչում սոցիալ-դեմոկրատների դեմ, Յերկ., Կ. 1, հայ. հրատ.,
էջ 249: Ընդգծումն իմն ե: Յե. Յա.:

«Անգլիայում մեր առաջ են վոչ թե յերկու անհաշտ, թշնամական բանակ, վորոնց միջև հնարավոր չեն վոչ մի համաձայնություն, վոչ թե դադանների յերկու հոտ, վորոնք ամեն բոլոր պատրաստ են միմյանց հոշոտելու... հասարակության յերկուսից և զգաստացման, իսկ մասամբ անկեղծ, մեծահոգի զգացմունքների աղբյուրության տակ խելքը գլխին մարդիկ (մի այլ տեղ Միխայիլսկին գրում է— «Անգլիայի դիրքությունն անող դասակարգերը»։—Յե. Յա.) ավելի ու ավելի յեն հող տանում բանվոր դասակարգի նյութական, մտավոր և բարոյական շահերի մասին»։

Այդպիսի դատողությունները Միխայիլսկին յեզրակացություն են անում. քանի վոր ամենից ավելի զարգացած կապիտալիստական յերկրներում չկա կապիտալիստի և բանվորի շահերի անհաշտելի հակադրություն, ապա ել ինչո՞ւ կազմակերպել պրոլետարիատին կապիտալիստների դեմ դասակարգային պայքար մղելու համար։ Չե վոր նախնիների համար պրոլետարիատը մնում եր հասարակության «խոցը», նրա մեջ 90-ական թվականների նարոդնիկները համենայն դեպս չեյին տեսնում ամենից առաջ ուժ։ Նարոդնիկ Վորոնցովը (Վ. Վ. Վ.) գրում եր.

«Պրոլետարիատը ստեղծագործական ուժ չունի և դրությունն ունեցող իրակարգի հողի վրա չի կարող մշակել վորեւե բան, ընդունակ նորոգելու աշխարհը, տալու սոցիալական կյանքի նոր ուղղություն...»։

Բոլշևիկյան կուսակցության կազմվելու ժամանակաշրջանում նարոդնիկության դեմ մղված պայքարի նշանակությունն ահագին է նաև այն պատճառով, վոր սոցիալ-դեմոկրատական շարժման մասնակիցներից շատերը, ինչպես նշում է Լենինը, «սկսել եյին հեղափոխականորեն մտածել վորպես նարոդովուականներ»¹, այսինքն՝ սկսել եյին ուտոպիական, գյուղացիական սոցիալիզմի սխալ հայացքներից, սկսել եյին կապիտալիստական իրակարգը քննադատել ուսումնասիրողներին—նարոդնիկների տեսակետից, և այդ մարդկանց անցումը սոցիալ-դեմոկրատիայի կողմը, հեղափոխական մարքսիզմի կողմը ուղեկցվում եր պայքարով և

կապերի խզումով այն մարդկանց հետ, վորոնց դեռ քիչ առաջ յերկրտասարդ այդ մարքսիստները հարգում եյին։ Դեռ 90-ական թվականներին նարոդնիկության այդ աղբյուրությունը արտահայտվում եր յերկրտասարդ հեղափոխականների վրա, և, միայն այդ աղբյուրությունը հաղթահարելով, այդպիսի մարդիկ (ինչպես Ուլինսկին) անցնում եյին դեպի մարքսիզմը։ Հարկավոր ե հիշել, վոր մինչև այդ Ռուսաստանում միայն 70—80-ական թվականների նարոդնիկները կարողացան կոնսպիրատիվ ամուր կազմակերպություն ստեղծել, և այդ պատճառով նրանք այն ժամանակ իրենց հանդեպ վորոշ հարգանք եյին ներշնչում։ Այդ առանձնապես անհրաժեշտ ե ընդդեմ յերկրտասարդ ընկերների առաջ, վորոնց մեջ կարող են մի շարք տարակուսական հարցեր առաջանալ այդ ժամանակաշրջանի փաստաթղթերի հետ ծանոթանալիս։ Որինակ, Ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության I համագումարի Մանիֆեստի մեջ գրված է.

«Ինչպես շարժումը, այնպես ել ուղղությունը սոցիալիստական է, Ռուսաստանյան Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը շարունակում է Ռուսաստանի նախորդ ամբողջ հեղափոխական շարժման դործն ու տրադիցիաները. կուսակցության՝ այն ամբողջությամբ վերցրած՝ մերձավորագույն խնդիրներից ամենագլխավորը դնելով քաղաքական ազատության նվաճումը, սոցիալ-դեմոկրատիան դնում է դեպի այն նպատակը, վոր պարզորոշ նշել են դեռ հին «Նարոդնայա վոլյայի» փառապանծ դործիչները։ Բայց այն միջոցներն ու ուղիները, վոր ընտրում է սոցիալ-դեմոկրատիան, այլ են»²։

ՌՄԴԲԿ I համագումարի Մանիֆեստից հանված այդ քաղվածքը բերված է նաև Լենինի գրած «Ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատների բողոքի» մեջ։ Յերկրտասարդ կուսակցականի, կոմյերիտականի մեջ հարց կարող է ծագել. այդ ինչպե՞ս է—հեղափոխական մարքսիստները պայքարում եյին նարոդնիկների դեմ, բայց գրում եյին, թե շարունակում են Ռուսաստանի ամբողջ նախորդող հեղափոխական

¹ Լենին, Ինչ անել, Յերկ., հ. IV, ռուս. հրատ., էջ 499:

² ВКП(б) в резолюциях, т. I, ст. 5:

չարժման դործն ու տրադէցիաները: Մարքսիստները խիստ քննադատում էին նարոդնիկներին, հանդես ելին դալիս վորպես նրանց վնասակար թեորիաների և քաղաքականութեան անհաշտ մերկացնողներ, — եւ ինչո՞ւ էին նրանք հայտարարում, թե դնում են դեպի այն նպատակը, վորը «պարտարարում, թե դնում են դեպի այն նպատակներ են, այդ ի՞նչ տրադիցիաներ են: Դրանք ցարական ինքնակալութեան դեմ մղված պայքարի նպատակներն են, տրադիցիաներն են: Այդ նպատակը նշված էր հեղափոխական մարքսիզմի կազմակերպութեան յերևան դալուց, մեր կուսակցութեան առաջացումից դեռ շատ առաջ. ցարական ինքնակալութեան դեմ պայքարում էին թե՛ «Նարոդնայա վոլյան» և թե՛ նույնիսկ դեկաբրիստները:

Յարական ինքնակալութեան տապալումը յեղել է 70-ական և 80-ական թվականների սկզբի նարոդնիկների նպատակը. թե՛ ՌՄԴԲԿ I համագումարի Մանիֆեստը և թե՛ «Ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատները բողոքը» ընդգծում էին միայն այդ: Դրա հետ միասին I համագումարի Մանիֆեստում և «Ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատների բողոքը» մեջ մատնանշված է, թե այն միջոցներն ու մեթոդները, վորոնցով մարքսիստները պայքարում են ցարական ինքնակալութեան դեմ, այլ են, քան նրանք, վորոնց միջոցով պայքարում էին նարոդնիկները: Հայտնի յե, վոր Վ. Ի. Լենինի յեղբայրը — Ալեքսանդր Ուլյանովը մահապատժի յենթարկվեց ցար Ալեքսանդր III-ի դեմ կազմակերպված տեղութային դաշակցութեանը մասնակցելու համար: Յերբ այդ մասին լուրը հասավ այն ժամանակ դիմադրաւ ավարտած յերիտասարդ Վ. Ի. Լենինին, նա համոզմունք հայտնեց, վոր մարքսիստներն այլ ուղիով կգնան, բանվորական կուսակցութեան ստեղծելու ուղիով, արդեաւորապէս դյուրագիտութեան հետ դաշակցած մասնաշաղկապական դիմված ապստամբութեան համար նախապատրաստելու ուղիով:

Պետք է հասկանալ, թե ինչու Լենինն ավելի ուշ «Ի՞նչ անել»-ի մեջ գրում էր.

«Այս կազմակերպական ընդհանուր շենքի վերելակները

բով կամ աստիճաններով շուտով կբարձրանային և աչքի կընկնէին մեր հեղափոխականներից սոցիալ-դեմոկրատական ժեկլարովներ, մեր բանվորներից՝ ուսական Բերեշներ, վորոնք մորիլիզացիայի յենթարկված բանակի դուրսը կանցնէին և ամբողջ ժողովուրդը կբարձրացնէին՝ Ռուսաստանի խայտառակութեան ու անեծքի դատաստան տեսնելու:

Ահա թե ինչի՞ մասին պետք է յերազել»¹:

Ծիծաղելի, սխալ կլինէր, յեթե վորեւէ մեկը այդ ցիտատների հիման վրա հանկարծ մտքովն անցկացներ պնդել, իբր թե Լենինը ժեկլարովին բանվորական կուսակցութեան համար հեղափոխական ղեկավարութեան որինակ էր համարում: Յերբ Լենինը գրում էր այս սոցիալ, մեղ մոտ Ռուսաստանի բանվորական շարժման մեջ դեռ չկային բուն Ռուսաստանում այնքան լայնորեն հայտնի քաղաքական խոչոր դործիչների որինակներ, վոր Լենինն այն ժամանակ կարողանար ասել — ահա նայեցեք, թե բանվոր դասակարգի մեջ հեղափոխական շարժման ղեկավարների ինչպիսի որինակներ ունենք մենք արդեն. սովորեցեք նրանց որինակով: Լենինն որինակներ էր վերցնում հենց նոր ապրած անցյալից. Պյոտր Ալեքսեյեվին, ականավոր բանվոր Տուրհակին, վորը բանվորների ընդհանուր մակարդակից բարձրացել էր մինչև քաղաքական ղեկավարութեան բարձր աստիճան. Սոնպան Խալսուրինին — «Ռուսական բանվորների հյուսիսային միութեան» կազմակերպչին. Միչկինին — դեմոկրատական խորհրդների կազմակերպչներից մեկին, անհողդողդ կամքի տեր, վորը վորձում էր կազմակերպել Չերնիշևսկու վախուստը Սիբիրից և ժանդարմական սպայի անվան տակ մեկնել էր Սիբիր. ժեկլարովին — «Նարոդնայա վոլյայի» Գործադիր կոմիտեի ամենաաչքի ընկնող դործիչներից մեկին: Լենինը մատնացույց էր անում Ավդուստ Բերեշի վրա, վորին նա շատ բարձր էր գնահատում, վորպես բանվորական մասնաշաղկապական կազմակերպչի, չնայած Բերեշի սխալներին, վորոնք Լենինը միշտ քննադատում էր: Լենինը մատնացույց էր անում այդ մարդկանց վրա վորպես կազմակերպչների վրա, վորոնք իրենց մտահորիզոնով, իրենց քաղաքական

¹ Լենին, հ. IV, ռուս. հրատ., էջ 492, տես նաև էջ 442 և 443:

փորձով և իրենց ուրիշ հատկութիւններով այն ժամանակ, մինչև մարքսիստական բանվորական կազմակերպութեանը և առաջացումը Ռուսաստանում աչքի ելին ընկնում: Այդ բոլորի առթիւ Լենինը միշտ մատնանշում էր, վոր մարքսիզմը, բանվորական կուսակցութիւնը Ռուսաստանում ամբողջ և նարոդնիկութան դեմ մղված պայքարում: Բայց ինքնըստինքյան հասկանալի չէ, վոր անցյալի այդ որինակներն այլևս չեն կարող որինակներ լինել: Մեր կուսակցութեան համար, յերբ ստեղծվել էին կուսակցական ամուր կազմակերպութիւններ, յերբ Լենինի աշակերտները մեջ աչքի ընկան ակադեմիկոս կազմակերպիչներ, պրոֆեսիոնալ հեղափոխականներ, ինչպես ընկերներ Ստալինը, Սվերդլովը, Բաբուշկինը և ուր., վորոնց մասին հետագայում գրում էր Լենինը: Ուստի և սխալ կլինէր, յեթե վորեւէ մեկն այսօր սկսեր իդեալականացնել անցյալ հեղափոխական շարժման գործիչներին, վկայակոչելով Լենինի՝ վերելում բերված մատնանշումները:

Հարկ է առանձին ուշադրութիւն դարձնել Մ. Ն. Պոկրովսկու վոչ-բոլշևիկյան հակապատմական հայացքների վրա, վորոնք նա բաղմիջս արտահայտել է նարոդնիկութեան հարցի առթիւ: Այդ հայացքները միանգամայն անբուխարար քննադատութեան յենթարկվեցին 1931 թվականի «Նարոդնայա վոլյայի» մասին տեղի ունեցած դիսկուսիայի ժամանակ՝ 1881 թ. մարտի 1-ի 50-ամյակի կադակցութեամբ:

Հարկ է ասել, վոր կուսակցութեան պատմաբաններէր չատերը, այդ թվում և յես, մեզավոր ենք նրանում, վոր մենք «Նարոդնայա վոլյայի» վերաբերյալ այդ դիսկուսիայի ժամանակ չափինք նարոդնիկութեան գործունեութեան բացասական կողմերի լուրջ քննադատութիւնը, առանձնապէս չափինք բանվորական շարժման համար միակար «Նարոդնայա վոլյայի» տեռորիստական տակտիկայի քննադատութիւնը: Պոկրովսկին, յերնելով իր իդեալիստական պնդումից, թե պատմութիւնը այսօրվա որվա քաղաքականութիւնն է՝ չուս տված դեպի անցյալը, Չերնիշևսկուն հայտարարեց մենչևիկ «Великорусс»-ի ծրագրի համար, իսկ «Молодая Россия»-ի բանկիստական կոչի հեղինակներին անվանեց «բոլշևիկներ»: Տկաչեվին, վորի

նարոդնիկական և բանկիստական հայացքներն Ենդելան ու Մարքսը անողքաբար ծաղրում էին, Մ. Ն. Պոկրովսկին անվանում է «ոուս առաջին մարքսիստ»:

60—70-ական թվականների հեղափոխական նարոդնիկական շարժումը Պոկրովսկին նկարագրում է վորպէս մի շարժում, վորի մեջ արդեն առկա էին ապագա պրոլետարական հեղափոխութեան դժերը: Անարխիստ-նեչայեվականներին, 70-ական թվականները դավադիրներին, Պոկրովսկին համարում է բոլշևիկներ, իսկ դեմոկրատական-պրոպագանդիստներին՝ մենչևիկներ, ըստօրում Պոկրովսկին հավատացնում է, թե «արդեն այն ժամանակ շարժման բոլշևիկյան և մենչևիկյան թւերն իրարից չափազանց հեռացան»: Պոկրովսկին նույնիսկ հավատացնում է, իբր թե 70-ական թվականների նարոդնիկները մոտ կարելի չէ հանդիպել «աջ և ձախիկային թւերում»-ների այժմյան հյուսվածքին»: Պոկրովսկու կարծիքով, Ժեյնաբովը մարդարեւաբար կուսակց վաչ միայն 1905 թ., այլև 1917 թ. բոլշևիկներին:

Ժամանակակից քաղաքական հարաբերութիւնների այդպիսի տեղափոխումը դեպի անցյալը, անցյալի այդպիսի մոդեռնացումը չի կարող չհասցնել նրա իդեալականացման: Հենց այդ էլ պատահեց Պոկրովսկու հետ:

Յերբ մենք համեմատում ենք նարոդնիկութեան Պլեխանովի տված քննադատութիւնը և նարոդնիկութեան Լենինի տված քննադատութիւնը, մենք տեսնում ենք խորը տարբերութիւն: Պլեխանովը և «Աշխատանքի ազատագրութեան» ամբողջ խումբը, ինչպէս մենք արդեն տեսանք, անտեսում էին գյուղացիութեան դերը ուսական առաջիկա հեղափոխութեան մեջ և նույնիսկ չեն մտածում հարց դնել նրանում պրոլետարիատի ունենալից հեղեմոնիայի մասին:

Ռուսական բուրժուա-դեմոկրատական հեղափոխութեան մեջ Պլեխանովը հեղեմոն համարում էր լիբերալ բուրժուազիային և պրոլետարիատին քաշ եր տալիս դաշինք կնքելու հակահեղափոխական բուրժուազիայի հետ:

Միանգամայն տարբեր կերպով վերաբերվեցին Լենինն

¹ М. Покровский, Историческая наука и борьба классов, вып. 2, стр. 393, Соцэкгиз, 1933 г.

ու Պլեխանովը Պ. Ստրուվեյի «Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России» գրքին: Լենինը հանդես յեկավ Ստրուվեյի դեմ «Նարոդնիկության տնտեսական բովանդակությունը և նրա քննադատությունը պ. Ստրուվեյի գրքում» հոդվածով: Լենինը Ստրուվեյի դիրքն ուղղակի անվանում էր «մարքսիզմի արտացոլումը բուրժուական դրականության մեջ»: Ինչպես հայտնի չէ, Ստրուվեն պատկանում էր այն դրականադեմոստրերին, վորոնց մասին Լենինն ասում էր, թե դրանք «բուրժուական դեմոկրատներ են, վորոնց համար կապերի խզումը նարոդնիկության հետ նշանակում էր անցում մեչչանական (կամ գյուղացիական) սոցիալիզմից վոչ թե դեպի պրոլետարական սոցիալիզմ, ինչպես մեզ համար է, այլ դեպի բուրժուական լիբերալիզմ»¹: Մինչդեռ Լենինը թիկունքն է դարձնում դեպի այն տեսակ «մարքսիստները», ինչպես Պ. Ստրուվեն էր, պայքար էր մղում «լեզալ մարքսիստների» դեմ, Պլեխանովը յերես էր դարձնում դեպի նրանց, այսինքն կարծում էր, թե չի կարելի քննադատել Ստրուվեյին և ուրիշ լիբերալներին այնպես խիստ, ինչպես նրանց քննադատում էր Լենինը:

Լենինը տալիս էր նարոդնիկության դասակարգային գնահատականը և նարոդնիկության՝ ամբողջությամբ վերացրած՝ ծավալուն անողոր քննադատությունը: Նարոդնիկության մեջ մանր-բուրժուական դեմոկրատիայի շարժում տեսնելով, Լենինը, մի կողմից, մերկացրեց նարոդնիկական թեորիաների ռեակցիոնականությունը, վորչափով, վոր նարոդնիկներն աչխատում էյին յերկրի ընդհանուր դարդացումը կասեցնել, հետ դեպրձնել բուրժուական ուղղությամբ, բայց, մյուս կողմից, Լենինը մեզ սովորեցնում էր տեսնել նաև իր Ժամանակի համար այդ շարժման ունեցած պրոդրեսիվ կողմը, վորն արտահայտվում էր նարոդնիկների համադեմոկրատական պահանջների մեջ: Լենինը ցույց տվեց, վոր նարոդնիկությունը պատահական յերևույթ չէ Ռուսաստանում, այլ որչեկտիվորեն, տարերայնորեն այն արտացոլում է գյուղացիական պահանջների դեմոկրատիզմը,

ցույց է տալիս ի լուր ամենքի իրենց մասին խոսել ստիպող այդ պահանջների ուժը: Բայց գյուղացիության այդ դեմոկրատական պահանջները նարոդնիկներն ի վիճակի չէյին իրացնելու: Այդ կարող է անել միայն պրոլետարիատը: Միայն նա կարող է և պետք է գլխավորի գյուղացիությանը, տանի իր հետևից ինքնակալությունը տապալելու համար: Բայց բանվորներին և գյուղացիներին դաշինքն անհնարին է, քանի դեռ ջախջախված չեն նարոդնիկությունը, նրա հետամնաց, ռեակցիոն հայացքները թեորիայի մեջ, մերհամայն, ռեակցիոն հայացքները պրիոմներին և ձևերին ապարկացված չեն նրա պայքարի պրիոմներին և ձևերին պրակտիկայում: Ի դյուռնությունն ու վնասակարությունը պրակտիկայում էր նատարբերություն Պլեխանովից Լենինը պայքարում էր նարոդնիկության դեմ, հանուն պրոլետարիատի հեղափոխության, հեղափոխության մեջ, հանուն բռնվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի բանվոր դասակարգի դեկավարությունը:

Իր «Ի՞նչ են «Ժողովրդի բարեկամները»» գրքում, ուղղված գլխավորապես նարոդնիկների դեմ, Լենինը վոչ պատահականորեն «առաջին անգամ առաջ մղեց բանվորների և գյուղացիների հեղափոխական դաշինքի գաղափարը, այդ դաշինքը դիտելով վորպես ցարիզմի, կալվածատերերի, բուրժուազիայի տապալման գլխավոր միջոց»¹: Հայտնաբերելով նարոդնիկության դասակարգային եյությունը, Լենինը ցույց տվեց դեմոկրատական շարժման Դոբրոլյուբովի ու Չերնիշևսկու նման սյուներին մոտ կանգնած 60—70-ական թվականների նարոդնիկների և այլասերված ու գոհճիկ լիբերալների փոխարկված 90-ական թվականների լիբերալ նարոդնիկների միջև յեղած տարբերությունը:

Լենինի պայքարն ամբողջ նարոդնիկության դեմ ամբողջությամբ վերցրած վճռական նշանակություն ունեցավ. այն ապահովեց նարոդնիկության իդեական ջախջախումը 90-ական թվականներին և հեղափոխական մարքսիստ-լենինյանների համար հնարավորություն ստեղծեց Մարքսի դիտական սոցիալիզմը միացնելու Ռուսաստանի դարդացող

¹ Լենին, Предисловие к сборнику: «За 12 лет», Յերկ., հ. XII, րուս. հրատ., էջ 57:

¹ Համի(բ)ի պատմություն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ., էջ 28:

բանվորական շարժման հետ, բարձրացնելու բանվորական շարժումը քաղաքական խնդիրների մակարդակին և Ռուսաստանի բանվոր դասակարգին պայքարի տանելու մարքսիզմի, վորպես հեղափոխական գիտական միակ թեորիայի դերը տակ: Առանց նաբոդնիկական պատրանքներից, նաբոդնիկական քեորիաներից և պայքարի նաբոդնիկական մեքոդներից ազատագրվելու անհնարին եր կազմակերպել բանվորական հեղափոխական կուսակցություն, վորի սաղմը, առաջին քիջը հանդիսացավ 90-ական քվականների կեսերին Լենինի կողմից ստեղծված Պետերբուրգի «Բանվոր դասակարգի ազատագրության պայքարի միությունը»: Առանց նաբոդնիկությունը ջախջախելու անհնարին կլինեք նաև բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքը բանվոր դասակարգի ղեկավարությամբ:

VII. ԲՈՒՇԵՎԻԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՍԵՐՆԵՐԻ (ՍՈՑԻԱԼԻՍՏ-ԶԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ) ԴԵՄ

900-ական թվականների սկզբին, յերբ սկսվեց գյուղացիական մասսայական շարժում, նաբոդնիկությունը նորից գլուխ բարձրացրեց, կազմակերպվեց սոցիալիստ-հեղափոխականների նաբոդնիկական կուսակցությունը: Այդ կուսակցության դեմ նրա կազմակերպման հենց սկզբից Լենինը հանդես յեկավ խիստ քննադատական հոդվածներով. սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունները եսերների դեմ վճռական պայքար մղեցին: Բավական է հիշատակել Լենինի այնպիսի հոդվածները, ինչպես «Револуционный авантюризм», «Вульгарный социализм и народничество, воскрешаемые социал-революционерами»¹, «Նաբոդնիկություն անող բուրժուազիան և գլուխը կորցրած նաբոդնիկությունը»², «От народничества к марксизму»³ և մի շարք ուրիշ հոդվածներ, գրված առաջին հեղափոխության ընթացքում և յերկու հեղափոխությունների միջև ընկած ժամանակաշրջանում, վորպեսզի տեսնենք, թե բուլշևիկյան կուսակցությունը և առանձնապես Վ. Ի. Լենինը վորքան շատ ուշադրություն եյին հատկացնում նաբոդնիկության քննադատությանը և եսերով չչինայի դեմ մղած պայքարին: Իսկ ի՞նչ եր եսերների կուսակցությունը ուսուսական հեղափոխության մեջ: Եսերների կուսակցության՝ ուսուսական հեղափոխության մեջ ունեցած նշանակությունը ստալինյան հատկությունամբ ցույց ե տված «История гражданской войны»-ի I հատորի մեջ, վորից մենք վերցնում ենք այդ կուսակցության մանրամասն բնութագրերը:

¹ Լենին, հ. V, ռուս. հրատ., էջ 145—161:

² Լենին, հ. VI, հայ. հրատ., էջ 149—158:

³ Լենին, հ. VII, ռուս. հրատ., էջ 70—75:

Եսերներն առավելագույն ուղում էին լինել դյուղացիութ-
յան կուսակցություն: Հիմնական աշխատանքը նրանք տա-
նում էին դյուղում, ազիտացիա մղելով «հողի սոցիալիզա-
ցիայի» ուղին, կամ, ինչպես բացատրում էին նրանք,
«հողերն ապրանքային շրջանառությունից հանելու և այն՝
առանձին անձերի կամ խմբերի մասնավոր սեփականությունից
համաժողովրդական սեփականություն դարձնելու» ուղ-
ին:

Գյուղացիությունն իր հետեից տանելու համար եսեր-
ների կուսակցությունը հենց իր առաջացումից սերողում եր
դյուղում տեղի ունեցող դասակարգային շերտավորումը,
ապացուցելով, վոր դյուղական պրոլետարիատի և «ինքնու-
րույն հողատերերի» միջև սկզբունքային տարբերություն
չկա. «նրանք պետք է միացվեն աշխատավոր դյուղացիու-
թյան մեկ կատեգորիայի մեջ»: Այդ ամբողջովին համապա-
տասխանում եր կուլակությունը շահերին: Կուլակներն ել
իրենց յեղույթները քողարկում էին «աշխատավոր դյուղի»
անունով և ամեն կերպ բացասում էին տարբեր դասակար-
գերի առկայությունը դյուղացիություն մեջ: Դրանով ել
բացատրվում է, թե ինչու 1917 թ. հեղափոխություն մեջ
կուլակությունը լցրեց եսերական շարքերը:

Պայքարի հիմնական մեթոդը եսերները համարում էին
անհատական տեռորը և այս՝ բանվոր դասակարգի ծավա-
լուն քաղաքական մասսայական պայքարի իրադրություն
մեջ: Իրենց դործունեությունն առաջին ժամանակաշրջանում
նրանց հաջողվեց կատարել միջանի տեռորիստական ակտեր.
Ստեպան Բալմաչևիլը սարսենց ներքին գործերի մինիստր Սի-
պյազինին, Պյոտր Կարպովիչը՝ Ժողովրդական լուսավորու-
թյան մինիստր Բոգոլեպովին, Յեզոր Սաղոնովը—ներքին
գործերի մինիստր Պլեխինին, Իվան Կալայայիլը ուսմբով հոգս
ցնդեցրեց մեծ իշխան Սերգեյ Ալեքսանդրովիչին: Միայնակ-
ների այս մենակուլիլը ցարական դահճների դեմ կուսակ-
ցությունը նարողնիկական ինտելիգենցիայի աչքում վորոչ
հմայք տվեց: Բայց շատ շուտով դրսևորվեց տեռորիստա-
կան պրակտիկայի բացարձակ անսպասակությունը: Սպան-
ված բռնակալին անհապաղ փոխարինում եր մի ուրիշ ցա-
րական սպասավոր, վոր թե ավելի լավը, այլ հաճախ և

ավելի վատը նախկինից: Տեռորը մասսայական շարժում
առաջ չբերեց, այլ, ընդհակառակը, քուլացրեց այն, վորով-
հետև անհատական տեռորի ֆալսականությունն ու պրակ-
տիկան բղխում են ակտիվ «եերոսների» և եերոսներից սըլս-
րագործություն սպասող պասսիվ «ամբոխի» նարողնիկական
քեռիայից: Իսկ այսպիսի քեռիան և պրակտիկան բացա-
ռում են մասսաների ակտիվացման ամեն մի հնարավորու-
թյուն, մասսայական կուսակցություն և մասսայական հե-
ղափոխական շարժում ստեղծելու հնարավորությունը: Բա-
ցի դրանից վոստիկանությունը շուտով հաջողվեց իր մար-
դուն—պրովոկատոր Ադեֆին դնել եսերների կուսակցու-
թյան տեռորիստական մարտական կազմակերպություն
գլուխ: Դրանով իսկ տեռորիստներն ընկան վոստիկանու-
թյան հսկողություն տակ: Ադեֆը դարձավ եսերների կու-
սակցության լիելխան կարգադրիչը: Նա յեր ջոկում Կենտ-
րոնական կոմիտեյի անդամներին: 1908 թվին Ադեֆի պրո-
վոկատորական աշխատանքի մերկացումը լիակատար քայ-
քայում մտցրեց եսերների շարքերում:

Եսերների կուսակցությունն իր բուրժուական եյու-
թյունը հանդես բերեց դեռ մինչև 1905—1907 թ. թ. հե-
ղափոխությունը և այդ հեղափոխություն ժամանակ, և ար-
դեն այն ժամանակ եսերները հակում հայտարեցին կա-
դետների հետ համաձայնություն մեջ մտնելու: 1906 թվին
I Դումայում նրանք մտան տրուդովիկների խմբի մեջ:
II Դումայում ցարական վարչապետ Պ. Ա. Ստոլիպինը դա-
տի հանձնեց Դումայի սոցիալ-դեմոկրատների Ֆրակցիային,
բայց եսերներին ձեռք չտվեց:

Դեռ 1906 թվին եսերների I համագումարում եսերական
կուսակցության մեջ նշմարվեցին տարբեր հոսանքներ: Այն-
րը հանդես յեկան տեռորի և աղբարային ծրագրի դեմ: Աչ-
նանն աչբբը վերջնականապես անջատվեցին կուսակցությու-
նից և ստեղծեցին իրենց կիսակադետական «աշխատավորա-
կան ժողովրդա-սոցիալիստական կուսակցությունը»: «Ժողո-
վրդական սոցիալիստները» հրաժարվեցին հանրապետու-
թյան մտքից, անհրաժեշտ համարեցին դյուղացիների հա-
մար ոտարացվող հողի փրկադնի վճարումը և բլոկ կազմե-
ցին կադետների հետ: Այդ կուսակցության լիելբը Ա. Վ.

Պեղեկանումն էր, վորը 1917 թվին բուրժուական ժամանակավոր կառավարութեան պարենաւորման միջոցներն էր:

Նույն այդ I համազումարում դառնեց նաև «ճախ» թեւովը, կազմելով եսեր-մաքսիմալիստները կիսաանարկիստական առանձին կուսակցութիւնը: Մաքսիմալիստները պահանջում էին վոչ միայն «հողի սոցիալիզացիա», այլև ֆարքիկաների և դործարանների անհատաւոր «սոցիալիզացիա»: Բայց այս պահանջները միայն դիմակ էին, վորը ծածկում էր մաքսիմալիստների բուրժուական էությունը: Նրանք առաջարկում էին տեւորը դարձնել պայքարի հիմնական միջոց: Հետագայում մաքսիմալիստներն այլատեսութեան և դարձան բանդիտ-«եֆայրոպրիստորներ» անսկզբունք մի խումբ, զորիկ մասսաների մեջ ունենալիք ամեն մի հողից¹:

Եսերների կուսակցութեան այս բնութագիրն արդարացիւ է ուստական հեղափոխութեան ամբողջ տեւողութեան ընթացքում: Եսերների կուսակցութեան հանդէս դալու առաջին իսկ որերից Լենինն այն դիտում էր վորպէս մաքսիստական շարժմանը խորթ և թշնամի մի կուսակցութիւն: Նա ասում էր.

«Հիմա ես նորոգնիկութիւնը, վերանորոգիւած յիւրոպական նորածն ուղորտունիւմով (ռեւոլյուցիոն, բերնչտայնականութիւն, Մարքսի քննադատները), այսպէս կոչուած սոցիալիստ-հեղափոխականների ամբողջ օրիգինալ դադափարական բազաթն է կազմում»²:

Լենինն եսերների կուսակցութեան առանձին վնասը տեսնում էր նրանում, վոր այն ջողարկիւմ է մարքսիստական ֆրաւներով,—առանձնապէս եսերների լիզեր Վ. Չերնովը սկրում էր պնդադարդիւլ Մարքսից բերած ցիտատներով: Լենինն անողոք քննադատութեամբ հարձակիւց եսերների կուսակցութեան կողմից անհատական տեւորիքարողման դեմ: Անհատական տեւորի այդ քարողն առանձնապէս վնասակար էր նրանով, վոր նա բանդիտների ուժերը

հեռացնում էր բանվորական մասսայական շարժումը կադմակերպելուց, բանվորական ինքնուրույն կուսակցութիւն կազմակերպելուց:

Շատ բնորոշ է, վոր տեւորիւմով սկսեցին հրապարկել հենց բանվորական շարժման մեջ յեղած ամենից ավելի ուղորտունիստական տարրերը՝ «եկոնոմիստները»:

«Հիշեցեք վերջին դեպքերը,—դրում էր Լենինը 1901 թ. մայիսին «Ինչից սկսել» հոդւածում.—մեր աչքի առաջ քաղաքային բանդիտների և քաղաքային «հասարակ խավին» պատկանող լայն մասսաները կուլի յեն նետւում, իսկ հեղափոխականները ղեկավարների և կազմակերպիչների շտաբ չունեն: Այդպիսի պայմաններում ամենայնուայնուհեղափոխականների դեպի տեւորը դնալը չի՞ սպառնում արդյոք թուլացնելու այն մարտական ջոկատներին, վորոնց վրա և միմիայն կարելի յէ լուրջ հուշներ դնել: Այդ արդյոք չի՞ սպառնում խզել կապը հեղափոխական կազմակերպութիւնների և դժգոհ, բողոքող ու կուլի պատրաստ այն անշատանջատ մասսաների միջև, վորոնք թույլ են հենց իրենց անշատուածութեամբ»¹:

Լենինը հարձակւում էր եկոնոմիստների «Рабочее дело» ժուռնալի դեմ, վորը 1901 թ. դարնանը համոզում էր չհականերդործել տեւորիստական տրամադրութիւններին:

«Եկոնոմիստներն ու ժամանակակից տեւորիստները,—դրում էր Լենինը,—մի ընդհանուր արմատ ունեն. այդ հենց... խոնարհիւլն է տարերայնութեան առաջ... Եկոնոմիստներն ու տեւորիստները խոնարհիւմ են տարերային հոսանքի տարրեր բեռների առաջ. եկոնոմիստները—«դուտ բանվորական շարժման» տարերայնութեան առաջ, տեւորիստները—ինտելիգենտների ամենայնուայնուային վրդովմունքի տարերայնութեան առաջ, այն ինտելիգենտների, վորոնք չեն կարողանում կամ հնարավորութիւն չունեն հեղափոխական աշխատանքը վորպէս մի ամբողջութիւն կապելու բանվորական շարժման հետ: Ով վոր կորցրել է իր հավատն այդ հնարավորութեան նկատմամբ կամ յերբեք չի հավատացել դրան, նրա համար իրոք վոր շատ դժվար է

¹ Տե՛ս «История гражданской войны»-ի I հատորը:

² Լենին, Մանր-բուրժուական և պրոլետարական սոցիալիզմ, Յերկ., Կ. VIII, հայ. հրատ., ԿԶ 513:

¹ Լենին, Կ. IV, ուստ. հրատ., ԿԶ 109:

այլ յեւր զանեւ իր վրդովված զգացմունքի և իր հեղափոխական յեռանդի համար, բացի տեոթրից»¹:

Լենինն ուղղակի ասում էր, վոր տեոթրի կոչերն իրենցից ներկայացնում են «ոռւսական հեղափոխականների ամենահրամայական պարտականութիւնից խուսափելու ձևերը, այն է՝ կաղճակերպել բազմակողմանի քաղաքական ազդեցութեան մղելը»²:

1902 թ. դարնանը Լենինը հանդես է գալիս «Почему социал-демократия должна объявить решительную и беспощадную войну социалистам-революционерам?» հատուկ հոդվածով:

Լենինն եսերներին դիտում է վորպես մարքսիզմի թըշնամիների և վորպես լիբերալ նարոդնիկության առաջ խոնարհվող մարդկանց:

«Կրկնելով «Նարոդնայա Վոլյայի», — գրում էր Լենինը, — և ընդհանրապես ոռւսական ամբողջ հին սոցիալիզմի սխալը, սոցիալիստ-հեղափոխականները չեն տեսնում այդ ուղղութեան լիակատար թառամածութիւնն ու ներքին հակասութիւնը և իրենց ինքնուրույն ստեղծադրոթութիւնը ոռւսական հեղափոխական մտքի բնագավառում սահմանափակում են հեղափոխական Փրադի պարզ կցումով լիբերալ նարոդնիկական իմաստութեան հին կտակարանին»³:

Եսերները «չեն հասկանում կամ չեն ընդունում դասակարգային պայքարի միակ իրապես-հեղափոխական սկզբունքը»⁴: Խճճելով դասակարգային տարբեր հասկացողութիւնները, եսերները դրանով իսկ մղում են «...դեպի ոռւսական պրոլետարիատի քաղաքական ու իդեական ստրկացում ոռւսական բուրժուալիզմի դեմոկրատիայի կողմից»⁵:

1 Լենին, Ի՞նչ անել, Յերկ., հ. IV, ոռւս. հրատ., էջ 419:

2 Նույն տեղում, էջ 421:

3 Լենին, Почему социал-демократия должна объявить решительную и беспощадную войну социалистам-революционерам? Յերկ., հ. V, ոռւս. հրատ., էջ 131:

4 Նույն տեղում, էջ 132:

5 Նույն տեղում:

Եսերներն անսկզբունք են: Բայց Լենինն եսերների առանձնահատուկ վտանգը տեսնում էր հատկապես նրանում, վոր նրանք իրենց ծրագրում վորպես քաղաքական պայքարի միջոց առաջ ելին մղում անհատական տեոթրը:

«Իրենց ծրագրի մեջ մտցնելով տեոթրը և քարոզելով այն իր ժամանակակից ձևով վորպես քաղաքական պայքարի միջոց, սոցիալիստ-հեղափոխականները դրանով (ամենա)լուրջ վնաս են հասցնում շարժմանը, քանզի լուրջ սոցիալիստական աշխատանքի անխղճի կապը հեղափոխական դասակարգի մասսայի հետ: Վոչ մի բանավոր հավաստիացում և յերդում չի կարող հերքել այն աներկրա փաստը, վոր ժամանակակից տեոթրը, — ինչպես այն կիրառում և քարոզում են սոցիալիստ-հեղափոխականները, — մասսաներում, մասսաների համար և մասսաների հետ միասին կատարվող աշխատանքի հետ վոչ մի կապ չունի, վոր տեոթրիստական ակտերի կուսակցական կազմակերպումը խլում է մեր չափազանց փոքրաթիվ կազմակերպչական ուժերը հեղափոխական բանվորական կուսակցութիւն կազմակերպելու իրենց դժվարին և դեռևս վոչ ամբողջովին կատարված խնդրից, վոր իրականում սոցիալիստ-հեղափոխականների տեոթրը հանդիսանում է վոչ այլ ինչ, յեթե վոչ՝ պատմութեան փորձով ամբողջովին դատապարտված մեկնախիլ: Նույնիսկ ոտարերկրյա սոցիալիստներն սկսում են շվարել տեոթրի այն բարձրագոյն քարոզից, վոր տալիս են այժմ մեր սոցիալիստ-հեղափոխականները: Իսկ ոռւսական բանվորական մասսաներում այդ քարոզն ուղղակի վնասակար պատրանքներ է սերմանում, իբր թե տեոթրն «ստիպում է մարդկանց քաղաքականապես մտածել թեկուղ և իրենց կամքին հակառակ» («Революционная Россия», № 7, էջ 4), իբր թե նա, «ալիքի ճիշտ կերպով, քան բանավոր պրոպագանդայի ամիսները, ընդունակ է փոխել... հաղարավոր մարդկանց հայացքը հեղափոխականների նկատմամբ և նրանց դրոժունելութեան իմաստի (!!) նկատմամբ», իբր նա ընդունակ է «նոր ուժեր ներշնչելու բազմաթիվ ցույցերի տիւրը յեւթից վճատված ապշած տատանվողներին» (նույն տեղում) և այլն: Այդ վնասակար պատրանքները կարող են միմիայն չուտափուլթ հիասթափութիւն առաջ բերել և թուլացնել

ինքնակալության վրա մասսաների հարձակման նախապատ-
րաստվելու աշխատանքը»¹։

Մեզ, բոլշևիկներին համար, ամենակարևոր գործն է
բարձրացնել բանվորական և գյուղացիական մասսաների
ֆազաֆական ակտիվությունն ու ֆազաֆական գիտակցու-
թյունը։ Նսերների անհատական տեղորոշումն իր ֆա-
զաֆական այդ ակտիվությունը։ Նսերները հանդես եյին
դալիս այն «հերոսների» դերում, վորոնք իրենց պայքարով
նենգափոխում են մասսաների պայքարը։ «Մենք կարծում
ենք,—գրում եր Լենինը «Новые события и старые вопро-
сы» հոդվածում,—վոր մի ամբողջ հարյուրյակ արքայա-
սպանություններ յերեք չեն կարող այնպիսի դրդուիչ և
զատարարակիչ ազդեցություն դործել, ինչպես տասնյակ-
հազարավոր բանվոր մարդկանց մենակ այդ մասնակցու-
թյունն այն ժողովներին, վորոնք քննարկում են նրանց կեն-
սական շահերը և քաղաքականության կապն այդ շահերի
հետ,—ինչպես այդ մասնակցությունն այն պայքարին, վորը
պրոլետարիատի նորանոր «կուսական» խավերին իրոք
բարձրացնում է ավելի զիտակից կյանքի, հեղափոխական
ավելի լայն պայքարի»²։

Տեղորոշ համակրանք եր վայելում դլխավորապես վոչ
բանվորական և վոչ ել գյուղացիական մասսաներում, այլ
լիբերալ շրջաններում։ Ըստ բանի եյության կրկնվեց այն,
ինչ յեղել եր «Նարոդնայա վոլյայի» ժամանակ, յերբ լի-
բերալներն ասում եյին. տվեք մեզ սահմանադրություն,
այսինքն՝ տվեք մեզ այս կամ այն զիջումները, այս կամ
այն մասնակցությունն իշխանության մեջ, այլապես նրանք
(տեղորոշները) կկրակեն։

Անհատական տեղորոշ խանգարում եր բանվորական
մասսայական շարժման զարգացմանը։ Ուստի և արդեն
1905 թ. ուսական առաջին հեղափոխության ժամանակա-
շրջանում, յերբ վոչ միայն նարոդովոլական, այլև եսերա-
կան տեղորոշ նշանակությունն արդեն միանգամայն պարզվեց

¹ Լենին, Почему социал-демократия должна объявить решитель-
ную и беспощадную войну социалистам-революционерам? Յերկ.,
հ. V, արև. հրատ., էջ 133—134։

² Լենին, հ. V, արև. հրատ., էջ 208։

վորպես պայքարի մի մեթոդ, վորը չափազանց վնասակար
է հեղափոխության հաջողության համար, Լենինը գրում
եր.

«Ռուսական տեղորոշ յեղել է և մնում է պայքարի սպե-
ցիֆիկ-ինտելիգենտական մեթոդ... անհատական քաղաքա-
կան սպանությունները վոչ մի ընդհանուր բան չունեն
ժողովրդական հեղափոխության բուն զործողությունների
հետ... Յեմ միայն լիբերալ ալիքն է բարձրանում ու իջ-
նում, սերտորեն կապված զանազան միլիտոների տրամա-
դրության հետ, վորոնց փոխումն արագացվում է ումբե-
րով։ Ուստի և զարմանալի չէ, վոր մեզ մոտ այնպես հա-
ճախ է համակրանք նկատվում դեպի տեղորոշ բուրժուական
ոպորդիցիայի ռադիկալ (կամ ռադիկալություն անող) ներ-
կայացուցիչներին մեջ։ Զարմանալի չէ, վոր հեղափոխական
ինտելիգենցիայից առանձնապես տեղորոշ (յերկար ժամա-
նակով կամ մի րոպեյով) հրապուրվում են հատկապես
նրանք, ովքեր չեն հավատում պրոլետարիատի և պրոլե-
տարական դասակարգային պայքարի կենսունակությանն ու
ուժին»¹։

1906 թ. գարնանը Լենինը նորից տալիս է անհատական
տեղորոշ հենց նման բնութագիրը.

«Տեղորոշ վրեժխնդրությունն եր առանձին անձերի
նկատմամբ։ Տեղորոշ ինտելիգենտական խմբերի դավադրու-
թյունն եր։ Տեղորոշ բոլորովին կապված չեր մասսաների
վոչ մի տրամադրության հետ։ Տեղորոշ չեր պատրաստում
մասսաների վոչ մի մարտական դեկավար։ Տեղորոշ հետե-
վանք եր—այլև սիմպտոմ և ուղեկից—ապստամբությանը
չհավատալու, ապստամբության համար անհրաժեշտ պայ-
մանների բացակայություն»²։

Հարկավոր չէ մոռանալ, վոր պայքար մղելով եսերների
կուսակցության անհատական տեղորոշ դեմ, նախապատրաս-
տելով մասսաների զինված ապստամբությունը, բուլշևիկներն
այն ժամանակ պրոպագանդա եյին անում մասսայական

¹ Լենին, Самодержавие и пролетариат, Յերկ., հ. VII, արև.
հրատ., էջ 29։ Ընդգծումն իմն է։ Յե. Յա.։

² Լենին, Современное положение России и тактика рабочей пар-
тии, Յերկ., հ. IX, էջ 20։ Ընդգծումն իմն է։ Յե. Յա.։

տեղումը կերպով ապստամբութեան ժամանակ դասակարգային թշնամիներն՝ կարվածատերերի, կապիտալիստների, ցարական ուղրիչներին վերաբերմամբ:

Շվեյցարական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեան համագումարում, յերկրորդ հեղափոխութեան նախորդակին լենինն ասում էր. «Մենք միշտ կողմնակից ենք յեղեւ բռնութեան կիրառելուն. ինչպես մասսայական պայքարում, այնպես էլ այդ պայքարի կապակցութեամբ: Յերկրորդ, մենք տեղեկութիւն դեմ ուղղված պայքարը կապեցինք դեմ-ված ապստամբութեան բաղձամբ, 1905 թ. դեկտեմբերից շատ տարիներ առաջ սկսված պրոպագանդայի հետ: Զինված ապստամբութեան մեջ մենք տեսնում էյինք վոչ միայն պրոլետարիատի լավագույն պատասխանը կառավարութեան քաղաքականութեանը, այլ նաև սոցիալիզմի և դեմոկրատիայի համար մղվող դասակարգային պայքարի զարգացման անխուսափելի հետևանքը»¹:

Եսերները յերկու հեղափոխութեանների միջև ընկած ժամանակաշրջանում բոլի եյին կազմում լիկվիդատորների հետ՝ բոլշևիկներին դեմ: Իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակաշրջանում համարյա բոլոր եսերները պաշտպանողականներ էյին, սոցիալ-չոմիլիստներ:

1917 թ. փետրվար-մարտյան հեղափոխութեանից հետո ընկած ժամանակաշրջանում եսերները բացահայտորեն անցան բուրժուազիայի կողմը, պրոլետարիատի դեմ, պրոլետարական հեղափոխութեան դեմ: 1917 թվին Նրանց, ինչպես և մենչևիկներին, իրավացիորեն կոչում էյին սոցիալ-կոնմիլսովականներ: Պայքարելով պրոլետարական հեղափոխութեան դեմ, Նրանք բոլի էյին կազմում պրոլետարիատի ամենավախերիմ թշնամիների հետ՝ ռուսական և միջազգային կապիտալիստների ու կարվածատերերի հետ: Պրոլետարական դիկտատուրայի ժամանակաշրջանում նորոգնիկները, եսերները անհատական տեղոր էյին կիրառում պրոլետարական հեղափոխութեան առաջնորդների դեմ (ընկ. ընկ. Ուրիցկու և Վոլոգդարսկու սպանութեանը, եսերուհի Կապլանի մահա-

¹ Լենին, Речь на съезде швейцарской социал-демократической партии 4 ноября, 1916 г., Յերկ., Կ. XIX, էջ 279:

փորձը Լենինի վրա) և ակտիվ մասնակցութեան էյին ունենում սպիտակ-գվարդիական ապստամբութեաններում, ողնելով ինտելիկենտներին (Յարոսլավիի ապստամբութեանը, Կրոնշտադտի խռովութեանը, հյուսիսային ինտելիկենտներ և այլն): Այդ Նրանք էյին, վոր ի հաճույս անդլիական իմպերիալիզմի, մենչևիկների հետ միասին գեղականահարեցին Բազմի 26 կոմիսարներին:

«Զախ» եսերները, վորոնք 1917 թ. ամառը դատվել էյին եսերներին կուսակցութեանից և մի ժամանակ նույնիսկ մասնակցել խորհրդային կառավարութեան կազմին (մինչև Բրեստի հաշտութեանը, 1918 թվին), հետո չգնացին աջ եսերներից և վերջիվերջո գլորվեցին հակահեղափոխութեան նույն դարչահոտ հորը: «Զախ» եսերները վիժեցնում էյին խորհրդային իշխանութեան և կոմունիստական կուսակցութեան՝ կուլակութեան դեմ ուղղված պայքարի միջոցառումները, կուլակներին դրդում էյին հարձակումներ գործելու սպեկուլանտ-պարկապոռների դեմ գործող պարենային խափանիչ ջոկատների վրա: Նրանք գերմանական դեսպան կոմս Միրբախի սպանութեամբ իմպերիալիստներին դրդում էյին ՌՍՀՄ-ի դեմ պատերազմ սկսելու: «Զախ» եսերները Տրոցկու և Բուխարինի հետ միասին խորհուրդներին Վ համապումարի ժամանակ Մոսկվայում ապստամբութեան կազմակերպեցին, նպատակ ունենալով տապալել խորհրդային իշխանութեանը և սպանել Լենինին, Մոսկվային, Սփեբդովին: Նրանք բուխարինականներին, տրոցկիստներին, աջ եսերների և սպիտակ-գվարդիականներին հետ միասին մասնակցեցին կոմունիստական կուսակցութեան գործիչների դեմ ուղղված տեղորիստական ակտերին: Նրանք 1918 թ. աշնանը անարխիստների և սպիտակ-գվարդիականների հետ միասին կազմակերպեցին Մոսկվայի Լեոնտյեվյան փողոցում գտնված այն տան պայթեցումը, վորտեղ տեղի յեր ունենում կոմունիստների ժողովը:

Այս բոլոր փաստերը ցույց են տալիս, վոր յեթե նորոգնիկ-նորոգովոլականները և եսերները ցարիզմի որով, թեպետ և անհետևողականորեն, դեռ պայքար էյին մղում ցարիզմի դեմ, հանդիսանալով բուրժուական դեմոկրատիայի Փրակցիաներից մեկը, ապա պրոլետարական հեղա-

փոխութեան նախապատրաստման ժամանակաշրջանում, պրո-
լետարական դիկտատուրայի ժամանակաշրջանում նարոդնի-
կությունը հանդես եր դալիս վորպես սոցիալիզմի բացա-
հայտ թշնամի, վորպես պրոլետարիատի բացահայտ թըշ-
նամի: Արտասահմանում, եմիգրացիայի մեջ, նրանք
հանդես են դալիս վորպես ԽՍՀՄ-ի դեմ ուղղված ինտեր-
վենցիայի կողմնակիցներ: ԽՍՀՄ-ում մասնակցում են վնա-
սարարական հակահեղափոխական, ռեստավրատորական «աշ-
խատավորական դյուղացիական կուսակցություն» կազմա-
կերպելու փորձերին: Փաշխտական-նացիոնալիստական և
նացիոնալ-դեմոկրատական այն կազմակերպությունները,
վորոնք փորձում են վնասել պրոլետարական պետութեանը,
հաճախ անունը են առնում նարոդնիկութեան թեորիական
աղբյուրներից: Բուխարինականների կողմից դասակարգա-
յին պայքարի սքոդիկելու մեջ, կուլակային կոոպերատիվ
բները սոցիալիզմի մեջ ներաճելու նրանց պլանների մեջ
կարելի չե նշմարել նարոդնիկական այն ռեակցիոն իդեա-
ների աղբեցությունը, վորոնք արտահայտում են ԽՍՀՄ-ում
կապիտալիզմի վերականգնումը փորձող կուլակութեան տե-
սակետը:

Անհատական տեուրը, վոր Փաշխտական, խմպերիա-
լիստական կառավարութեանները դիվերսիոն նպատակներով
գործադրում են ԽՍՀՄ-ում, և ետերների—նարոդնիկութեան
այդ այլապես ամենա—տեուրն ուղղած է մի նպատակի՝
խանդարել սոցիալիզմի հաջող շինարարութեանը, կասեցնել
այն, յեթե չի կարելի վիժեցնել:

Սոցիալիստական հեղափոխութեան հանդեպ տածված
ատելութեան թույնով թունալորված Փաշխտների այդ զեն-
քը վերջին տարիներում բոլշևիկյան կուսակցութեան և խոր-
հրդային կառավարութեան ղեկավարների դեմ բարձրացրեց
տրոցկիստ-բուխարինականների ամենաանարդ, ամենադա-
վաճանական, մատնչական տեուրիստական խումբը: Համ.
Կ(բ)Կ չարքերից վոնդված, հակահեղափոխական տրոցկիս-
տական-դինովյեական բլոկի մասնակիցները յերկերեսա-
նութեան միջոցով, մեղայական հայտարարութեանների
միջոցով խաբեցին կոմունիստական կուսակցութեանը և
մտան նրա շարքերը:

Կորցնելով վոտքի տակի ամեն տեսակի հողը, աշխատա-
վոր մասսաների կողմից վոչ մի աջակցութեան չունենալով
և հատկապես այն պատճառով, վոր տրոցկիստ-բուխարինա-
կանները վոչ մի հող չունեին վոտքի տակ, նրանք միավոր-
վեցին, 1932 թվին ստեղծեցին լրտեսների, դիվերսանտների,
տեուրիստների բանդիտական մի բլոկ, պաշարել նպատակ
դնելով կապիտալիզմի վերականգնումը: Այդ զազրելի դա-
վադութեան հետևանքը յեղավ մեր կուսակցութեան լավա-
զույն գալականերից մեկի, ՀամԿ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրո-
յի անդամի, Լենինի ու Ստալինի լավագույն աշակերտներից
մեկի՝ Սերգեյ Միրոնովիչ Կիրովի սպանութեանը:

Ս. Մ. Կիրովին սպանողների դատավարութեանը 1935
թվի հունվարի 15—16-ին և առանձնապես տրոցկիստական-
դինովյեական տեուրիստական կենտրոնի դատավարու-
թեանը 1936 թ. ողոստոսին հանձնա Տրոցկու, Ջինովյեվի,
Կամենևի, Բախայեվի, Ի. Ն. Սմիրնովի, Մրաչկովի, Տե-
ր-Վահանյանի և ուր. հայտարարեց տեուրիստական այդ
խմբի հակահեղափոխական կապերի և հակահեղափոխական
գործունեյութեան ամենանոզկալի կծիկը: Պատմութեան մեջ
նմանը չունեցող ուխտադրութեանը, դավաճանութեան-
նը, մատնութեանը միահյուսվեցին Փաշխտների դերմանա-
կան պահնորդական բաժանմունքի—դեստապոյի հանձնարա-
րութեամբ գործող այդ խմբի հանցադրութեանների հրե-
շավոր ցանցի մեջ:

Մեր կուսակցութեան պատմութեանը չգիտե նման վոչ
մի որինակ: Յերբ տեուրիստական այդ խմբի մասնակիցնե-
րը՝ Բերման-Յուրինը և Ֆրից Դավիդը, ցանկանալով իրենց
զազրելի գործունեյութեան «մարքսիստական» արդարացումը
դանել, դիմել են Տրոցկուն այն հարցով, թե ինչպես համա-
ձայնեցնեն անհատական տեուրը մարքսիզմի հետ,—Տրոց-
կին հայտարարել է, թե «անհատական տեուրի՝ մարքսիզ-
մի հետ անհամատեղելի լինելու վերաբերյալ խոսակցու-
թեանները—այդ՝ թեմա չե մարքսիզմի քաղքենու համար»:
Սրիկաներ Տրոցկին, Ջինովյեվը, Կամենևի, Բուխարինը,
Ռիկովը, Տոմսկին, Յենուկիձեն, Յագոդան, քոզարկիվով
մարքսիստի անվան տակ, անհատական տեուրի զենքը
բարձրացրին այն մարդկանց դեմ, ովքեր իրականացնում են

պրոլետարիատի մեծ կամքը, ովքեր կատարում եյին առաջնորդ դասակարգի պատմական միտքին աշխարհում առաջին պրոլետարական պետութիւն կառուցելու դործում :

Յեւ չկա պայքարի այդ միջոցի՝ պրոլետարիատի դործի համար ունեցած միասակարութեան ամփն լավ ապացույց, քան այն փաստը, վոր այդ միջոցին կառուցեցին Փաշխտական տրոցեկիստական-դինովյեւական-բուխարինական բռնից յեւրած հայրենիքի յերիցս անարգ դավաճաններն ու մատնիչները :

«1937-րդ թվականը նոր տվյալներ հայտաբերեց բուխարինական-տրոցեկիստական բանդայի վիժվածքների մասին : Պյատակովի, Ռադեկի և ուրիշների դործի վերաբերյալ դատական պրոցեսը, Տուխաչեւսկու, Յակիրի և ուրիշների դործի վերաբերյալ դատական պրոցեսը, վերջապես, Բուխարինի, Ռիկովի, Կրեստինսկու, Ռոզենզուցի և ուրիշների դործի վերաբերյալ դատական պրոցեսը,—այս բոլոր պրոցեսները ցույց տվին, վոր բուխարինականներն ու տրոցեկիստները, բանից դուրս ե գալիս, արդեն վաղուց կազմում եյին ժողովրդի թշնամիներ ժի ընդհանուր բանդա՝ «աջ-տրոցեկիստական բռնիք» դիմակի տակ» :

Դատական պրոցեսները ցույց տվին, վոր մարդկային ցեղի այս տականքները ժողովրդի թշնամիներ—Տրոցկու, Զինովյեւի և Կամենեւի—հետ միասին արդեն Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխության առաջին իսկ սերից սկսած դավադրութեան մեջ եյին ընդդեմ Լենինի, ընդդեմ կուսակցութեան, ընդդեմ Խորհրդային պետութեան : Բրեստի հաշտութիւնը վիժեցնելու պրովոկատորական փորձերը 1918 թվականի սկզբին. դավադրութիւնն ընդդեմ Լենինի և համաձայնութիւնը «ձախ» եսերների հետ՝ Լենինի, Ստալինի, Սվերդլովի ձերբակալութեան ու սպանութեան մասին 1918 թվականի գարնանը. չարանեղ կրակոցը Լենինի վրա և նրան վերափոխելը 1918 թվականի ամառը «ձախ» եսերների խռովութիւնը 1918 թվականի ամառը. կուսակցութեան մեջ տարաձայնութիւնների միտումնաւոր սրումը 1921 թվականին՝ Լենինի ղեկավարութիւնը ներսից խախտելու և տապալելու նպատակով. կուսակցութեան ղեկավարութիւնը տապալելու փորձերը Լենինի հիւանդութեան ժա-

մանակ և նրա մահից հետո. պետական գաղտնիքների մատնումը և ոտարեկրյա հետախուզութիւններին լրտեսական յոդեկութիւններ մատակարարելը. Կիրովի չարանեղ սպանութիւնը. միասաքարութիւն, դիվերսիաներ, պայթիւններ. Մենշինսկու, Կույբիչեւի, Գորկու չարանեղ սպանութիւնը,—այս բոլոր և սրանց նման չարադործութիւնները, բանից յերևում ե, քան տարի շարունակ կատարվում եյին մասնակցութեամբ կամ ղեկավարութեամբ Տրոցկու, Զինովյեւի, Կամենեւի, Բուխարինի, Ռիկովի և սրանց արքանյակների՝ ըստ ոտարեկրյա բուրժուական հետախուզութիւնների առաջադրութիւնների :

Դատական պրոցեսները պարզեցին, վոր տրոցեկիստական-բուխարինական վիժվածքները, կատարելով իրենց տերերի՝ ոտարեկրյա բուրժուական հետախուզութիւնների կամքը, իրենց նպատակ եյին դրել կուսակցութեան ու խորհրդային պետութեան քայքայումը, յերկրի պաշտպանութեան թուլացումը, ոտարեկրյա ռազմական խնամքից խալի հեշտացումը, Կարմիր Բանակի սպառնութեան նախապատրաստումը, ԽՍՀՄ-ի անդամատումը, խորհրդային Պրիմորյեյի յայտնացիւններին հանձնելը, խորհրդային Բելուսիան լեհերին հանձնելը, խորհրդային Ուկրաինան գերմանացիներին հանձնելը, բանվորների ու կոլտնտեսականների նվաճումների վոչնչացումը, կապիտալիստական ստորկութեան վերականգնումը ԽՍՀՄ-ում :

Այդ սպիտակ-գլարդիական դաժանները, վորոնց ուժը կարելի կլինէր հավասարեցնել ընդամենը մի չնչին միջատի ուժին, ըստ յերևութին, իրենց համարում եյին—ղլարճութեան համար—յերկրի տերեր և յերևակայում եյին, թե իրենք իսկապես կարող են այս ու այն կողմ բաշխել և ծախել Ուկրաինան, Բելուսիան և Պրիմորյեյ :

Այդ սպիտակ-գլարդիական միջատները մոռացել եյին, վոր Խորհրդային յերկրի տերը հանդիսանում ե խորհրդային ժողովուրդը, իսկ պարոնաք ռիկովները, բուխարինները, զինովյեւները, կամենեւիները լոկ ժամանակավոր ծառայողներ են հանդիսանում այնպիսի մի պետութեան, վորն ամեն մի բողբ կարող ե դուրս շարտել նրանց իր գրասենյակներից՝ վորպես անպետք խլամ :

Ֆաշիստները այդ չնչին լակեյները մոռացել էին, վոր քաղաքական և խորհրդային ժողովրդի մատի մի շարժումը, վորպեսզի նրանց հետքն ել չմնա:

Խորհրդային դատարանը բուխարինական-տրոցկիստական վիժվածքներին դատապարտեց զնդակահարութեան:

ՆԳԺԿ-ն դատաւճիռն ի կատար ածեց¹:

Պետք է հիշել եսերները հակահեղափոխական դործունե-
յությունը, վորոնք պրոլետարական ղեկաւորութեան ժամա-
նակաշրջանում դարձան հակահեղափոխական բուրժուազիա-
յի և իմպերիալիստական կառավարութեան ղեկավարող
դաշնակիցները և տեւորի զենքն ուղղեցին պրոլետարիատի
առաջնորդի՝ Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի դեմ:

Ֆաշիստների ազենաները տրոցկիստական-բուխարինա-
կան բանդան տեւորի իր զենքը նույնպէս ուղղում էր, ինչ-
պէս և եսերները, պրոլետարիատի առաջնորդի դեմ, ընկեր
Ստալինի դեմ: 170-միլիոնանոց խորհրդային ժողովուրդը
հանձին Գերազույն դատարանի իր անողոք և արդարացի
դատաւճիռը կայացրեց Ս. Մ. Կիրովին, Մենժինսկուն,
Կուլբիչէին, Գորկուն սպանողներին նկատմամբ: Դատարանը
պատմութեան անարգանքի սյունին դամեց նրանց, ովքեր
անհատական տեւորի զենքն ուղղեցին կուսակցութեան և
խորհրդային կառավարութեան ղեկավարների դեմ:

Նախորդիկութիւնը շատ վաղուց ջախջախւած է իդեա-
պէս և կազմակերպականորեն: Այդ ջախջախմանը, սակայն,
յերիտասարդ սերունդը չի մասնակցել: Կուսակցութեան յե-
րիտասարդ անդամները և կոմյերիտականները միշտ չե, վոր
դիտեն և անբավարար չափով են գնահատում այդ պայքարի
նշանակութիւնը, յերբ տասնամյակների ընթացքում բոլ-
շեիկների կուսակցութիւնը, հաղթահարելով նախորդիկու-
թեան ազդեցութիւնը, ջախջախեց այն, վորպէս մարքսիզմի
և պրոլետարիատի ամբողջ գործի ամենավտխերիմ թշնամու:

Ահա թե ինչու յուրաքանչյուր կոմունիստ, յուրաքան-
չյուր կոմյերիտական պետք է դիտենա այդ պայքարը, ծա-
նոթանա նրա հետ, ուսումնասիրի այն, վորպեսզի հասկա-

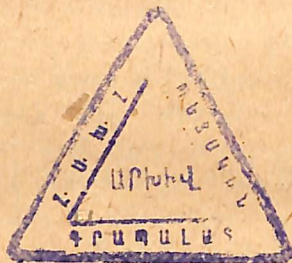
նա, թե բանվոր դասակարգի քաղաքական մասնաշաղկապ
կուսակցութեան կազմակերպման ուղու վրա, պրոլետարիա-
տի ղեկաւորութեան ամրացման ուղու վրա, ինչպիսի ար-
գելք է յեղել նախորդիկութիւնը:

Հիշելով բոլշեիկյան կուսակցութեան տասնամյակնե-
րի ընթացքում մղած պայքարը նախորդիկութեան դեմ, ու-
սումնասիրելով այդ պայքարը՝ մենք կուսակցական և ան-
ուսումնասիրելով մեր կազմակերպչական, մեր խորհրդային
կուսակցական բոլշեիկներին մեր կազմակերպչական, մեր
խնայողական ղեկաւորութեան դեմ ստուգված զենքով՝ մարքսիս-
տական-լենինյան թեորիայով, վորը ձեռնարկ է հանդիսա-
նում կոմունիստական հասարակութիւն կառուցելու հա-
մար:

¹ ՀամԿ(բ)Կ պատմութիւն: Համառոտ դասընթաց, հայ. հրատ. Եջ 406—407:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	3
I. Նարոզնիկության հյուսիսը	5
II. Լուսավորչները և նարոզնիկները	13
III. Նարոզնիկների գործունեությունը	27
IV. Մարքան ու Ննդելսը նարոզնիկության առաջին քննադատ- ներն են	46
V. «Աշխատանքի ազատագրություն» խմբի պայքարը նարոզնիկու- թյան դեմ	59
VI. Լենինի և բոլշևիկյան կուսակցության պայքարը նարոզնիկու- թյան դեմ	68
VII. Բոլշևիկյան կուսակցության պայքարը եսերների (սոցիալիստ- հեղափոխականների կուսակցության) դեմ	80

Քարգմանեց Ռ. Փորսուդյան
Խմբագիր Արշ. Հակոբյան
Տեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան
Սրբագրիչ Հ. Դուլսյանյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ Լ. Արսվյան

Դրամի լիտր Ն 4—2494, հրատ. Ն 712,
Պատվեր Ն 151, տիրաժ 10.000, թղթի
էափսը 82×105 1/22 (32.550 տպ. նիշ 1 տպ. մամուլում)
61/2 տպ. մամուլ 31/2, թերթ թուղթ.
Հանձնված և արտադրության 26/VII 1939 թ.
Ստորագրված և տպագրելու 2/IX 1939 թ.
Դինը 85 է.

Պետհրատ—Փաղաքական գրականության հրատարակչության,
Տպարան, Յերևան, Ալլահիերդյան Ն 65

467.

11

36175

ЕМ ЯРОСЛАВСКИЙ
РАЗГРОМ НАРОДНИЧЕСТВА
МАРКСИЗМОМ

Армгиз—Издательство полит. литературы
Ереван, 1930